

SİİRT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT
FAKÜLTESİ
DERGİSİ

CİLT 1 • SAYI: 1 • 2014

► SAHİBİ/ OWNER

Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına
Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI (Dekan)

► EDİTÖR/ EDITOR

Yrd. Doç. Dr. Vedat TEZCAN

► EDİTÖR YARDIMCILARI/ EDITORIAL ASSISTANS

Ar. Gör. Necati SÜMER

Ar. Gör. Cengiz KANIK

► YAYIN KURULU/ EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI

Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma

Yrd. Doç. Dr. Fadıl AYĞAN

Yrd. Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÜNALAN

Yrd. Doç. Dr. Cemalettin SANCAR

Öğr. Gör. Khalid Khalid

Ar. Gör. Yakup ÖZKAN

► DANIŞMA KURULU/ ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT

Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ

Prof. Dr. Mehmet Salih ARI

Prof. Dr. Ömer PAKIŞ

Prof. Dr. Abdulgaffar ARSLAN

Prof. Dr. Kasım TURHAN

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

Prof. Dr. Musa BAĞCI

Doç. Dr. Hakan OLGUN

Prof. Dr. Seyit AVCI

Doç. Dr. Hasan Hüseyin BİRCAN

Doç. Dr. Hüseyin HANSU

► HAKEM KURULU/ ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI

Prof. Dr. Ömer PAKIŞ

Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

Prof. Dr. Abdullah KARAMAN

Prof. Dr. Metin BOZAN

Prof. Dr. Sahip BEROJE

Prof. Dr. M. Şirin ÇIKAR

Prof. Dr. Caner TASLAMAN

Doç. Dr. Mahmut ÇINAR

Doç. Dr. Hasan Hüseyin BİRCAN

Doç. Dr. Mehmet BİLEN

Yrd. Doç. Dr. Vedat TEZCAN

Yrd. Doç. Dr. Cemalettin SANCAR

Yrd. Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÜNALAN

Yrd. Doç. Dr. Fadıl AYĞAN

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KESKİN

Yrd. Doç. Dr. Azize UYGUN

Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin AYGÜL

► ISSN 2148-385X

► GRAFİK TASARIM

TAVOOS

► BASKI

Ankamat Matbaacılık İvedik / Ankara

► BASKI TARİHİ

Eylül 2014

► ADRES

Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kezer Yerleşkesi-SIIRT

Tel: 0484. 254 2081

eposta: ilahiyatdergi@siirt.edu.tr - sifdergisi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

7
EDİTÖRDEN

9
*Muhammed Tayyip Okiç'in Kütüphanesi
ile İlgili Bazı Mülâhazalar*
MEHMET MAHFUZ SÖYLEMEZ

27
Din Eğitiminin İslâmî İlimlerdeki Yeri
HAMZA AKTAŞ

43
*Ahmed Mithat Efendi'nin Hıristiyan
Kutsal Kitabı'nın Tahrihi Mes'alesine Bakışı*
MUSTAFA GÖREGEN

59
من بلاغة التقييد بالشرط في القرآن الكريم
AHMED İSMÂİL HASSAN ALİ

83
Antik ve İlkel Topumlarda İntihar Olgusu
NECATİ SÜMER

117
Kitap Tanıtımı
CENGİZ KANIK

EDITÖRDEN

Merhaba değerli okuyucularımız!
Her yeni bilimsel oluşum, beraberinde yeni bir bilimsel ruhu da yaratır. 2013 yılında kurulan Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ortaya çıkardığı bilimsel heyecanla birlikte yayın hayatına da yeni bir soluk getirmeyi planlamış ve bu çerçevede Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'ni, fakültemizin kuruluşunun birinci yılında bilim dünyasına sunmuştur. Bizler de kuruluşumuzun birinci yılında bu gururu ve heyecanı yaşamaktayız.

Akademik platformda sizlerle buluşacağımız bir buluşma yeri olarak gördüğümüz Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, her yeni sayısı ile bilim dünyasına yeni katkılar sunmayı amaçlamaktadır. Her bir sayısına önem verdiğimiz İlahiyat Fakültesi Dergisi, her zaman bilimsel nesnellığı, sanatsal estetiği ve ahlaki hoşgörüyü kendisine ilke olarak benimseyecektir. Yazar ve okuyucu kadrosuyla

birlikte genişleyecek olan bu ruh, kendi alanında ve ilerleyen aşamalarda uluslararası platformda söz sahibi olmaya adaydır.

Sözünü ettiğimiz duygularla yola çıkışımızın bir ürünü ve ifadesi olan ilk sayımız, değerli akademisyenlerimizin aşağıdaki çalışmalarıyla meydana gelmiştir:

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ, “Muhammed Tayyip OKIÇ’ in Kütüphanesi İle İlgili Bazı Mülahazalar” konulu yazısıyla, Prof. Dr. Tayyip Okiç’in din, bilim, edebiyat, sanat ve diğer birçok alandaki yıllar süren okuma serüveni neticesinde ortaya çıkan güzide kütüphanesini inceleyip, okuyucularımızın ilgisine sunmuştur.

Yrd. Doç. Dr. Hamza AKTAŞ, “Din Eğitiminin İslâmî İlimlerdeki Yeri” adlı çalışmasıyla, modern bir bilim dalı olan Din Eğitimi alanının önemi- ni geleneksel İslami ilimlerle ilişkisi içerisinde ele alıp incelemiş, modern ve geleneksel ilimler arasındaki pozitif temasın imkânını okuyucularımıza sunmuştur.

Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÖREGEN, “Ahmed Mithat Efendi’nin Hıristiyan Kutsal Kitabı’nın Tahrifi Mes’elesine Bakışı” isimli çalışmasıyla, İncil’lerin son şeklini alıncaya kadar geçirdikleri sosyo politik sürecin, Ahmet Mithat Efendi tarafından nasıl değerlendirildiğini incelemiş. Ayrıca Ahmet Mithat Efendi’nin İncil’lerdeki tevhit ilkesiyle ilgi problemleri ele alış biçiminin değerlendirmesini de tartışmıştır.

Dr. Ahmed İsmail Hassan Ali, “من بلاغة التقييد بالشرط في القرآن الكريم” isimli çalışmasıyla, Kur’an’ın edebi mucizesinin en önemli göstergelerinden olan belâğat sanatının Kur’an’da kullanımını incelemiş, ‘Şart’ ve ‘Taktid’ in belâğatin inceliklerini ortaya koyabilmedeki önemini göstermeye çalışmıştır.

Arş. Gör. Necati SÜMER, “Antik ve İlkel Topumlarda İntihar Olgusu” isimli makalesiyle, intihar kavramını sosyolojik, psikolojik ve felsefi teoriler bağlamında incelemiş, kavramın Antik ve İlkel toplumlardaki algı biçimini değerlendirme konusu yapmıştır.

Arş. Gör. Cengiz KANIK, Ekber S. Ahmed’in “İslâm ve Antropoloji” isimli kitabını akademik dünyaya tanıtarak yeni okurlar için ışık tutmuştur.

Yeni sayımızda buluşmak dileğiyle...

Editör

Yrd. Doç. Dr. Vedat TEZCAN

MUHAMMED TAYYİP OKIÇ'IN KÜTÜPHANESİ İLE İLGİLİ BAZI MÜLAHAZALAR*

MEHMET MAHFUZ SÖYLEMEZ

PROF. DR., İSTANBUL Ü., İLAHİYAT F., İSLAM TARİHİ ABD.

Özet

Tayyip OKIÇ, geniş bilgi birikimine sahip çok yönlü bir bilim adamıdır. Çok okuyup az yazan OKIÇ birçok üniversitede ders vermiş ve birçok talebe yetiştirmiştir. Derin bir okuma kültürünü tüm hayatında görebileceğimiz bu ilim adamı çok farklı alanlara dair okumalar yapmıştır. Din, bilim, edebiyat, sanat ve gündelik hayatla ilgili okumalar bunlardan bazılarıdır. Ardından farklı ve içeriği dolu büyük bir kütüphane bırakmıştır. Bekâr bir hayatı tercih etmiş ve tüm ömrünü ilme adamıştır. Birçok dil bilen OKIÇ kitaplarını başta İzmir İlahiyat Fakültesi olmak üzere birçok yere bağışlamıştır.

Anahtar Sözcükler

Tayyip OKIÇ, Bilim adamı, Kütüphane, Kitaplar, Bağış

* Bu tebliği hazırlarken Tayyip OKIÇ Bey'in kütüphane kayıtlarını ile eserlerinden istediğim notları gönderen İzmir İlahiyat Fakültesi hocalarından değerli dostum Dr. Ali ÖZTÜRK bey ile, kitapların bu günkü durumu hakkında bilgi veren dekan yardımcısı sayın Prof. Dr. Rıza SAVAŞ beye teşekkür ederim.

Abstract

Tayyip OKİÇ who have a broad knowledge is a versatile scholar. OKİÇ who much read and less write lectured many universities and has grown alot of students. This scholar who we can see deep reading culture in your entire life has read about scientific many different areas. Religion, science, literature, art and reading about everyday life are some of them. Then, a huge library which the content is different and filled has left. Single OKİÇ is dedicated to all life sciences. OKİÇ who have multilingual has donated books firstly İzmir Divinity Facult and later many places.

Key Words

Tayyip OKİÇ, Scholar, Library, Books, Donate.

Giriş

1902 yılında Bosna'nın Tuzla Sancağına bağlı Graçanisa kasabasında doğan Muhammed Tayyip OKİÇ, memleketinin yanı sıra Fransa'da eğitim görmüş, Bosna'ya döndükten sonra çeşitli okullarda çoğunlukla dini ilimler okutmuş, bunun yanı sıra mütercimlik ve tercümanlık da yapmıştır. 1945 yılında İstanbul'a gelen OKİÇ hoca, beş yıl Başbakanlık arşivinde bilimsel araştırmalarda bulunmuştur. 1950 yılında Ankara Üniversitesi Senatosu tarafından alınan kararla yabancı öğretim üyesi statüsünde, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde *Doğmatik Dersler* Profesörü olarak göreve başlamıştır. Hoca bu tarihten 1969 yılına kadar Ankara İlahiyat Fakültesi'nde; 1969-1971 yılları arasında Konya Yüksek İslam Enstitüsünde; 1973 Nisanından vefat ettiği tarih olan 09.03.1977 yılına kadar Erzurum İslami İlimler Fakültesi'nde hocalık yapmış, binlerce talebe yetiştirmiştir.

Tayyip OKİÇ hoca gerek yazdığı bilimsel ve nitelikli yazılar, verdiği dersler ile konferanslar, iştirak ettiği bilimsel toplantılarda yaptığı sunumlar; gerekse yönettiği bilimsel çalışmalar ve yetiştirdiği mütebahhir zevatla İslami ilimler alanında Türkiye'yi etkilemiş ve etkilemeye de devam etmektedir. Nitekim onun Ankara İlahiyat'ta göreve başlamasından sonra İslami ilimler sahasında yeniden bir canlanma veya toparlanma yaşanmıştır. Birçoğu Ankara İlahiyat Fakültesi'nde bendenize hocalık yapan Talat Koçyi-

ğit, Mehmed Said Hatiboğlu, İsmail Cerahoğlu, Esat Kılıçer hocalar onun rahle-i tedrisinden geçmişlerdi. Erzurum ve Konya'da bu gün birçoğu hayatta olan önemli isimler yetiştirmiştir. Onlar ve onların talebeleri Türkiye'de İslami ilimlerin şekillenmesinde önemli misyon yüklenmişlerdir.

İşte makalemin konusu bu değerli ilim adamının kütüphanesini konu edinmektedir. Temelde iki bölümden oluşmakta olan bildirimim ilk kısmında söz konusu kütüphaneyi kısaca tanıttık, ikinci kısmında ise okuduğu kitaplardan bir kaçını merkeze alarak kısa bir değerlendirme yapacağım.

Tayyip Okıç Hocanın Kütüphanesi

Aldığı maaşın çoğunu kitaba yatırdığı bilinen Tayyip OKIÇ hoca iyi bir okuyucu ve kitap dostu olarak tanınmaktadır. Çoğu Türkiye'den satın aldığı kitaplarını kiraladığı dairelerde tutardı. Talebesi ve aynı zamanda hemşerisi olan Salih AKDEMİR, bir süre evinde kaldığını, OKIÇ'ın Ankara Yeni Şehir dolaylarında bir apartman dairesinde ikamet ettiğini, dairenin tamamının kitaplarla dolu olduğunu söylemektedir. Hatta Mehmet Şevket Eygi'nin ifadesine göre burada ilahiyat dışındaki öğrencilerin katıldığı dersler de olurdu.¹ Muhtemelen bu talebeler Tayyip Bey'in kütüphanesinden de yararlanırlardı.

Hiç evlenmeyen Tayyip OKIÇ, vefat ettiği zaman binlerce cilde sahip olan bu kütüphaneye ne yapılacağı gündeme gelmiş, ciddi ekonomik sıkıntı içerisinde bulunan yegane varisi kız kardeşinin isteği üzerine satılmaya karar verilmiştir. Bu karar üzerine, içinde Mehmet Hayri Kırbasoğlu'nun da bulunduğu bir ekip tarafından hocanın kitaplarının listeleri çıkarılmıştır. Listesi çıkarılan eserler, bir kaç üniversite kütüphanesi ile Diyanet İşleri Başkanlığı'na teklif edilmiştir. En yüksek ücret İzmir Yüksek İslam Enstitüsü adına *Ali Rıza Güven ve Tatarı Vakfı* tarafından verilince söz konusu kütüphane oraya satılmıştır. İzmir'e ulaşan kitaplar Kütüphanede yapılan özel bir bölmeye "*Tayyip OKIÇ Kütüphanesi*" tabelasıyla konmuştur. Ancak bir süre sonra, özel bölmedeki bu eserler Dowey sistemine sahip olan İzmir İlahiyat Fakültesi Kütüphanesine karıştırılmış ve zamanla hocanın emeğini ve gözyaşını ha-

¹ Bkz. Mehmet Şevki Eygi "Medaris-i İslamiyye", http://www.milligazete.com.tr/makale/med%C3%A2ris-i-isl%C3%A2miye-137162.htm?author_list_jump_menu=0.

tırlatmaz olmuştur. İzmir İlahiyat Fakültesi kütüphanesinden aldığım yazıda hocanın kütüphanesinin akıbeti ile ilgili şunlar ifade edilmektedir:

Tayyip Okıç Kütüphanesi

Yüksek İslam Enstitüsü döneminde Ali Rıza Güven ve Tatari vakfı tarafından alınan 2200 kadar kitap Kütüphanede yapılan özel bir bölmeye “Tayyip OKIÇ Kütüphanesi” tabelasıyla konmuştur. Sonraki yıllarda bu uygulamadan vazgeçilip diğer kitapların içine kondu. Tayyip OKIÇ Kütüphanesi ile ilgili Fakültemizde arşiv belgelerine ulaşamadık. Fakat İlahiyat Vakfı tarafından alınan kütüphane, İslam Enstitüsü kütüphanesine bağışlanmıştır. Bağışlanan kitaplar o tarihte kütüphanede görevli kişi tarafından tasnif edilmiştir. Fakat son bir buçuk yıl içerisinde tüm kütüphanemiz uzman kütüphanecimiz tarafından gözden geçirilerek tasnifleri yenilenmektedir. Kütüphanemizin bağış politikasına göre Fakültemize bağışlanan kitaplar oluşturduğumuz bir komisyon tarafından gözden geçirildikten sonra, uygunluğuna karar verilip kütüphane koleksiyonuna dahil edilir. Bağış kitaplar için kütüphanemizde özel bir oda bulunmamaktadır. Bağış kitaplar tasnif edilip konularına göre yerleştirilir.

Dokuz Eylül Ün.
İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi

Her ne kadar İzmir İlahiyat Fakültesi’nden bana verilen yazıda hocanın kütüphanesinin 2200 dolayında esere muhtevi olduğu ifade ediliyor ise de kütüphanenin demirbaş kayıtlarında bu koleksiyona ait 4234 bibliyografik künye yer almaktadır.² On bine yakın ciltten oluşan bu koleksiyonun dışında, mükerrer kabul edilen ve Türkiye’nin muhtelif kütüphanelerine bağış olarak verilenler de bulunmaktadır. Gönül isterdi ki hocanın bu eserleri bir koleksiyon olarak korunsun ve bu şekilde İzmir İlahiyat Fakültesi’nin kütüphanesinde hem kullanıcıların istifadesine sunulsun hem de o mütebahhir ilim adamının hayatını da hatırlatıp, rol modellere ihtiyaç duyan öğrencilerimize önderlik yapmayı sürdürsün.

² Bu eserler 18041 ile 22275 numaraları arasında kayıtlıdır.

Kütüphanenin içeriğine gelince; bilindiği gibi her bireyin kütüphanesi aslında onun uzmanlık alanının yanı sıra ilgi alanını da gözler önüne serer, hatta kişilikleri hakkında da bize fikir verir. Kuşkusuz bilimsel yönleri bulunan koleksiyoncuların kütüphaneleri “gece odun toplayan kişilerin” koleksiyonlarına benzetilemez, zira bilim adamları, bilinçli ve son derece seçici insanlardır. Sahip olunan kütüphane ilim adamının aslında akademik düzeyini de ele verir, hangi dilleri biliyordu, hangi dillere ilgisi vardı, bildiği dillerin düzeyi neydi, hangi konuyu hangi dil ile yazılan eserlerden takip ediyordu ve benzeri onlarca soruya bu kabil kütüphaneler cevap verirler.

Kitapların kullanılış biçimi, kenarına düşülen notlar veya yazılan eleştiri veya takdir ifadeleri, konulan özel işaretler, hatta eser okunurken gelinen en son sayfaya konulan özel notlar, ilim adamının kişiliğini bize bildirir, kitabı bir evlat gibi kabul eden, her sayfası ile ilgilenen, özel bakım yapan titiz ilim adamı ile sayfanın kenarını büken, hatta özel hayatına dair notlar yazan, nispeten rahat ilim adamı birbirinden farklı kişiliklere sahiptirler.

Hatta kitapların içerisinde var olan özel vesikalar, bilet, elektrik su faturasından hareketle hangi kitabın ne zaman sahibinin elinde olduğunu anlamak mümkündür. Yine bu kabil notlar sahibinin hayatı hakkında da bize bilgi vermektedir. Kitabın üzerindeki temellük kaydı veya kitabın satın alınış tarihi de bu eserin ne zaman satın alındığını gösterdiği kadar, sahibinin hangi zaman diliminde, kitabın konusu olan mevzuya ilgi duyduğu hakkında da bize bir fikir verebilir. İşte hocanın kütüphanesini incelerken bu bakış açısıyla baktık ve yukarıda zikrettiğimiz katalogları sırayı esas aldık.

Kütüphaneyi tanıtmaya sözlüklerden başlayalım: Tayyip OKIÇ'ın kütüphanesinde onlarca sözlük bulunmaktadır.³ Bu sözlükler hocanın Boşnakça,

³ Tayyip OKIÇ'ın kütüphanesinde bulunan sözlüklerden bazıları: Büyük Türkçe Sözlüğü, Vocabulaire Français-Italie, Türk Atasözleri, Farsça Dil Bilgisi, Arap Dili'nin Anahtarı, Arapça Dil Bilgisi, Arapça Okuma Kitabı, Fransızca -Türkçe Sözlük, Türkçe-Fransızca Lügat, Dictionnaire Français Arabe, Kamus, Kamus-ı Fransevi-Türk-François, Ata Sözleri ve Deyimler Sözlüğü, Kazakça Metinler, Farsça grameri, Literature Arabe, Lisan-ı Farsi, Eski Yunanca'da ileri Adımlar, Langu et Literature Arabes, Sarf Bilgisi, La Langue Arabe Dans le Monde, Larousse de Poche, Destur-ı Zeban-ı Farsi, Gramatika Perziskog Jesika, Sırpça-Tırvatça-Türkçe Turist el Kitabı, Farsça-Türkçe Lügat (gencine-i Gofar), Türkçe'de Eklerin Kullanılışı, 1 Verbi İtaliana, Deutsce-Serbisches Wöterbuch, Grammatik Persischen Sprache, Latin Dili Grameri, Cevheri, *Tacu'l-Arus*, Ahter-i Kebir, İbn manzur, *Lisanul-Arab*, Büyük Osmanlı Lügati, İngilizce-Türkçe Sözlük, Arapça-Türkçe Büyük Lügat, Kur'an Dili Arapça, Boşnakça-Türkçe

Sırpça, Hırvatça, Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce ve Almanca'yı iyi derece bildiğini, İtalyanca, Latince ve Klasik Yunanca eserlerden ise sözlük yardımı ile faydalandığını göstermektedir. Hatta kütüphanesinde var olan Rusça bir iki eser, bu lisanı da bildiğini akla getirmektedir.

Eskilerin ifadesi ile alet ilimlerinden olan dil veya diller kişiyi bu lisanla yazılan hazinelere ulaştırır. Ancak bu dilde yazılanları bilmek de en az bu dilleri bilmek kadar önemlidir. Nitekim bu konuya büyük bir önem veren Tayyip OKIÇ, yukarıda saydığımız dillerle yazılan kitap veya makalelerin kataloglarına büyük bir önem vermekte, bunları toplamaya çalışmaktadır. Özellikle İngilizce,⁴ Türkçe,⁵ Sırpça,⁶ Almanca,⁷ Fransızca,⁸ ve Arapça⁹

Muallimi, Türkçe'de Sözcük Yapma Yolları, Kaşgarlı Mahmut, Türkçe Dersleri, Dictionaire de Poche Français,

⁴ Önemli bir bölümü bibliyografik eserler, makale indexleri ve kütüphane kataloglarından oluşmakta olan bu kütüphanede *Index Islamicus*'un 1906'den itibaren basılmış olan kısmının tamamı yer almaktadır.

⁵ Tayyip OKIÇ hocanın kütüphanesinde yer alan Türkçe bibliyografik eserlere aşağıdaki kitapları örnek olarak verebiliriz: *Hamidiyye Kütüphanesi Defteri*, Ahmet Okutan, *Kayseri Umumi Kütüphanesi Raşit Efendi kısmı usul-i hadis ve hadis ilmüne ait Arapça elyazma eserler Kataloğu* / Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1964; *Defter-i Kütüphane-i Çorlulu Ali Paşa*; *Defter-i kütüphane-i Aşir Efendi*, Dersaadet, Mahmud Bey Matbaası, 1306; *Defter-i kütüphane-i Esad Efendi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1262; *Defter-i Kütüphane-i Veliyüddin*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1886; *Defter-i Kütüphane-i Ayasofya*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1304; *Köprülüzade Mehmed Paşa kütüphanesinde mahfuz bulunan kütüb-i mevcudenin defteridir*, İstanbul, Kırboğa Mehmed Ali, *Kamusül-kütüb ve mevzuatül-müellefat*. [y.y. : y.y.], 1974; *Yeni Cami Kütüphanesi kataloğu*; Ahmed Ateş, *İstanbul kütüphanelerinde Fatih'in bususi kütüphanesine ve Fatih çağı müelliflerine ait eserler*, İstanbul Üniversitesi yayınları, İstanbul 1953; Fehmi Edhem Karatay, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça basmalar alfabe kataloğu*, 1388/1968 İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1951; Aziz Berker, *Yazma ve eski basma kitapların tasnif ve fişleme kılavuzu ve İslam dini ilimleri tasnif cetveli*, Maarif Vekaleti, Ankara 1958; *Türk Tarih Kurumu Yayınları*; *İslam üniversitesi Kütüphanesi Kataloğu*, *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*, *Türkiye Bibliyografyası* gibi eserleri Türkçe bibliyografik eserlere örnek olarak verebiliriz.

⁶ O gününün Yugoslavya'sında basılan eserler bibliyografyasına şunu örnek olarak verebiliriz. *Bibliografija Jugoslovenske orijentalistike : 1945-1960 = Bibliography of yugoslav orientalistics : 1945-1960.* / Bisera Nurudinovic. -- Sarajevo : Orientalni Institut u Sarajevu, 1968;

⁷ Örnek kabilinden şu kitapları zikredebiliriz: Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen schrifttums : Qur'anwissenschaften, hadith, geschichte, fiqh, dogmatik, mystik*, E. J. Brill, Leiden 1967; Gustav Pfannmüller, *Handbuch der Islam-literatur*, Berlin 1923. *Bibliographie zur Geschichte.*

⁸ Örnek olarak şu eserleri verebiliriz. *Catalogue de la bibliothéque*; Michel Briefmarken, *Katalog*, 1945 (?); Regis Blachere, *Histoire de la littérature Arabe*. Paris 1372/1973; Youssef Eche, *Librairie d'Amérique et d'Orient*; *Les bibliothéques Arabes : publiques et semi-publiques en Mesopotamie, en Syrie et en Egypte au Moyen Age*, Institut Français de Damas, – Damas 1967.

⁹ Arapça bibliyografik eserler örnek olarak şu kitapları zikredebiliriz: Yusuf Iş, *Fibrisu mahtutati Dâri'l-Kütübî'z-Zahiriyye: et-tarih ve mülhakatuba*. Dımaşk : *Matbuatu Mecmai'l-Lugati'l-*

eserlerin yanı sıra ilgi duyduğu belli konularda da bibliyografik eserleri topladığı görülmektedir. İslam ulemasının ileri gelenlerinden Birgivi,¹⁰ ünlü İslam filozofu Farabî'nin¹¹ yanı sıra Türk Dili¹² hususunda örneğin ünlü edebiyatçı Fuzuli,¹³ dördüncü halife Hz. Ali,¹⁴ Türkiye tarihine bir döneme damgasını vurmuş müesseselerden biri olan Halkevleri,¹⁵ büyük fakih ve şeyhu'l-islam Ebu Suud Efendi,¹⁶ Osmanlı yazılanlar, hatta Halk Müziği¹⁷ ile ilgili çalışmalar da hocanın ilgi alanına girmiş bu konuda nelerin yazıldığını merak etmiştir. Tayyip OKIÇ'ın kütüphanesinde halk müziğinin yanı sıra halk edebiyatı ve inançlarına dair de birçok çalışma yer almaktadır. Bu ve benzeri çalışmalar onun Bosna doğumlu olsa da, bizden daha çok, bizden biri olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Tayyip Hoca'nın kütüphanesinin bir kısmını ise başvuru kaynakları oluşturmaktadır. İslam veya İslam ilimleri ile ilgili Türkçe, Fransızca¹⁸ ve İngilizce Ansiklopedilerin yanı sıra Dinler Ansiklopedisi, Masa Ansiklopedisi, Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, İslam Meşhurları Ansiklopedisi, Narodna Enciklopedija: Srpsko gibi bilinen ansiklopediler de bulunmaktadır. Yine *Hicri Takvimleri Miladi Takvimlere Çeviri Kılavuzu, İslam Araştırmalarında Usul, Atlaslar Kur'an Fihristleri* (ör: *Mu'cemul-Müfêbres*), *Hadis fihristleri*, hatta *Fibrisu Kitapel-Mukaddes* gibi el altı kitapları dediğimiz eserlerin,

Arabiyye, 1947; *Nevadirü'l-mahtutat*, (yay. Abdüsselam Muhammed Harun), Lecnetü't-Telif ve't-Terceme, Kahire 1951; Selahaddin Münecid, *Mu'cemül-mahtutati'l-matbu: 1954-1960*. Beyrut; *Dârü'l-Kitâbi'l-Cedid*; *el-Vesâik el-Arabiyye*, Hacı Halife, *Keşfuzzunun*, Ömer Rıza Kahlale, *Mu'cemül-Müellifin*, *Esmâul-Müellifin*.

¹⁰ Hüseyin Nihal Atsız, *İstanbul kütüphanelerine göre Birgili Mehmed Efendi bibliyografyası*. 1395/1975.

¹¹ Müjgan Cunbur, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, *Farabi bibliyografyası : kitap - makale (doğumunun 1100. yıldönümü münasebetiyle)*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Ankara 1973.

¹² *Türk dili bibliyografyası*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1943, 1945.

¹³ Müjgan Cunbur, *Fuzuli hakkında bir bibliyografya denemesi*, Maarif Vekaleti, Ankara 1956.

¹⁴ Hüseyin Nihal Atsız, *Ali bibliyografyası*, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul 1968.

¹⁵ Avni Candar, *Bibliyografya: halkevleri neşriyatı* [y.y. : y.y.], Ulus Basımevi, Ankara 1939.

¹⁶ Hüseyin Nihal Atsız, *İstanbul kütüphanelerine göre Ebussuud bibliyografyası*, 1395/1975.

¹⁷ Veysel Arseven, *Açıklamalı Türk halk müziği kitap ve makaleler bibliyografyası*, Milli Folklor Enstitüsü, İstanbul 1969.

¹⁸ Encyclopedie de İslam.

yıpranmışlığını dikkate aldığımızda, hocanın en çok kullandığı ve tabir caiz ise elinin altından hiç ayırmadığı anlaşılabilir eserlerdir.

Kuşkusuz Tayyip OKİÇ'in kütüphanesinin ağırlıklı bölümünü uzmanlık sahası ile ilgili yapıtlar teşkil etmektedir. Talebelerinden Talat KOÇYİĞİT hoca ile yapılan ve İslamiyat Dergisi'nin Bülten ekinde yayınlanan bir röportajda Talat Hoca, hocası Tayyip Okiç'in aslında Hadis hocası olarak Ankara İlahiyat Fakülte'sine alındığını, fakat Tefsir dersine de girdiğini söylemektedir. İsmail Cerrahoğlu ise vefatının akabinde yazdığı ve Erzurum İslami İlimler Fakültesi Dergisi'nde yayınlanan o dokunaklı yazıda "Tayyip Okiç hoca Ankara ilahiyat Fakültesi'nin kurulmasından iki yıl sonra fakülteye geldi. Müfredat'a Tefsir, Hadis ve İslam Hukuku derslerini koydular ve bu dersleri Tayyip beye bağladılar" diyerek onun asıl uzmanlık sahasının *Tefsir, Hadis ve İslam Hukuku* olduğunu söylemektedir. Zaten talebelerinin çoğu da bu sahada yetişmişlerdir.¹⁹ Dolayısıyla hocanın kütüphanesinde hem bu sahaya yönelik temel eserler (İmam Malik, Ahmet b. Hanbel, Ebu Davud, Nesaî, Tirmizî, Buharî, Müslim, İbn Mace, Darimî, hatta Şii Müellif Kuleynî'nin hadis kitabı ve Taberî, Zemahşerî vb tefsir kitapları) hem de Fransızca, Türkçe, Arapça, Almanca hatta Boşnakça yapılan araştırmalar yer almaktadır. Temel hadis mecmuaları ve şerhleri, kuna, elkab, tabakat, teracim, ğaribu'l-hadis, muhtefu'l-hadis, muşkilu'l-hadis, muşkilu'l-Kur'an, siyer kitapları (İbn İshak, İbn Hişam, İbn Abdilber), Tefsir ve hadis sahasının alanı, sorunları, usulü, konuları ile ilgili yazılan Türkçe yüzlerce eser kütüphanesinde bulunmaktadır. Hatta bu sahada yazılanları ayırt etmeden topladığına dair bir izlenim edinilmektedir. İçinde Kur'an sureleri, sure tefsirleri, kırk hadis, bidatlerden korunma yolları, Hurubu'r-Resul gibi halka hitap eden kitapçıkların da bulunması hocanın sadece bilimsel kaygılar taşımadığını, aynı zamanda bu bilgilerin halka nasıl ulaştığını veya ulaştırılması gerektiğini de düşündüğünü akla getirmektedir.

¹⁹ Tayyip Hocanın çalışmaları da daha çok bu iki sahada olmuştur. Örnek olarak bkz. Muhammed Tayyip OKİÇ, *Tefsir ve hadis usulünün bazı meseleleri*, (ed. Hayati Yılmaz) Nun Yayıncılık, İstanbul 1995; "Bazı hadis meseleleri üzerinde tetkikler", *AUFD*, Ankara 1959, XXVII;

İslam Hukuku ile ilgili de detaylı eserler bulunan bu kütüphanede; fıkıh mecmuaları, fıkıh usulü ile ilgili çalışmaların yanı sıra fetva mecmuaları, İslam ilmiyhalleri, Hanefi fikhının esasları, İslam Vergi Hukuku, Fıkıh İstılahları, Fukaha Tabakaları, Helal ve haramlar, Hac ve Haremeyn Rehberleri, İslam Fıkhı ve Roma hukuku Mukayeseleri, Ebu Hanife, İmam Şafii vb. fukahanın hayatı ve görüşleri, Kıyas, istihsan gibi fikhi mevzular, Hisbe gibi kurumlar, Mecelletu Ahkam el-Adliyye gibi hukuk koleksiyonları, Şeriyye Sicilleri (Ankara, Gaziantep), hukuk felsefesi, fıkıh tarihi ve İslam hukuku ders notları gibi birbirinden değişik onlarca farklı eser yer almaktadır. Birçoğu okunan, kenarına işaretler konan bu eserler hocanın alana hâkimiyetini gösterdiği kadar, mukayeseyi önemseyen, analitik bir zihin yapısına sahip olduğunu da akla getirmektedir.

Kuşkusuz hocanın bu analitik zihin yapısına sahip olmasında ilgi duyduğu felsefe alanının büyük katkısı olmuştur. Nitekim kütüphanesinde başta Aristo, Eflatun, Kant, Hussel gibi batılı filozoflar ve Kindî, İbn Sina, Farabi, İbn Rüşd, Gazzali, gibi İslam filozoflarının eserleri önemli yer tutmaktadır. Nitekim o bu alanla ilgili yüzün üzerinde kitap toplamıştır. Özellikle İslam felsefesinin önemli isimleri olan İbn Sina, İbn Rüşd, ve Farabi'nin risalelerini titiz bir şekilde okumuştur. Kütüphanesinde bulunan *Felsefe Tarihi*, *Felsefeye Giriş*, *İlk Çağ Felsefe Tarihi*, *Felsefenin Başlangıcı*, *Felsefe Tarihi Usulü* onlarca eser bu ilginin derinliğini göstermesi açısından ilgi çekicidir. Keza Türkçe, Arapça, Fransızcanın yanı sıra Almanca yazılan felsefi eserleri de takip etmesi bunun sıradan bir ilgi olmadığını akla getirmektedir. Tayyip Bey'in Diltey'in eserlerini takip etmiş olması, bir dönem ülkemizde Tayyip Bey'in talebeleri ile talebelerinin talebeleri arasında ciddi bir şekilde takip edilen Hermöneutik veya "anlama konusundaki" tartışmaların kaynağını hakkında da bir fikir vermektedir. OKIÇ, felsefenin yanı sıra Sosyoloji, Psikoloji ve Din Eğitimi alanı ile de ilgilenmiş bu konuda onlarca eser toplamıştır.

Tayyip Bey, analitik bir zihin yapısına sahip olsa da gönül insanı olduğu hem talebeleri tarafından hem de tanıyanları tarafından ifade edilmektedir. Zaten kütüphanesinde tasavvuf ve tasavvufi hayat ile ilgili

bulunan onlarca eser de bunu doğrulamaktadır. Bir kısmı Mistisizm vb. isimle Fransızca olan bu eserlerin içinde Melamilik, Bektaşilik, Mevlevilik, Halvetilik, Nakşilik ve Rufailik gibi tasavvufi akımlara ilişkin kitaplar da mevcuttur. Keza Muhiddin İbn Arabî, Cüneyd el-Bağdadî, Hacı Bayram-ı Veli, Hacı Bektaş, Mevlana gibi büyük mutasavvıfların eserleri ve Tasavvuf Tarihi, Marifetname, Tasavvuf Felsefesi ve Tarikatlar ile ilgili çalışmalar yine son dönem mutasavvıflarından Kenan Rufai ve Süleymanlık hakkında yazılan eserlere ilgi duyup toplaması ve okumuş olması tasavvufa da aynı analitik zihin yapısıyla yaklaştığını, bu bilim dalının yapısı ile birlikte kökenlerini de sorguladığını düşündürmektedir.

Tayyip Bey'in ince ruhluluğunu gösteren asıl done ise sanata ilgi duymuş olmasıdır. Nitekim kütüphanesinde müzik, müzik tarihi, halk türküleri, el sanatlar, hat ve tezhip, kumaş işçiliği, hatta ciltçilik ile ilgili onlarca eser bulunmaktadır. Keza sanat tarihi ve İslam mimarisi ile İslam şehirleri ve şehirciliği hususunda da onlarca esere sahiptir. Bu konuları genelde Türkçe ve Fransızca eserlerden takip etmektedir.

Tayyip Bey'in ilgilendiği bir başka saha ise dinler tarihidir. Nitekim kütüphanesinde bu alanla ilgili yüzlerce eser mevcuttur. Hıristiyanlık veya Hıristiyan Mezhepleri (ör: Protestanlık, Katoliklik, Yakubilik, Nasturilik, Anglikan Kilisesi, Yahova Şahitleri, hatta Mormonlar), Hıristiyan Kurumları (ör: Patriklik, Misyonerlik), Yahudilik, Maniheizm, Budizm, Çin Dini, Hinduizm, Kadim Mısır Dini ilgilendiği dinler veya dini akım ve mezheplerdir. Daha çok Fransızca olan bu eserlerin içerisinde Türkçe ve Arapça olanlar da vardır. Hatta Tevrat ve Talmut ile İncil'in daha çok Fransızcalarını tercih etmekle birlikte, İngilizce ve Almancalarını da buldurmuştur. Hocanın özellikle Hıristiyanlık hususunda bu kadar çok eseri toplamanın ve okumasının nedeni ise içinde yaşadığı veya büyüdüğü dünya olsa gerektir. Zira doğup büyüdüğü Bosna'nın önemli bir kısmı Hıristiyan iken, beş yıl yaşadığı İstanbul'da da bu dine mensup bir çok şahıs yaşamaktaydı. Dahası analitik zihin yapısı İslam ile bu dinler arasında karşılaştırma yapmasına neden olduğu için bunları daha ciddi öğrenmeye çalıştığını söylemek de mümkündür. Tayyip Bey'in ilgilendiği bir başka

akım ise Masonluk'dur. Dini bir akım olup olmadığı tartılsa da gerek Tayyip Bey döneminde gerekse günümüzde en etkili teşkilatlardan biri olduğundan şüphe yoktur.

Sadece müstakil eserleri değil, süreli yayınları da takip ettiği anlaşılan Tayyip Bey'in düzenli olarak aldığı *Bibliyografya: Kitap Haberleri Bülteni* (Turhan Kitabevi, Ankara 1972) dergisi onun çıkan yeni eserleri takibe ne kadar önem verdiği göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bunu yanı sıra takip ettiği *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *Cultura Turcica*, (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Ankara), *Belleten Dergisi*, *Türk Dili, Journal Asiatique*, *Revue de Mond Muslumane* gibi dergiler onun İslami İlimler kadar içinde yaşadığı dünyaya da önem verdiğini, yaşadığı dünyadan yalıtık bir yaşam düşünmediğini göstermektedir. Bir parçası olduğu İslam dünyası ile ilgili süreli yayınları takip ettiği kadar bu alanda yazılan onlarca esere de sahip olması bu kanaatimizi destekler mahiyettedir. Yine sonradan öğrendiğini bildiğimiz, ancak ana dili kadar önemsedığı Türkçe hususundaki çalışmaları ve gelişmeyi takip etmesi de önemli bir husus olsa gerektir. Zira dil bilim adamının sahip olduğu düşünceyi muhatabına ulaştırmanın bir alet konumundadır. Bir lisanı ne kadar iyi bilir ve kullanırsanız, birikiminizi o orada yalın, doğru ve ciddiyetle muhatabınıza ulaştırmayı başarabilirsiniz. Bu bilinçte olduğu anlaşılan Tayyip Bey'in anlaşılır ve yalın bir Türkçe'ye sahip olmak için ciddi mesai sarfettiği anlaşılmaktadır. Yazdığı ve "*İslam Medeniyeti, Haksess, Yeni Ümit, Üniversite ve Köy, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Gaziantep Kültür, AÜİFD, Vakıflar Dergisi*"ndeki makaleleriyle ile *İslam Ansiklopedisi*, ve *Türk Ansiklopedisi*'nde yazdığı makalelerindeki dile baktığınızda bunu başardığı da görülmektedir.

Tayyip Bey'in İstanbul'a ilk geldiği yılları anlatan İsmail Cerrahoğlu, "*Hoca'nın bir geliri yokmuş ilk geldiğinde. O zamanlar Bulgar göçmenleri İstanbul kütüphanelerinde falan çalışıyormuş. Hoca da başlangıçta hem gelirini temin etmek için hem de sabası için çalışmalar yapmış. Tarihçilere Sırp kaynaklarını incelemede yardımcı oluyormuş ücret mukabilinde. İstanbul'dayken Beyazıt Meydanı'ndaki Marmara Otelinde kalırmış*" derken de ifade ettiği gibi o, bu dönemde iâşesini sağlamak için arşivden faydalanıyordu. Onda

Arşiv'e karşı ayrı bir tutkuya dönüştüğü anlaşılan OKİÇ, ileriki yıllarda da arşiv ve arşivcilikten uzaklaşmamış, hep ilgilenir olmuştur. Nitekim kütüphanesinde bu konuda da önemli eserler yer almaktadır.²⁰

Bilindiği gibi insan tarihsel bir varlıktır ve yaşadığı tarihsel döneme aittir. Bu dönemin ne kadar dışına çıkmaya çalışsa da aslında ilgileri bu dönemden yalıtık olmaz, olamaz. Nitekim bu müselleme kazıye Tayyip Bey için de geçerlidir. Çünkü onun kütüphanesinin önemli bir kısmı bu kazıyeyi doğrular mahiyettedir. Bosna'dan ayrılmış olsa da dününü bir başka ifade ile geçmişini sırtında taşımış, ondan hiç kopamamıştır. Özellikle evini, ocağını, yurdunu sılasını terk etmesine neden olan Kominizm, hocanın gündeminden veya zihninden hiç çıkmamıştır. Nitekim talebelerinden Talat KOÇYİĞİT "*Hocanın neden Türkiye'ye geldiğini ise "O aslen Boşnak'tı. Babası ve zannediyorum ailesiden müftülük yapanlar vardı. Bu yüzden, Tayyip Bey Bosna'da büyümesine rağmen, bir komünist olarak değil, komünizm düşmanı olarak yetişmiş. Kendisi "Tito beni bu nedenle kovdu."* dedi." diyerek bunu ortaya koymaktadır. Bu nedenden dolayı Tayyip Hoca, komünizmle ilgili onlarca eser toplamış, birçoğunu da ciddi bir şekilde okumuştur. Çoğu komünizm eleştirisi olan bu eserler onun kütüphanesinde önemli bir yekun tutmaktaydılar. Vatan özlemi, sıla hasreti onu o denli etkilemiştir ki Bosna-Hersek tarihi ile Yugoslavya, Sırbistan, Slovenya ve balkan tarihine özel ilgi duymuştur. Memleket özlemini incelediği bu eserlerle gidermeye çalışan Hoca, bu eserleri satır satır incelemekte, zaman zaman bu eserlerdeki dil ve bilgi hatalarını da düzeltmektedir.²¹ Bunların yanı sıra Avrupa'da yaşayan Müslümanlar ve sorunları da hocanın ilgilendiği alandır. Hoca burayla ilgili de onlarca eser toplamıştır.

Yeni ülkesi ve dili de onun için büyük bir önem taşımıştır. Nitekim Arap, Fars, Türk ve Fransız dili olsun ilgi duyduğu önemli alanlardan olmuştur. Kütüphanesinde Arapça Sarf, Nahiv, Şiir ve Eyyâm edebiyat sahasında yazılmış eserlerin yanı sıra Türk dili ve edebiyatı sahasında yazılan yüzlerce

²⁰ Örnek kabilinden şunu zikredebiliriz: Midhat Sertoğlu'nun, *Mubteva bakımından başvekâlet arşivi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara 1955.

²¹ Örnek Kabilinden Bosna Hercegovina adlı çalışmayı verebiliriz.

esere bulunmaktaydı. Ömer Nafiz Çamlıbel, Ömer Seyfettin ilgi duyduğu Türk yazarlardı. Fars Edebiyatı'ndan Hafız, Sa'di, Mevlana, Fırdevsî gibi yazarları okuduğu gibi Rus klasiklerini de takip ettiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'ye rahata kavuşmak amacıyla sığınan, burayı ikinci vatan gören, "babama hizmet eden bir ülkeye hizmete geldim" diyen Tayyip Bey'in, maalesef burada çok rahat ettiği söylenemez. Çünkü gerek Ankara İlahiyat Fakültesi'nde, gerek Konya İlahiyat Fakültesi'nde görev yaptığı yıllarda gerici olduğu veya gericiliği öğrettiği şeklinde itham edilmiş ve Atatürkçü düşünceye mensup olmadığı şeklinde suçlanmıştır. Talebelerinden Cerrahoğlu bu konuda şöyle demektedir: "*Maalesef sonradan gelen bazı zevât ve genç elemanlar Hoca'yı çekemediler. Hoca'yı buradan uzaklaştırmak için ellerinden geleni yaptılar. Hoca'yı Atatürk düşmanlığıyla itham ettiler. Sonunda Hoca'yı görevden aldirmayı başardılar ve Hoca 5 sene maaşsız kaldı.*" Kuşkusuz bu ithamlar onu Atatürk ve Atatürkçülük hakkında okumaya itmiştir. Nitekim kütüphanesinde bu sahada yazılmış onlarca eser bulunmaktadır.

Yine İslami hassasiyetleri olduğu bilinen Tayyip Bey, yaşadığı dönemin tartışmalarına da bigane kalmamıştır. İslam'ın temel prensiplerinin nelığı, İslam'ın modern hayata cevap verip veremediğı, modern problemler karşısında İslam'ın tavrı konularında yazılan, birçoğu derinlikten uzak; hatta ideolojik denilebilecek onlarca eserin yanı sıra Mustafa Sabri Efendi, Seyyid Kutup, Said Nursi, Ömer Rıza Doğrul, Muhammed Hamidullah, Ahmet Emin tarafından yazılan onlarca eser kütüphanesinde bulunmaktadır. Yine o dönemlerde henüz tartışmaları soğumayan, hatta günümüzde bile kısmen süren "din ve reform", dinler arası ilişki veya diyalog onun da gündemine girmiş bu konuda da eser toplamasına neden olmuştur. *İslam'da Din ve Devlet*, *İslam iktisadı*, Risale-i Nur talebelerinin Ankara Savunması, *Din ve Toplum*, *Yeni Türkiye'de İslamcılık*, *İslamlaşmak*, *Müslümanlar Nasıl Çalışmalı*, *İslam'da Din ve Devlet*²² gibi eserler de o dö-

²² Kütüphanede İslam tarihinin temel kaynaklarının yanısıra bazı araştırmalar da yer almaktadır. Vakıdî, *Futuhuş-Şam*, Halife b. Hayat, *Tarih ve Tabakat*, Mesudî, *Abbaru Zaman*, Mesudî, *Murucu-Zehab*, Taberî, *Tarihü'l-Umem ve'l-Muluk*, İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kübra*, Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, Yakut el-Hamevî, *el-Buldân*. Keza *el-Fibrîstü'l-Ulüm*, *Tuhfetü'l-Eşraf*, *Kıyasu*

nemin tartışmaları ile yakından ilişkilidir. Hatta Hoca o dönemde İslam adına ne varsa hepsiyle ilgilenmektedir. Radyo konuşmaları, konferans notları, Ahlak ve tevbe kitapları, dua mecmuaları, vaaz örnekleri, vaaz kitapları, hutbeler, Kur'an'ı Kerimden Dersler, Oğluma Nasihatler, İslamiyette Cenaze ve Cenaze Namazı, İstanbul'da Sahabe Kabirleri, Nuh'un Gemisi, İstatistik ve falcılıkla ilgili onlarca eser topladığı görülmektedir.

Tayyip Bey içinde yaşadığı devlet ve tarihiyle o kadar çok ilgiliydi ki Erken Dönem Türk Tarihi, Selçuklu Tarihi, Osmanlı Tarihi, Modern Dönem Türk Tarihi, hatta halk inançları (Türklerde taş ile ilgili inançlar) ile ilgili de onlarca eser toplamıştır.²³ Hatta *Maballı İdareler, Hukuk Rönesansı, Toprak Reformu, TÖS (Türkiye Öğretmenler Sendikası) Dosyası, Köy Enstitüleri, Öğretim Klavuzu, Ben bir TİP'li (Türkiye işçi Partisi) idim, Türkiye'de Çay Ziraati, Nüfus ve Yerleşme* gibi dönemin tartışmaları ile yakından alakadar olmuş, bunlarla ilgili de birçok eser toplamıştır.

Hocanın kütüphanesini incelerken dikkatimi çeken bir başka husus ise talebelerinin çalışmalarını da toplamış olmasıdır. İsmail Cerrahoğlu, Süleyman Ateş ve Talat Koçyiğit hocanın yayınlanmış çalışmalarından birkaç nüsha hocanın kütüphanesinde yer almaktadır. Hoca bunlardan bazını okumuş, hatta tashihlerini dahi yapmıştır.

Kütüphanesinden hayatı ile ilgili ipuçları da yakalamak mümkündür. Örneğin şeker hastalığı ile ilgili kitaplarının bulunması akla şeker hastalığına müptela olduğunu getirdiği gibi, spora dair topladığı kitaplar da son zamanlarındaki sağlık sorunları ve muhtemelen kilo sorunlarıyla ilişkin olsa gerektir.

Sonuç olarak Tayyip OKIÇ Bey az yazan bir bilim adamı olmakla birlikte ancak çok okuyan ve değişik ilgileri bulunan bir şahsiyettir.

enbiya, Kureyzaoğulları, Nadiroğulları, bedir Ashabi, Neşet Çağatay, İslam Öncesi Arap Tarihi, Peygamberler Tarihi, Fransızca İslam Şehirleri ile ilgili yazılan eserler (Taif, Mekke) bu guruba örnek olarak verebiliriz.

²³ Örneğin Osmanlı kentlerinin Mufassal Defterleri, şeriye sicilleri ilgilendiği konulardır. İnönü dönemine ilişkin yazılan (Gotthard Jaschke, *Die Türkei in den Jahren: 1935-1941*, Leipzig 1943) veya I. ve II. Dünya savaşıyla ilişkin yazılanlara, hatta birinci dünya savaşı esnasında gelişen Doğu Meselesi ve benzeri konulara bile ilgi duymuştur.

Kitaplardan Notlar

1- Mesudî, *et- Tenbih ve'l-İşraf* (Taş baskı)

Altı çizili, işaretli, derkenarlı hiçbir sayfaya rastlanmamıştır.

Kitabın cildi ve şirazesi çok kullanılmış olduğundan dolayı yıpranmış durumdadır.

2- İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ* (Deri ciltli)

s. 55'te zikru nesebi rasulillah... başlığı altında,

Abdullah bin Abdülmuttalib'den sonra "...ve'smuhû Şeybetü'l-hamd bin Hâşim" yazılı kısımda "şeybetü'l-hamd"ın altı çizilmiştir.

Mead bin Adnan... beni yera? altı çizili

s. 56 "Kâle Hâşim ahberenâ muhbir" diye başlayan ve Hz. Peygamber'in nesebinden bahsedilen altı satır sağdan işaretli.

s. 134 Zikru İbrahim ibn Rasulillah sav ... başlıklı sayfa alttan kıvrılmış (sonradan olabilir)

s. 161 ...bin Süfyan el-Ezelî an ebihi kale... altı çizili kısım.

s. 161 Ahberena Ali bin Muhammed b. Abdillah...an İsmail

Ahberena Ali bin Muhammed an Ebi Ubeyd...

(Bu kısımlara işaret konulmuş)

s. 199 Zikru duai? Rasulillah sav...ile'l-İslam

s. 200'de ahberena Muhammed bin Amr...

Altıları çizili

4- Le İslam en Occident:

Kitabın giriş kısmı altı çizili, ilk bölümün ilk sayfalarında altı çizili yer var. Başka yok.

5- Ahmet Cevat Eren, *Mahmut II Zamanında Bosna Hersek*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1965.

Dipnotlardaki muhtemelen Sırpa kaynakların yazımındaki harf hataları tashih edilmiş. Kitabın sonuna kadar dipnotların tarandığı anlaşılıyor.

s. 11'de "Bilhassa Sırbca eserlerin tercümesinde benden değerli yardımlarını esirgemeyen Prof. M. Tayyib Okiç'e burada teşekkür etmeği bir vazife bilirim." denilmektedir.

6- İbn Hacer, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*:

s. 55'te 137 numaralı isim Esmâ binti Harise... efsa'l-Eslemî anlatılırken "min ehli's-suffa" altı çizilmiş.

s. 233'te 1131 numaralı isimde aynı şekilde Cerhed? (Cim ra he dal) bin Huveylid b. B... efsa'l-Eslemî Kane min ehli's-suffa altı çizili

s. 430-437 arası altı çizili yerler hayli fazla ve sayfa kenarlarında notlar yer almaktadır. (Başka bir okuyucuya ait olabilir?)

7- Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel, 241/855, *Kitabü'l-İlel ve ma'rifetu'r-Ricâl*, (thk.; İsmail Cerrahoğlu ; thk. Talat Koçyiğit), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.

Önsözü Tayyib Okiç yazmış. Sol taraftaki Arapça önsöz ve takdim yazılarında bazı kelimelerdeki harfler tükenmez kalemle düzeltilmiş. Hem hocanın önsöz (tasdir) yazdığı kısım hem de müelliflere ait olan kısım.

Kitabın başında (sol-Arapça kısım) "pek muhterem hocama" 17.10.1963 tarih ve imza var. Ad soyad yok. Dolayısıyla imzanın Cerraholu'na mı yoksa Koçyiğit'e mi ait olduğunu kestiremedim.

8- Od tradicije do identiteta, Hadzija Hiç, Muhamed

Her sayfa satır satır çizilerek okunmuş. Sayfa kenarlarında harfleri tanınamayacak şekilde notlar alınmış.

9- Vincent Mansour Monteil, *Les Muslimans Sovietiques*, Editions du Seuil, Paris 1957.

Kitabın 147-165. sayfalrı arasındaki "L'İslam et Le Pouvoir" başlıklı kısım satır satır çizilerek okunmuş.

10- Raymond Charles, *L'Etoile rouge contre le Croissant*, İç sayfasında kitabın adının yazılı olduğu kısmın altına Kurşu kalemle Rusya'da İslamiyet yazılmış. "La Russie Muslumane" başlıklı inroduction/giriş ile "Rappel Historique" (s. 19-65), "La Subversion De L Islam" başlıklı ikinci kısmın ilk sayfalarını s. 69'dan 75'e kadar okumuş ve altlarını çizmiştir. Ayrıca kitabın son kısmında yer alan eklerden önceki son başlık "Problemes Actuels" in ilk birkaç sayfasının altı çizilmiştir.

İzmir İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde Tayyip Okiç hocanın *İslam Medeniyeti, Hakses, Yeni Ümit, Üniversite ve Köy, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Gaziantep Kültür, AÜİFD, Vakıflar Dergisi*'ndeki makaleleriyle *İslam Ansiklopedisi*, ve *Türk Ansiklopedisi*'ndeki maddeleri arşivlenmiştir.

Ayrıca "Kürsü" adını taşıyan 1968-1969 yılına ait kürsü hocalarını ve eserlerini tanıtan ve öğrencilerin ve hocaların fotoğraflarının yer aldığı albüm mahiyetinde bir dergi yer almaktadır. Burada Tayyip Hoca, asistanlarına evlatlarım demekte ve kendilerinden övgüyle bahsetmektedir.

DİN EĞİTİMİNİN İSLÂMÎ İLİMLERDEKİ YERİ*

HAMZA AKTAŞ

YRD. DOÇ. DR., GÜMÜŞHANE Ü., İLAHİYAT F., İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE
AHLAK BİLGİSİ ÖĞR. B.

Özet

Din eğitimi, bir bilim olarak henüz yaşadığımız çağda bilimsel etkinliklerine başlamasına rağmen İslam din eğitimi açısından Kur'an'ın ilk indirildiği ayetlerden başlar. Bu noktada Kur'an, eğitimi "Rab" kelimesiyle ifade etmektedir. "Rab" gerçekte terbiye demektir; yani bir şeyi, durumu, hareketi ve davranışı olgunluğa ulaştırıncaya kadar tavırdan tavra bir geçiş sürecidir. Bu açıklamalardan yola çıkarak, Kur'an'ı ilim sahasına yerleştiren Tefsir ilmiyle din eğitiminin nasıl ilişki içerisinde olduğu ortaya çıkmaktadır.

* Bu çalışma, 28-30 Nisan 2014 tarihleri arasında Kırgızistan'da gerçekleştirilen Uluslararası İslami İlimlerin Teşekkülü ve İslami İlimler Arası İlişkiler Sempozyumu'nda sunulan bildirinin geliştirilerek makaleye dönüştürülmüş şeklidir.

Aynı şekilde Hz. Peygamber'in eğitim faaliyeti de esas itibarıyla, vahyin insanlara ulaştırılarak Kur'an perspektifinde iman, ibadet, amel, bilgi, duygu ve hareketler açısından insanlardaki davranışların olumlu manada değiştirilmesi çabasıdır. Hz. Peygamber'in bu eğitim faaliyetine "tebliğ etmek" denmektedir. Tebliğ etmek, hem eğitimi hem de öğretimi kapsamına alan bir yapıya sahiptir. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in tüm söz, fiil ve takrirlerini ilim sahası içerisine alan Hadis ilminin din eğitimiyle yakından ilişkisi olduğu görülmektedir.

Bir yaygın din eğitimi faaliyeti olarak kabul edilen tasavvuf da insanın dindarlık kabiliyetini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Eğitim, insanları çok yönlü olarak geliştirmeye amaçlarken tasavvuf daha çok, duyguları, "kalbi" esas alan ve onları dini yönde geliştiren bir eğitim olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan ilmihal yöntemiyle din eğitimi vermeye çalışan ve hidâne bakımından ilişki halinde olan Fıkıh, farklı inanç ve akidelerin öğretimini din eğitimi açısından inceleyen Kelam ve farklı tarikat, cemaat ve grupların din eğitimini bilimsel yollarla ele alan Mezhepler Tarihi gibi İslami ilimlerin din eğitimi bilimiyle çok yakın bir ilişkisinin olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Din eğitiminin İslami ilimlerdeki yerini incelemeye aldığımız bu çalışma, basite indirgemeyecek derecede diğer İslami ilimlerle ilişkisinin olduğunu ortaya çıkarmaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler

Din, Eğitim, Din Eğitimi, İslam Din Eğitimi, İslam İlimi.

Abstract

Religious education as a science in our age yet, despite the start of scientific activities, in terms of Islamic religious education from the verses downloaded the first of the Qur'an begins. At this point, the Qur'an, education "Rab" is to be expressed in words. "Rab" is finishing in reality; that is, something, status, movement and behavior, until transportation the maturity is a transition period to attitudes from the attitude. Extrapolating from this description, with the science of Tafsir into the field of science the Qur'an, how to correlate of religious education emerges.

Likewise, in training activities of the Prophet's, essentially, in terms of faith, worship, deeds, knowledge, feelings and actions in the perspective of the Qur'an In a positive sense of the behaviors in humans is an effort for changing. To this educational activity of the Prophet's is called "To Preach". To preach, as well as education and training has a structure in the scope. In this regard, all the words, actions and their memorandum of

the Prophet's science into the field of Hadith with the religious education which is closely related is observed.

The Sufism accepted as a widely religious education activities, aims to improve the ability of religiosity of human. Education, while aiming to enhancement as versatile the people, Sufism more, the feelings, "heart" which is based and an education that develops in the direction religious of them is possible to say.

On the other hand, Fıh that trying to provide religion courses with the method of Catechism and the relationship in terms of hidane, Kalam that viewed in terms of religious education the teaching of the different beliefs and tenets and as heresiographical that addressing with the scientific ways the religious education of the different sects, communities and groups that there is a very close relationship of the Islamic sciences with religious education science is required to expressed.

This study that we have studied to the Place of religious education in Islamic sciences, that relationship to degree to the reduction a simple with other Islamic sciences will work to uncover.

Keywords

Religion, Education, Religious Education, Islamic Religious Education, Islamic Scientific.

Giriş

Din eğitiminin İslami ilimlerdeki yerinden bahsetmeden önce İslam eğitimi ve din eğitimi kavramlarının günümüz bilim dünyasında hangi anlayışla dile getirildiğini ifade etmek gerekmektedir.

Günümüz din eğitimi anlayışındaki tartışmaların odak noktalarından biri, din eğitiminin, eğitimsel mi yoksa dini bir faaliyet mi olduğu konusundaki kavramsal problemdir. Din eğitimi dini bir faaliyet olarak görenler, bireylerde dini inancı geliştiren bir faaliyet olduğunu kabul etmektedirler. Eğitimsel bir faaliyet olarak görenler ise din eğitimi kişilerde insani bir boyut olan inanca karşı anlayış geliştiren ve farklı kültürel anlayışları destekleyen bir faaliyet olduğunu ifade etmektedirler.¹ Bu probleme İslam ülkele-

¹ Halstead, J. Mark, "Din Eğitimi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* (Journal of the Human and Social Science Researches), Çev.: Abdulkadir Çekin, 2013, c.2, sayı: 3, s.136-150.

rinin çoğu açısından bakıldığında dini bir faaliyet üzerinden bir din eğitimi gerçekleştirdikleri görülmektedir. Fakat Türkiye’de ülkenin yapısı bakımından eğitimsel yaklaşıma da önem verildiğini söylemek mümkündür.

Günümüz din eğitimi yaklaşımlarına göz atıldığında iki farklı yaklaşım ortaya çıkmaktadır. *Dinsel eğitim (education in religion)* ve *din hakkında eğitim (education about religion)* yaklaşımlarıdır.

Bazen dini öğretim denilse de dinsel eğitim, gençlerde belirli bir dini inancı yerleştirmeyi amaçlayan ve bu inancın nesiller boyu aktarılacak suretiyle korunmasını hedefleyen dini eğitimini ifade etmektedir. Formal ya da informal olarak genellikle evlerde, aile içinde, ibadet yerlerinde, dini kurumlarda ve dini cemaatlerin faaliyetlerinde gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda bu tür eğitim, vatandaşlarının çoğunluğunun aynı dine mensup olduğu ülkelerdeki (birçok Müslüman ve bazı Katolik ülkeler) devlet okullarında ve özel ya da devlet destekli olsun belirli bir mezhebin öğretiminin yapıldığı okullar da görülmektedir. Bazen katetik (catechesis) ve konfesyonel (confessional) yaklaşım olarak da isimlendirilen dinsel eğitim yaklaşımı, belirli bir dinin ya da mezhebin öğretilerinin aktarılması yoluyla inanç gelişimini esas almaktadır.² Bu açıklamalardan yola çıkarak İslam din eğitiminin bu yaklaşımla insanları eğitmeye çalıştıklarını söylemek mümkündür.

Din hakkında eğitim ise eğitimsel temeller üzerinde çocukların din anlayışlarını ve bilgilerini geliştirmeyi ve onların hayatlarında dini konularda özgür seçimler yapmasını amaçlayan bir yaklaşımdır. Din hakkında eğitim, öğrencileri dini görevleri yapma konusunda zorlamanın olmadığı dinler hakkında öğretimi ifade etmektedir. Bu yaklaşım, farklı inançları bilme anlamında “dini eğitilmiş” ve geniş kapsamlı dini konularda bilgi sahibi olma anlamında da “dini alanda okuryazar” insanlar yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, dinin insan yaşamında en temel gerçeklik

² Halstead, J. Mark, “Din Eğitimi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* (Journal of the Human and Social Science Researches), Çev.: Abdulkadir Çekin, 2013, c.2, sayı: 3, s.136-150.

olduğunu ve tarih, felsefe, sanat, edebiyat gibi alanlarda dinin derin etkiler bıraktığını dile getirmektedir.³

“Din Eğitiminin İslâmî İlimlerdeki Yeri” başlığımızla din eğitimi dinsel eğitim açısından olarak incelemeye alınacaktır.

Modern anlamı ile İslâm eğitimi kavramından ilk bahseden düşünürlerden birisi Tibawî'dir. O, 1972'de yayımladığı *Islamic Education, Its Traditions and Modernization into the Arab National Systems* (London 1972) adlı çalışmasında İslâmî eğitimin tarihini ve modernleşme tecrübesini on dört Arap ülkesindeki eğitim sistemini inceleyerek ele almıştır. Ona göre İslâm eğitimi Hz. Muhammed'e “oku” emrinin gelmesiyle başlamıştır ve İslâm eğitiminin ayrılmaz iki unsuru Kur'an ve onun yaşanmış biçimi olan Hz. Muhammed'in sözleri ve uygulamalarıdır.⁴

İslâm Eğitiminin bahseden ilk düşünürlerden bir diğeri de Sharif'tir. Sharif, 70'li yılların ortasında kaleme aldığı *Islamic and Educational Studies* (II. Baskı, Lahor 1976) adlı çalışmasında eğitimin sahip olması gereken İslâmî değerleri, İslâmî hedefleri ve genel yapısını ele almıştır. Sharif'in üzerinde durduğu ana konu modern eğitimlerin mistik değerlerden ve temellerden yoksun oluşu meselesidir.⁵

Ona göre İslâmî Eğitim metafizik bir temele dayalıdır ve diğer taraftan onun temelinde yine insanın ham haldeki duyuları, zekâsı, motivleri ve tesadüfî hareketleri vardır. İslâm eğitimi kavramının şekillenmesi sürecinde oldukça geçerli ve kabul edilmiş bir yaklaşım ise 1977'de Mekke'de yapılan I. Dünya İslâm Eğitimi konferansında ortaya çıkmıştır. Konferans sonuç bildirgesinde yer alan şekliyle eğitim, insanın ruh, zihin, akli benlik, hisler ve bedensel duyularının eğitimi yoluyla insanın tüm kişiliğinin dengeli gelişimini amaçlamalıdır. Eğitim bu nedenle

³ Halstead, J. Mark, “Din Eğitimi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* (Journal of the Human and Social Science Researches), Çev.: Abdulkadir Çekin, 2013, c.2, sayı: 3, s. 136-150.

⁴ Osmanoğlu, Cemil, “«İslam Eğitimi» Kavramı Üzerine Bir Literatür İncelemesi”, *DEM Dergi*, 2007, yıl: 1 sayı: 3, s.56-63.

⁵ Osmanoğlu, Cemil, “«İslam Eğitimi» Kavramı Üzerine Bir Literatür İncelemesi”, *DEM Dergi*, 2007, yıl: 1 sayı: 3, s.56-63.

kişinin gelişimini tüm yönleriyle manevî, zihnî, düşünsel, fizikî, ilmî, dilbilimsel; hem bireysel hem kolektif olarak sağlamalı hem de erdem ve mükemmelliğe ulaşmaya yönelik tüm bu yönleri motive etmelidir. Konferans sonuç metninde de açıklandığı üzere İslâm eğitiminin nihaî amacı birey, topluluk ve genel olarak insanlık düzeyinde Allah'a topyekûn itaatini anlaşılmasında yatar.⁶

İslâm'da eğitimin amacı, yalnız 'iyi bir vatandaş' değil; aynı zamanda 'iyi bir insan' (insan-ı kâmil)' yetiştirmektir. Dahası, İslâm'da eğitim sistemi, kişisel nitelikleri geliştirmenin de ötesine gider. Bu sistem; bireylere, yaratıcılarıyla, hemcinsleriyle, diğer yaratılmışlarla ve doğayla nasıl uyum içerisinde yaşayacaklarını öğretme hususunda daha kapsamlı hedefleri takip etmeye çalışır. O, insan varlığının gayesini ve kişilerarası ilişkilerin şartlarını göstererek insan ilişkilerinin farklı şekillerini açıklar. Bu sistemin hedefleri, bir insanın yaşam boyunca geçireceği farklı ilişkileri doğrudan etkilemektedir.⁷

Din Eğitiminin Önemi

Başta inanç açısından din eğitimine bakmanın konuyu daha derinlere taşıyacağını ifade etmek gerekmektedir.

İslam inancında her şeyi yaratanın Allah olması, bütün insanların tek bir özden yaratılması, ölümden sonra hayatın devam etmesi ve o hayattaki değerlendirmenin insanların bu hayattaki amellerine, hem cinsleri ile diğer varlıklarla olan ilişkilerine bağlı olması gibi ilkeler, birlik-beraberlik, cemaat-kardeşlik gibi ilkelerinin temelini oluşturmaktadır. İnanmayla birlikte sonunda, bilinçli olsun olmasın ister istemez bir eğitim-öğretim ve sosyalleşme gerçekleşmektedir.⁸ Dolayısıyla bu bakımdan din eğitimi kelam ilişkisinin ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

⁶ Osmanoglu, Cemil, "«İslam Eğitimi» Kavramı Üzerine Bir Literatür İncelemesi", *DEM Dergisi*, 2007, yıl: 1 sayı: 3, s.56-63.

⁷ Khouj, Abdullah Muhammed, "İslam'da Eğitim", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev.: Semra Çinemre, Samsun, 2011, sayı: 30, s.277-308.

⁸ Köylü, Mustafa ve Altaş, Nurullah, *Din Eğitimi*, 2. Baskı, Gündüz Yayıncılık, Ankara, 2012, s.58

Din eğitimi insanlara imana ulaşma garantisi veremez. Fakat imana vardırımda planlı, programlı bir şekilde hareket ettiğini söylemek mümkündür. Bu bakımdan din eğitimi insanların inancını bilinçli bir şekilde geliştirebilecek yapıya sahiptir.

İnanç duygusunun yanlışla yönelmeden veya yanlış bilgilerle doyurulmadan önce gerçek din insanlara öğretilirse, dinin ellerde bir oyuncak olarak görülmesinin önüne geçilmiş olur. Dini bilginin doğru verilmesi için, eğitim bilimlerinin verilerine uygun olan her türlü metot kullanılmalıdır. Delillerle desteklenen dini eğitim, hiç şüphesiz insanların doğru bir imana sahip olması açısından çok önemlidir.⁹

Toplumun huzur ve birliğinin korunması, bunun devam ettirilmesi için, sahip olunan dini değerlerin ve bu değerlerle şekillenen kültürün yeni yetişen nesle aktarılması gerekir. Bu nedenle toplumun kültürünün şekillenmesinde, nesilden nesle aktarılmasında ve dini değerleri insanlara benimsetmesinde insanlara yardımcı olacak en önemli unsur din eğitimidir.

Din ve ahlak açısından, insanın hayata hazırlanmasında ya da insanın insan olmasında çok önemli bilgilendirme gücüne sahiptir. Din ile birlikte ahlak insana çok yönlü ve zengin bilgiler ve özellikler kazandırdığından tarih boyunca eğitimde dine her zaman yer verilmiş ve her zaman din eğitimine ihtiyaç duyulmuştur. Eğer din ve ahlak, eğitimin dışında tutulursa eğitime ciddi ve sağlıklı bir eğitim gözüyle bakmak mümkün değildir. Bu da gösteriyor ki din ve ahlak olmadan eğitimin asli görevini başarılı bir şekilde yürütmesi olanak dışıdır.¹⁰ Netice itibarıyla din eğitimi, insanların dini terbiyelerini belli bir noktaya ulaştırmakta, insanın hayata hazırlanmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

Din Eğitiminin İslami İlimlerle İlişkisi

Din eğitimi, bir ilahiyat disiplini olarak bütün diğer ilahiyat disiplinleri gibi bölünmez bütünün parçasıdır. O da din gerçeğini İslam Dini açısından

⁹ Başkurt, İrfan, "İslam Eğitime Dair Bazı Meseleler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2002, sayı: 9, s.89-113.

¹⁰ Yavuz, Kerim, *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana, 1998, s.61.

dan ele alır. Fakat o, bu konuyu kendi başına değil, bilimsel metotlardaki yeni gelişmeleri ve onların etkilerini hesaba katarak, her yeniliği ve anlayışı göz önünde bulundurarak işlemeye çalışır. Çünkü günümüzün toplumu aynı zamanda bir haberleşme toplumdur. İnsanlar her gün, hatta her an, kendilerini ilgilendirsin ilgilendirmesin pek çok ve çeşitli haberler almakta ve bunlardan etkilenmektedir. Bu durum yok farz edilemez. Öyleyse din eğitimi, mevcut bilimlerin ve uygulamaların bütünü, iman ile ilişkili hale getirmek durumundadır.¹¹

Din eğitimi, dini mahiyetine uygun olarak, insan varlığının bütünü ile ilgilenir; insanın hayatını, hayatın bütünlüğü içindeki yeri ile ele alır, yani insanla insan olarak ilgilenir. Din eğitimi, yaratıcıyı, insanın menşei, yeryüzündeki manası ve geleceği ile ilgili bir alan olarak, öğretime müsait kılmaya çalışır. Bu amaçla metotlar arar, onları dener ve geliştirir.¹²

Ayrıca Prof. Dr. Mualla Selçuk, bir konuşmasında, Din Öğretimi'nin birey bilincini, kişilik gelişimini, insan onurunu, bir arada yaşamayı, sosyal duyarlılığı, barış eğitimini ve dinsel geleneği kapsayan bir kavramsal alana sahip olduğunu belirterek, Müslüman bilinçlerin bugün "Dinsel Gelenek Ne Söylüyor?" ve "Dinsel Geleneğe Ne Katabilirim?" sorularının anlam kazandığını ifade etmiştir. Bu bağlamda teolojik açıdan temellendirilmiş, sosyolojik açıdan cesaretlendirici ve eğitsel açıdan etkin bir Din Öğretiminin önemini¹³ vurgulayarak din eğitiminin İslami ilimler ve diğer bilimlerle nasıl bağdaştığını ortaya koymuştur.

Din Eğitimi-Tefsir İlişkisi

İslam Dininin temel kaynağı Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünneti olduğuna göre din eğitiminin bu iki temel üzerinde yapılması gerekir. Böyle olunca din eğitimi Kur'an'dan başlar. Bu da din eğitimi-tefsir ilişkisini baştan ortaya çıkarır.

¹¹ Köylü ve Altaş, Din Eğitimi, s.60

¹² Köylü ve Altaş, Din Eğitimi, s.61.

¹³ Gözeler, Esra ve Körner, Felix, "İnsan Onurunun İslam ve Hıristiyan Geleneklerindeki Temelleri (Bilimsel Toplantı)" *A.Ü.İ.F.D. XLVI* (2005), sayı: 2, s.343-350.

Kur'an'a göre Allah, ilk insan olan Hz. Âdem'i sadece yaratmamış, aynı zamanda onu bilgilerle donatmış ve bilgili bir insan haline getirmiştir. (Bakara, 2/31) Bu da Allah'ın insanı eğitim ve öğretime tabi tutulmaya ve neticede terbiye edilmeye elverişli bir şekilde yaratmış olduğunun bir göstergesidir.

Kur'an'da Allah'ın 'rab' kelimesiyle terbiyeci ve eğitimci olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Rab kelimesi, "bir şeyin ıslahı ve bunun devamını temin etmek, bir şeye sarılmak ve ona devam etmek, bir şeyi bir şeye eklemek" anlamlarına gelmektedir.¹⁴

Ayrıca İslam Dini öğretimi ve Öğrenimi, Allah'ın yeryüzüne indirmiş olduğu ilk vahiyyle başladığını vurgulamak gerekmektedir. Allah'ın "oku" diyerek Hz. Peygamber'e hitap etmesi İslam Din eğitiminin ilk hareket noktasıdır. Dolayısıyla Cebrail vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ilk bilgiler öğretilmiş, O da Allah'tan gelen ilk bilgilerin hepsini öğrenmiş oldu. Bundan sonra din eğitim ve öğretimine nasıl başlanacağını yolunu ve metodunu Allah insanlara göstererek, Allah'ın ismiyle eğitime başlanması gerektiğini buyurmuştur. Allah "insana bilmediğini öğretti" buyurarak da İslam'da eğitim ve öğretimin nasıl önemsendiğini ortaya çıkarmaktadır.

Buna ilaveten gelişme çağında çocuklara nasıl bir din eğitimi verileceğini Lokman Suresi'nin 13-19. ayetlerinde ifade edilmektedir. Bu ayetlerde, Allah'a ortak koşmama ve ona inanma, ana-babaya saygı, itaatkârlık, insanlarla iyi geçinmek, iyilik ve kötülük kavramlarını kazandırarak vicdanı oluşturma, namaz ve ibadet eğitimi, iyiliği emretme, kötülükten vazgeçirme bilinci ile insanlara yardım etme, sabır eğitimi, insanlarla iletişim kurmanın nasıl olacağı, insanları küçümsememe, onlardan yüz çevirme, tevazu sahibi olma ve kibirli olmama, samimi olma, insanlara alçak sesle konuşma, sesini yükseltmekten kaçınma gibi konuların dile getirilmesi din eğitiminin ilim sahasına giren önemli konulardandır.

Ayrıca İsra Suresi 9-39. arasındaki ayetlerde çok çeşitli din eğitimi konuları olduğu da görülmektedir. Allah'a şirk koşmama, kulluk eğitimi,

¹⁴ Bayraklı, Bayraktar, İslam'da Eğitim, 7. Baskı, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2002, s.113.

ana-babaya ‘öf’ bile dememe, alçakgönüllülükle anne babaya tatlı söz söyleme ve onlara dua etme, akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını verme, verdiği sözde durma, israf etmeme, cimri ve savurgan olmama, geçim derdiyle çokların canına kıymama, zinaya yaklaşmama, haksız yere cana kıymama, yetimin malına dokunmama, ölçü ve tartıda dürüst olma, bilmediğinin ardına düşmeme, yeryüzünde böbürlenerek dolaşmama vb. birçok konular din eğitiminin bilim sahasına giren konulardandır.

Çalışmanın kısıtlılığı açısından daha fazlasını ifade edemeyeceğimiz sayısızca din eğitimi literatürünün önemli noktalarına temas eden ayetlerin varlığı Kur’an’da şüphe götürmeyecek kadar fazladır. Dolayısıyla Din eğitimi ile Tefsir ilminin arasındaki ilişkinin ne denli yoğun ve derin olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Din Eğitimi-Hadis İlişkisi

Din Eğitimi Hz. Peygamber düzeyinde ele aldığı anda “tebliğ” kavramıyla karşı karşıya gelinmektedir. Tebliğ, bir şeyi veya işi ulaştırmak, iletmek, bildirmek, yetiştirmek, eriştirmek, nakletmek, götürmek, taşımak, bir bilgiyi ulaştırmak, bir işin bildirilmesini ihtiva eden kitap manalarına gelmektedir.¹⁵ Bu bakımdan Kur’an’da “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilene tebliğ et, Eğer bunu yapmazsan O’nun elçiliğini yapmamış olursun” (Maide, 5/67) buyrulmaktadır. Bu nedenle peygamberliğin başta insanlara Allah’ın emir ve yasaklarını iletmekle görevli olduğu anlaşılmaktadır. Buna ilaveten “Ümmilere, kendilerine Allah’ın ayetlerini okuyan, onları arındıran, onlara kitabı ve hikmeti öğreten içlerinden bir peygamber gönderen O’dur.” (Cum’a, 62/2) ayetiyle de Allah’ın ayetlerini, kitabı ve hikmeti öğretme konusunda öğretim faaliyetini sürdürmekle görevli olan Hz. Peygamber’in bir din eğitimcisi ve öğretmeni olduğu da gözler önüne serilmektedir.

Diğer açıdan Hz. Peygamber, “Bunların hepsi hayır üzeredirler. Şunlar Kur’an-ı Kerim okuyor ve Allah Teâlâ’ya dua ediyorlar. Allah dilerse onla-

¹⁵ Şanver, Mehmet, Kur’an’da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi, Pınar Yayınları, 2001, s.23-24.

ra (istediklerini) verir, dilerse vermez. Şunlar da ilim öğrenip öğretiyorlar. Ben de ancak bir muallim olarak gönderildim.” buyurdu ve hemen ilimle meşgul olanların yanına oturdu. (İbn-i Mâce, Mukaddime, 17) hadisini dile getirerek eğitim-öğretimle yakından alakadar olan bir öğretmen olduğu görülmektedir. Üstelik Hz. Muhammed’in bu yönünü Abdulfettah Ebu Gudde “Bir eğitimci olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları” adlı eserinde genişçe dile getirerek bu yöndeki çalışmalara kaynaklık etmiştir.¹⁶

Dolayısıyla muallim olarak gönderilen Hz. Muhammed’in söz, fiil, takrir ve öğretilerini ilim sahası içerisine alan Hadis ilmiyle din eğitiminin önemli derecede ilişki halinde olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Din Eğitimi-Tasavvuf İlişkisi

Tasavvuf ve Din Eğitimi insanın bireysel ve manevi olarak gelişimini sağlamayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla iki alanın da ortak konusu insan ve insanın eğitimidir.¹⁷

Köklü bir geleneğe dayanan tasavvuf, özünde bir eğitim müessesesidir. Birey, tasavvufi terbiyenin nihayetinde, potansiyelinde var bulunan eşref-i mahlûkat niteliğini açığa çıkarır. Bir “gönül eğitimi” öngören tasavvufta, gerek kişisel yani dikey ve derinlik boyutunda gerekse toplumsal yani yatay genişlik boyutunda sohbet, zikir, tefekkür, murakabe, hizmet ve rabıta gibi çok çeşitli terbiye metotları kullanıldığını görüyoruz. Tasavvufi eğitimi diğer disiplinlerden hatta eğitim yaklaşımlarından ayıran temel faktörlerden belki de en önemlisi kişisel ve toplumsal eğitimin birlikte yürütülmesidir. Toplum hayatımızda, dinî hayatta önemli bir rol üstlenen tasavvufî bilgi ve yaşayış biçiminin pek önemli bir yeri vardır. Dolayısıyla tasavvufî eğitim, günümüz eğitim öğretiminin her alanına katkı sağlayabilecek niteliktedir.¹⁸

¹⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Ebu Gudde, Abdulfettah, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları, terc. Enbiya Yıldırım, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2001, s.170.

¹⁷ Göktaş, Vahit, “Tasavvufi Terbiyenin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52: 2 (2011), s.137-155.

¹⁸ Göktaş, Vahit, “Tasavvufi Terbiyenin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52: 2 (2011), s.137-155.

Eğitim ile tasavvuf arasında müfredat ve metot bakımından bazı farklılıkların olmasına rağmen, insana bakış ve onu ele alış bakımından benzerlikleri vardır. Önde gelen benzerliklerden biri, her ikisinin de bilgilerin davranışlara dönüştürülmesi ve bu davranışların da hayatın tüm alanlarını kapsaması gerektiğiyle ilgili hedefleridir. Konumuz açısından bakıldığında, tasavvufun eğitsel boyutu ile genel eğitimin insanı ele alış muhtevası bakımından büyük ölçüde benzerliklerin olduğu görülecektir.¹⁹

Tasavvufun insanda meydana getirmek istediği hedef davranışlarla, eğitimin hedef davranışları aynıdır. Ancak, tasavvuf ile eğitimin arasındaki temel ayrım, eğitimin daha çok insanı dışarıdan içeriye doğru eğitmeye yönelik iken, tasavvufun, içerden dışarıya doğru eğitme yöntemini benimsenmesidir. Eğitim, insanın çocukluk dönemi ile başlarken, tasavvuf insanın yetişkinlik döneminden başlamaktadır. Eğitim, sonuç itibarıyla, bireysel ve sosyal hayatta bedensel, zihinsel ve duyuşsal yönden sağlıklı kişiler yetiştirmeyi amaçlarken tasavvuf, dini bilgi ve davranışlar bakımından Allah'a layık bir kul olabilen insanlar yetiştirmeyi gaye edinmektedir.²⁰

Din Eğitiminin Diğer İslami İlimlerle İlişkisi

Bu başlıkta çalışmanın kısıtlılığı açısından din eğitiminin diğer ilimlerle olan ilişkilerinin özü ifade edilmeye çalışılacaktır. Çünkü din eğitiminin her bir İslami ilimle ayrı ayrı çalışılabilecek bir yönünün olabileceğini burada vurgulamak gerekmektedir.

Din eğitimi Fıkıh ilişkisine bakıldığında, şu konular etrafında bağdaştıkları görülmektedir: Ailelerin çocuklarına aile terbiyesi vermek istemesinin önemli noktası dindir. Dini konular olmadan terbiyenin amacına ulaşmasının mümkün olamayacağı düşünülmektedir. Anne babanın çocuklarına dini terbiye vermekle sorumlu kimselerdir. Bu fıkıh literatürün-

¹⁹ Keyifli, Şükrü, "Yaygın Din Eğitimi Açısından Mürşit Kavramının Değerlendirilmesi", *Haran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa, 1997, sayı: 3, s.249-260.

²⁰ Keyifli, Şükrü, "Yaygın Din Eğitimi Açısından Mürşit Kavramının Değerlendirilmesi", *Haran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa, 1997, sayı: 3, s.249-260.

de hidane denmektedir. Sözlükte “bir şeyi yanına almak, çocuğu kucağına almak ve beslemek” manasına gelen hidane (hadane), İslam hukukunda küçüğün ve bu hükümde olan kimselerin gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla kanun koyucunun belli şahıslara tanıdığı hak, yetki ve sorumluluğu ifade eder. Bu hak ve sorumluluğu üstlenen kimseye hadın (hadine) denir. Kur’an-ı Kerim’de çocukların bakım, gözetim ve terbiyesiyle ilgili genel hükümler yer almakla birlikte hidane konusuna özel olarak temas edilmemiştir. Hadisler ve Hz. Peygamber dönemindeki uygulama örnekleri de konuya belirli yönlerden sınırlı bir açıklama getirir. Bu sebeple hidane hak ve sorumluluğunda kimlere öncelik tanınacağı ve bu kimselerde ne gibi özelliklerin aranacağı hidane hakkının mahiyeti ve kapsamı, çocuğun ve diğer ilgili kişilerin hakları, hidanenin sona ermesi gibi konularda klasik fıkıh literatüründe yer alan görüş ve öneriler, kısmen Hz. Peygamber ve sahabe dönemi uygulama örneklerinden kaynaktansa bile esasen fakihlerin şahsi müşahede ve tercihlerini ve dönemlerindeki tecrübe birikimini yansıtır. Öte yandan Batı hukukunda anne ve çocuğun haklarına ve korunmasına dair milli ve milletlerarası hukuki düzenlemelerin XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yoğunlaştığı ve önemli ölçüde mesafe kaydettiği düşünülürse, İslam hukuk literatüründeki anne-baba ve çocuk haklarının korunmasına ilişkin görüş ve yaklaşımların, bu arada hidane konusundaki zengin hukuk doktrininin ve tecrübe birikiminin hukuk tarihi açısından da ayrı bir önem taşıdığı görülür.²¹ Anne-babanın çocuklara namazı, abdesti ve ilmihal bilgilerini başta ailede vermesi din eğitimi boyutunu da içine dâhil eden bir yapıya sahiptir. Çünkü eğitimin yetişkin nesillerin yetişmekte olan nesillere kültür aktarımı olduğunu düşünürsek ailenin dini kültürü bir şekilde çocuklarına vermesi hem fıkıhın hem de din eğitiminin ilim sahası içerisine girmektedir.

Din eğitimi ve mezhepler tarihinin ilişkisel durumuna bakıldığında din eğitimi tarihi açısından önemli noktalarla bağdaşmaktadır. Mezhep-

²¹ Bardakoğlu, Ali, “Hidane”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, c. 17. İstanbul, 1998, s.467.

leri Tarihi, İslâmiyet birliği ve bölünmezliği emrettiği halde, hangi sebeplerle fırkaların doğduğunu, din istismarının nasıl meydana geldiğini ve siyasetin dini nasıl kötüye kullandığını da ortaya koyar. Yine İslam mezhepleri tarihi, çeşitli dini cereyanlar arasında doğru yolun hangisi olduğunu, sapık fırkaların doğuşlarından itibaren ne gibi safhalar geçirdiklerini ve İslam âlemine ne gibi sapıklık getirdiklerini de açıklar.²² Bu nedenle Mezhep ve tarikatları anlatmadan dinin günümüze kadar hangi süreçlerden geçerek gelebildiğini bilmek mümkün değildir. Mezhep ve tarikatların yapısal durumlarını, öğretilerini, bir sonraki nesle aktararak aynı zamanda din eğitimi gerçekleştirmiş olmaktadır.

Sonuç

Din eğitiminin İslami ilimlerdeki yeri konusunu ortaya çıkarmaya çalıştığımız bu makalede, din eğitiminin İslami ilimlerle çok önemli ilişkilerinin mevcudiyeti tespit edilmiştir. Aslında din eğitiminin İslam'ın iki önemli kaynağı olan Kur'an ve Sünnetten başlayarak tüm alanlarda varlığını sürdüren bir disiplin olduğu da anlaşılmıştır.

Din eğitiminin inanç öğretisi bakımından kelamla, Kur'an öğretimi ve yorumu açısından tefsirle, Hz. Peygamberin tebliğ etmek vazifesini ön planda tutmak ve muallim olduğu gerçeğiyle hadisle, insanın bireysel ve manevi olarak gelişimini eğitim ve terbiye yoluyla sürdürmeye çalışan tasavvufla, hidane ve ilmihal yöntemiyle din eğitimi vermek bakımından fıkıhla, mezhep ve tarikatların öğretimi açısından mezhepler tarihiyle yakın ilişki halinde olduğu ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Fakat şunu söylemeden de geçilmesinin mümkün olamayacağı bir konuyu burada dile getirmek gerekmektedir. İslami ilimlerin din eğitiminin öğretim ilke ve metotları açısından değerlendirmeye alınması ve inceleme alanına girmesi gerekmektedir. Çünkü İlahiyat Fakülteleri'nde sürdürülen Yüksek Din Öğretimi Faaliyetlerinde iyi bir tefsirci, hadisçi, fıkıhçı vb.

²² Çağatay, Neşet ve Çubukçu, İbrahim Âgah, İslam Mezhepler Tarihi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985, s.9.

olunabilir. Ancak bunun yanında iyi bir eğitimci olabilmenin en önemli noktasının din eğitimi ve öğretimi yöntem ve tekniklerinin yapısal durumundan geçtiğini belirtmek gerekmektedir. Bütün İslami ilimlerin din eğitimi biliminin teknik, ilke ve yöntemlerine önemli derecede ihtiyacının olduğunu vurgulamak gerekmektedir. İşte bu tür çalışmaların İlahiyat Fakülteleri açısından çok önemli bir yerinin olacağını düşünmekteyim.

Kaynakça

- Bardakoğlu, Ali, "Hıdane", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, c. 17. İstanbul, 1998.
- Başkurt, İrfan, "İslam Eğitime Dair Bazı Meseleler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2002, sayı: 9, s.89-113.
- Bayraklı, Bayraktar, İslam'da Eğitim, 7. Baskı, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2002, s.113.
- Çağatay, Neşet ve Çubukçu, İbrahim Agâh, İslam Mezhepler Tarihi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985.
- Ebu Gudde, Abdulfettah, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları, terc. Enbiya Yıldırım, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2001, s.170.
- Göktaş, Vahit, "Tasavvufi Terbiyenin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkanlar" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52: 2 (2011), s.137-155.
- Gözeler, Esra, ve Körner, Felix, "İnsan Onurunun İslam ve Hıristiyan Geleneklerindeki Temelleri (Bilimsel Toplantı)" *A.Ü.İ.F.D. XLVI* (2005), sayı: 2, s.343-350.
- Halstead, J. Mark, "Din Eğitimi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* (Journal of the Human and Social Science Researches), Çev.: Abdulkadir Çekin, 2013, c.2, sayı: 3, s.136-150.
- Osmanoğlu, Cemil, "'İslam Eğitimi' Kavramı Üzerine Bir Literatür İncelemesi", *DEM Dergi*, 2007, yıl: 1 sayı: 3, s.56-63.
- Keyifli, Şükrü, "Yaygın Din Eğitimi Açısından Mürşit Kavramının Değerlendirilmesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa, 1997, sayı: 3, s.249-260.

- Khouj, Abdullah Muhammed, “İslam’da Eğitim”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev.: Semra Çinemre, Samsun, 2011, sayı: 30, s. 277-308.
- Köylü, Mustafa ve Altaş, Nurullah, *Din Eğitimi*, 2. Baskı, Gündüz Yayıncılık, Ankara, 2012, s.58
- Şanver, Mehmet, *Kur’ân’da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yayınları, 2001, s.23-24.
- Yavuz, Kerim, *Günümüzde Din eğitimi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana, 1998, s.61.

AHMED MİTHAT EFENDİ'NİN HİRİSTİYAN KUTSAL KİTABI'NIN TAHRİFİ MES'ELESİNE BAKIŞI

MUSTAFA GÖREGEN

YRD. DOÇ. DR., KAFKAS Ü., İLAHİYAT F. DİNLER TARİHİ ABD.

Özet

İslam - Hıristiyan polemik tarihinin en önemli tartışma konularından biri hiç şüphesiz Hıristiyan kutsal kitabının tahrifi meselesidir. İncillerde yer alan temel Hıristiyan inançları ve tutarsızlıkları, Tevhit'i esas alan Kur'an açısından kabul edilemez hususlardır. İlk dönemlerden itibaren İslam bilginleri tarafından bu durum tahrifin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Çünkü önceki kitapların sahihliği Kur'an ve Tevhit'in ruhuna uygunluğuyla sınırlıdır. Bu noktadan hareketle Ahmet Mithat Efendi de Hıristiyanların kutsal kitabı İncillerin son şeklini aluncaya kadar geçirdiği merhaleyi sosyo-politik bir açıdan kendine has üslup ve yöntemle ele almaktadır. Bu makalede Ahmet Mithat Efendi'nin, tahrife konu yaptığı İncillerin teşekkül süreci ve tevhit ilkesine aykırılıklarla ilgili görüşleri ve tartışmaları ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Ahmet Mithat Efendi, Hıristiyan Kutsal kitap, Tahrif.

Abstract

One of the most important discussions of history of Islamic- Christian polemic is undoubtedly; the issue of tampering of Christian holybook. The basic Christian belief in the Bible and inconsistencies are unacceptable for the Qur'an which accept tawheed (the oneness of Allah) as basis. Till the earliest times, this situation have been evaluated as a result of tampering, by Islamic scholar. Since the authenticity of the previous books is limited by their similarity with the Qur'an and spirit of Tawheed. With this point of view, Ahmet Mithat Efendi discussed the phases, Bible passed, until it has the ultimate shape socio-politically, with his specific diomand methods. In this article, Ahmet Mithat Efendi reviews opinions and discussions about the formation of the Bible which has been thought tampered and it's disagreements with Tawheed principals.

Keywords

Ahmet Mithat Efendi, Christian Holybook, Falsification.

Giriş

Kur'an-ı kerim'in Hıristiyan kutsal kitabına yönelik ortaya koyduğu eleştiriler, daha ilk dönemlerden itibaren İslami literatürde çok kapsamlı bir tahrif polemikinin gelişmesine neden olmuştur.¹ Kur'an-ı kerimde yer alan tahrifle ilgili kavramlardan hareket eden birçok İslam bilgini yazmış oldukları eserlerde tahrifin mahiyeti ve boyutunu ortaya koymaya çalışmışlardır.² Aynı zamanda Kur'an-ı Kerim, Hıristiyanları "Allah çocuk edindi"³, "İsa Allah'ın oğludur"⁴, "Allah üçtür"⁵, "İsa Allah'tır"⁶ dedikleri için de eleştirmiş bu düşüncelerinden dolayı suçlayıp kâfirlikle nitelendirmiş,⁷ Hz. İsa'nın getirdiği İncil'le hiçbir alakalarının olmadığını⁸ beyan etmiştir.

1 Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989, s.172.

2 Friedman, Richard Elliot, *Who wrote the Bible*, New York 1987, s.18.

3 Bakara, 2/116.

4 Maide, 5/17, 72, 73.

5 Nisa, 4/171.

6 Tevbe, 9/30.

7 Yunus, 10/60.

8 Maide, 5/68.

Yine Kur'an, onların cennete sadece Hıristiyanların gireceğini iddia etmeleri, kendilerine yapılan uyarılara kulak asmamaları ve kendilerini Allah'ın sevgili kulları olarak görmeleri sebebiyle de eleştirmiştir⁹. Kur'an-ı Kerim'in tahrif ithamı daha çok yerleştirmek istediği tevhit inancının dışındaki inanç sistemlerinin Hıristiyanlar arasında yaygın oluşu ile ilgilidir. Kur'an ile mevcut İnciller arasındaki ortak konularda esasa ilişkin birçok farklılıklar mevcuttur. İsa'nın uluhiyeti, teslis inancı ve İsa'nın İnsanların günahlarına kefarete olmak üzere çarmıkta can vermesi gibi İncillerde yer alan Hıristiyanlığın temel inançları, Kur'an açısından kabulü mümkün olmayan hususlardır. Allah tarafından gönderilen bir kitapta olmaması gereken bu tür ifade ve yaklaşımlar erken dönemden itibaren Müslümanlarca tahrifin sonucu olarak değerlendirilmiştir.¹⁰

Tahrifin mahiyeti ve boyutuyla ilgili birçok tartışma yapılırken kimi Müslüman yazarlara göre tahrif metinde, kimilerine göre yorumda olmuştur. Aynı zamanda kısmi tahrifi savunanlar olduğu gibi tamamının tahrif edildiğini iddia edenler de olmuştur.¹¹ Erken dönemden itibaren birçok İslam bilgini Hıristiyan kutsal kitabının tahrif edildiğini kanıtlamak için Tevrat ve İnciller'deki çelişiklere dikkat çekerken Ahmet Mithat Efendi,¹²

⁹ Bakara, 2/111, Maide, 5/14, 18.

¹⁰ Ömer Faruk Harman, "İncil", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, s. 275.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Goldziher, Ignaz, "Ehl-i Kitaba Karşı İslam Polemiği I" (çev. Cihat Tunç), *AÜ. İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 4, Ankara 1980, s. 151-170; Goldziher, Ignaz, "Ehl-i Kitaba Karşı İslam Polemiği II" (çev. Cihat Tunç), *AÜ. İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 5, Ankara 1982, s. 249-278; Gökçür, Necmettin, "Kur'an-ı Kerim Açısından İlahi Kitapların Tahrifi Mes'esi" *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, İstanbul 2000, s. 221-256; Mustafa Göregen, *İslam - Yahudi Polemikleri ve Tartışma Konuları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002, s. 90-120; Gaudeul, J. M. -R. Caspar, "Kitab-ı Mukaddes'in Tahrifi'ni Konusunda Klasik İslami Kaynakların Yaklaşımı", (çev. Ali Erbaş), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.7, Sakarya 2003, s. 131-167.

¹² Ahmet Mithat Efendi, (1844-1912) İstanbul'da doğdu. Tanzimat sonrası dönemin güçlü kalemlelerinden biridir. Gerçek din hürriyetinin süistimal edilmesinden gerekse bozulan siyasi ve sosyal ortamdan faydalanan Misyonerlerin faaliyetlerine karşı sert tepki göstermiş, Müslümanlığı müdafaa etmek için yazdığı eserlerde İslam-Hıristiyan Polemiğinin en önemli konularına değinerek bu konudaki görüş ve iddialarını ortaya koymuştur. İlk Türkçe dinler tarihi kitabını yazmıştır. Türk edebiyatının gerçek anlamda ilk popüler yazarı olan Ahmet Mithat Efendinin ilim ve kültür dünyamıza armağan ettiği onlarca kitabı mevcuttur. Geniş bilgi için bkz. M. Orhan Okay "Ahmet Mithat Efendi", *DİA*, İstanbul 1989, c. II. s. 100-101; Cevdet

İncillerin tarihi oluşum sürecine, yazarlarına ve kaleme alınış biçiminin sıhhsizliğine işaret eder. Öte yandan itikadi açıdan muhtevayı değerlendirirken çarmıh hadisesinin ve kelim'in Tanrı olduğuna ilişkin ifadelerin İnciller'de yer alması, önceki İslam bilginlerinde olduğu gibi¹³ konuyu tevhit noktai nazarından değerlendiren Ahmet Mithat Efendide de tahrifin gerçekleştiği kanaatini oluşturmuştur.¹⁴

I- Oluşum Süreci Bakımından İnciller

Hıristiyan kutsal kitabının tahrif edildiğini kanıtlamak için birçok Müslüman yazar Tevrat ve İnciller'deki çelişkilere dikkat çekerken¹⁵ Ahmet Mithat Efendi İncillerin tarihi oluşum süreci üzerinde durur. İncillerin kaleme alınış zaman ve sürecinin, yazarlarının, günümüze aktarılışının problemliliğini ifade eder.¹⁶

Ahmet Mithat Efendi, İncillerin dörtten fazla olması, tahrif ve İncil'in ref edilmesiyle ilgili olarak "İncillere imanda sadece dört incilin yazdıklarına inanılmayıp her mezhep erbabının kendine özel bir İncil yazmasıyla çok sayıda İncil ortaya çıkmıştır. Şu hakikat apaçık ortadayken, Hıristiyanların kendi kitaplarının tahrif olunduğuna dair İslam bilginleri tarafından ileri sürülenleri hala reddetmeye çalışmalarına şaşılır. Zannederiz ki İslam âlimleri, Hıristiyanların kitabının tahrif edildiğini iddia etmekte nezaket göstermişlerdir. Eğer Hıristiyanların hiç kitabı olmadığını, hepsinin sonradan oluşturulan şeyler olduğunu ve birbirinin hükmünü boz-

Kudret, *Ahmet Mithat*, T.D.K.Y, 1962; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, trc. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul 1972, c. II, s. 15; Mustafa Baydar, *Ahmet Mithat Efendi*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1954, s. 33-34.

¹³ Mehmet Aydın, *a.g. e.*, s. 172-216.

¹⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Müdafaa*, İstanbul 1300, s. 499-500.

¹⁵ Mehmet Aydın, *a.g.e.*, s. 176-208; Mustafa Göregen, *a. g. e.*, s. 90-120; Arıca bkz. Casper, Robert, *Textes De La Tradition Musulmane Concernant le "Tahrif" Des Ecritures*, 62, *İslamo Christiana*, VI, 1980.

¹⁶ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 214-216.

duğunu, dolayısıyla hepsinin yanlış olduğunu iddia etmiş olsalar, o zaman Hıristiyanlar ne cevap verecekler” demektir.¹⁷

Ahmet Mithat Efendi'nin iddialarını İncil tahrif edilmiştir, İncil sonradan uydurma olup Hıristiyanların hiç kitabı yoktur, Mesih'in kitabı ve şeriatı kendisiyle beraber Allah'ın yanına ref edilmiştir¹⁸ şeklinde özetleyen Mösyö Dwight,¹⁹ bunlardan ikinci ve üçüncü iddianın geçersizliğinin ispat edilmesiyle, birinci iddianın geçersizliğini ispata lüzum kalmayacağını belirtir.²⁰ Üçüncü iddia olan İncil'in ve şeriatın Hz. İsa ile beraber ref'i” konusuyla ilgili olarak Ahmet Mithat Efendi'nin herhangi bir akli ve nakli delil ortaya koymadığını, böyle büyük bir iddia hakkında miladi ilk asırlarda Yunan, Latin ve Süryani dillerinde yazılmış eserlerde onun iddiasını destekleyen delil sayılabilecek hiçbir bilginin bulunmadığını dolayısıyla bu iddiaların geçersiz olduğunu söyler.²¹

Dwight'ın cevabına karşılık Ahmet Mithat Efendi, Hz. İsa'nın insanları tam dine davet ettiği sırada, Hıristiyanlara göre katledildiğini Müslümanlara göre ref edildiğini ve ağzından da dini tamamladığına dair bir ayet çıkmadığını kaydederek sözüne şu şekilde devam etmektedir: “İlahi kitap denilen şey gökten ciltlenmiş yaldızlı bir cilt olarak yere inmez. Cenab-ı Allah, onu peygambere vahyeder, peygamber de diliyle tebliğ eder.' Kitap satırda, nakil sadırdadır' hükmünce o sadır Allah'a ref olunur da, ashabının sadırında da ilahi kitap nakşedilmeyip korunmaz ise kitap da sahibiyile birlikte ref edilmiş sayılmaz mı?”²²

¹⁷ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 211-212.

¹⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Mudafaa'ya Mukabele*, İstanbul 1300, s. 9-11.

¹⁹ Henry Otis Dwight (1843-1917) Amerikalı yazar ve misyoner, 1867-1874 yılları arasında İstanbul'da Bible House adıyla bir şubesi olan Misyoner cemiyetinin başkanlığını, 1872-1892 yılları arasında New York Tribune'un İstanbul muhabirliğini yaptı. Eserleri: *Turkish Life in War Time* (Harpte Türkler'in yaşayışları), *Treaty Rights of American Missionaries in Turkey* (Türkiye deki Amerikan Misyonerlerine Tanınan Haklar), *Constantinople and its Problems* (İstanbul ve Meseleleri) *The Encyclopedia Americana*, "Dwight", New York 1968, c.IX, s. 447.

²⁰ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 364-365.

²¹ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 366-367.

²² Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 412-413.

Fırka sayısınca İncil gerekmeceğini, bu mantıktan hareket edildiğinde İslam'ın dört mezhebinin de dört Kur'an'ı gerektireceğini oysa bunun yanlış olduğunu, Hıristiyanlar arasında farklı mezheplerin olması onların farklı İnciller'inin olmasından değil, hepsinin kabul ettiği İncil'in farklı şekilde yorumlanmasından kaynaklandığını belirten Dwight, itirazlarını şöyle sürdürür: Hem tahrif var deyip hem de Hıristiyanların kitabı yok demek tezattır; çünkü olmayan kitap tahrif edilemez. Hıristiyanların kitabı yoksa o zaman müdafaa sahibinin kabul ettiği Kur'an Hıristiyanlara ne diye Ehl-i kitap diyor ve Müslümanlar Hıristiyanlara niçin kitap ehli muamelesi yapıyor. İncil'in uydurma olduğunu söylemek, İncil'in bizzat kendisinin faziletine aykırıdır. Çünkü nice milletlerin yükselmesini sağlamış, çok sayıda insanın hayatını aydınlatmış bir kitaba 'uydurmadır' demek büyük hatadır.²³

Dwight'ın ret mahiyetindeki bu görüşlerine karşı Ahmet Mithat Efendi, Hz. İsa'nın Havarilerinden olan Matta'nın, İncilini hangi dilde (İbranice, (Aramice), Süryanice, Keldanice mi?) ve nerede (Yahuda'da mı, Kudüs'te mi?) yazdığı bilinmediği gibi bu İncil'i Matta'nın yazdığı da meçhuldür ve meçhul olan üzerine görüş belirtilemez. Matta'nın yazdığı meçhul olan bu kitabın, ilahi kitap olduğu da bir o kadar meçhuldür.²⁴ İnciller üzerine yapılan bilimsel çalışmalara göre Matta, Grekçe olarak yazılan Matta İncili'nin yazarı değildir; İsa'nın sözlerini İsa'nın konuşma dili olan Arami dilinde yazmıştır. Havari Matta'ya ait olan bu metin daha sonra Yunanca'ya çevrilmiş, buna yapılan ilavelerle bugünkü Matta İncili ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Matta'nın Aramice yazdığı İncili Grekçe'ye çevirdiği veya hem Aramice hem Grekçe olmak üzere iki İncil yazdığı da belirtilmektedir.²⁵ Markos'un İncil'i ise bir nevi Matta'nın özeti mahiyetindedir. Ancak Yahudilerle ilgili olan Matta'daki bir takım hususlar, Markos tarafından Romalılara uygun hale getirilerek yazılmış, ayrıca hangi dilde yazıldığı konusunda da bir ittifak yoktur. Luka'nın İncil'i

²³ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 369.

²⁴ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 418-420

²⁵ Ömer Faruk Harman, "İncil", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, s. 271.

ise Matta ile Markos'taki yanlışlıkların düzeltilmesi amacıyla yazılmıştır. Yine bunun da ne zaman nerede yazıldığı konusu ihtilaflıdır.²⁶

Öte yandan Hz. İsa'nın Havarilerinden Yuhanna'nın da İncil'ini hangi dilde yazdığı kesin olmayıp Yunanca yazdığı tahmin edilmektedir.²⁷ Zikredilen İncillerin nerede, ne zaman, hangi dil ve kimler tarafından yazıldığı konusundaki şüphelerin Allah tarafından gönderilen bir ilahi kitap için eksiklik olacağını ortaya koyan Ahmet Mithat Efendi, İnciller'in fazlalığı konusuna da değinerek, sıradan insanların kitap yazıp ismini İncil koymalarıyla İnciller'in çoğaldığını, Hıristiyanların ilk dönemlerde İnciller'in çokluğundan şikâyet ettiklerini, bunlardan birbirine benzeyenleri seçerek sayılarını azalttıklarını belirtmektedir.²⁸ Yine Hıristiyanların çok sayıdaki İncil'den 4 tanesinin gerçek diğerlerinin sahte olduğuna nasıl karar verdiklerini soran Ahmet Mithat Efendi, 4 İncil'den başka İncil yok diyenlerin aynı zamanda 24 Mektubu İncil gibi sayıp, kutsallık atfettiklerini belirtir.²⁹

Ahmet Mithat Efendi, Müslüman, Yahudi ve Hz. İsa'nın nübüvvetine inanan Hıristiyanların, "Yüce Allah'ın Hz. İsa'ya inzal ettiği kitabı, başkası rivayet ve hikâye yollu yazmaya nasıl muktedir olur? Allah'ın peygamber'e gönderdiği bir kutsal kitap nasıl olurda yüzlerce farklı kitap haline gelir?" demesi durumunda Hıristiyanların vereceği bir cevap olamayacağını iddia etmektedir. Yine birden çok İncil'i kutsal kabul etmelerinin dışında, İsa'dan haber veren muharrirleri peygamber gibi kabul etmelerinin de çok garip olduğunu ifade eder.³⁰

Ahmet Mithat Efendi, Hıristiyanlara, cevaplarını aradığı şu itirazlarını yöneltmektedir: Cenab-ı Allah tarafından büyük müjde dediğiniz İncil'i Allah Hz. İsa'ya mı gönderdi yoksa Havarilere mi? Allah tarafından Hz. İsa'ya gönderilen İncil ne oldu? Niçin şimdi elinizde değildir?

²⁶ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 423-424

²⁷ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 422.

²⁸ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 430.

²⁹ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 432.

³⁰ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 430-431.

Tanrı olduğuna inandığınız İsa, resul olarak kabul ettiğiniz Havarilere İncil'i inzal ve talim ettiyse İsa İncil'in ilahilik vasfını niçin koruyamadı? Yüzlerce İncil arasında dördünden başkasını, neye dayanarak reddettiniz? Bilmediğiniz meçhul şeyler hakkında nasıl karar verebiliyorsunuz? Hıristiyanlık sizin anladığınız bir şey midir, yoksa size haber verilen bir şey midir? Sizin anladığınız bir şeyse yani akılla bulunan bir hükümse 'akıl akıldan üstündür' dolayısıyla herkes aklının erdiğini din şekline koyarak meydana çıkaracak mı? Yoksa Hıristiyanlık haberden yani nakilden ibaret ise size gelen doğru haber hangi peygamber tarafından geliyor? Yüzlerce ihtilaf içinde kalan bir haberin doğruluğuna ne ile karar verebileceksiniz?³¹ Bu itirazlarını sıraladıktan sonra dört İncil'in gerçek İncil olduğuna dair ellerinde belge bulunmadığını belirten Ahmet Mithat Efendi, dinlerini Hz. İsa'ya nispet edişlerinin bir iftiradan ibaret olduğunu ifade etmektedir.³²

Mösyö Dwight, Ahmet Mithat Efendinin tahrifle ilgili iddialarına şöyle cevap vermektedir: İncil'in ilk basımı 1455'te yapılmıştır ve bugün elimizde bulunanlardan bir farkı olmadığına göre son 400 yılda bir tahrif yok demektir.³³ 1455'te basılan nüshalar V. Asır ile XV. asır arasında çoğaltılmıştır. 600 Yunanca el yazması bugün elimizde bulunan İncil'le karşılaştırıldığında hiçbir tahrif alameti mevcut değildir. Bugün, bu elyazmalarının birçoğu Avrupa kütüphanelerinde bulunmaktadır ki bazıları şunlardır: MS IV. asırda yazıldığı tahmin edilen Codex Vaticanus, Vatikan'da; V. asırda yazılan Codex Alexandrianus nüshası, Londra British Museum'da, VI. asırda yazıldığı tahmin edilen Codex Bezae, İngiltere Cambridge Üniversitesi'ndedir. Bazı elyazmalarında hafif istinsah hataları varsa da bunlar yanlışlıkla yapılmıştır. Bunlar tahrif değildir. Buna göre V. ve XIX. yüzyıl arasında da tahrif söz konusu değildir.³⁴

³¹ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 453-454; Ahmet Mithat Efendi, *İstibşar*, Dersaadet (İstanbul) 1310, s. 47.

³² Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 468-469.

³³ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 376.

³⁴ Şaban Kuzgun, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, Ankara 1996, s. 210-211; Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 376-380.

Hıristiyanlığın ilk döneminde Havarilerin elinde bulunan İncil metninin tahrif edilmesi mümkün değildir. Öyle ki Havarilerle aynı dönemde yaşayan din adamlarından Barnaba, Romalı Clement, Antakya başpiskoposu İgnatius kendi yazmalarında 4 İncil'den bahsettikleri gibi, bunlardan birçok ayet de almışlardır. Bu ayetler bu günkü İncillerde de mevcuttur; dolayısıyla ilk dönemde de tahrif yoktur. Bu değerlendirmelere paralel olarak fikir ve düşünce serdeden birçok Yahudi ve Hıristiyan yazarda nüshalar arsında tek bir farklılığın bile bulunmadığını ifade ederek tahrifi reddederler.³⁵

İlk asrı takip eden dört asır boyunca Hıristiyanlığın yayıldığı yerlerde İncil'in birçok Yunanca nüshası vardır. Yunanca bilmeyenler için İncil pek erken vakitte çeşitli dillere tercüme edilmiştir. I. İle V. Asır arasında yaşamış birçok Hıristiyan müellifin eserlerinde, İncil'den yaptıkları nakiller bu günkü İncillerdeki ayetlerden farklı değildir.³⁶ İncillerin oluşum sürecini takip eden asırlarda (I-VI) tahrifin mümkün olmadığını şu şekilde ifade eder: İlk beş asır itibarıyla Hıristiyanlığın yayıldığı yerlerdeki bütün İncillerin tahrifi nasıl mümkün olur? Kasıtlı olarak tahrif için bir teşkilat kurulsaydı, delilleri olurdu ancak böyle bir kayıt yok. Birçok Hıristiyan fırkası, bazı hususlarda ihtilaf ettikleri halde, İncil'in tahrif edilmediği hususunda ittifak halindedirler. Kiliseden aforoz edilen birçok fırka bile iddialarını İncil ayetleriyle ortaya koyup ispat etmeye çalışmışlar, dolayısıyla onlar bile tahrif iddiasını reddetmişlerdir. İncil'de yer alan kutsal ifadelerde herhangi bir tahrifin olmadığını delilidir. Tanrı'nın ihsan ettiğini hiçbir güç bozamaz. İlk asırlarda yaşamış, Hıristiyanlık aleyhinde kitap yazmış birçok önemli Yahudi ve Putperest yazarlar dahi tahriften hiç söz etmezler. Öyle ki o dönemde her şey Hıristiyanlığın aleyhinde idi buldukları her şeyi yazıp çiziyorlardı.

³⁵ Bkz. William Campel, *Quran and the Bible in the light of History and Science*, Pennsylvania 1986, 32-38,

68-69.

³⁶ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 383-385.

İlk beş asırda tahrif yoktur diyen Dwight'a karşı Ahmet Mithat Efendi, I. İle V. asırlar arasında tahrifin yokluğuyla ilgili delil olmayıp sadece zandan ibaret kalındığını, nitekim MS 325'te İznik'te toplanan konsilde çok sayıda İncil'in dörde kadar indirildiğini belirterek 'bunların sıhhati konusunda delil nedir?' diye sormaktadır.³⁷ Öte yandan müstensih hatalarının ancak kelime ve harflerde olabileceğini, ibarelerde olamayacağını, Dwight'ın ifade ettiği gibi İnciller'de kelime olarak değil, hüküm olarak bile birbirine ters düşen çok sayıda ibarenin³⁸ bulunduğunu zikretmektedir.³⁹

Ahmet Mithat Efendi, Hz. İsa ve Havarilerinin Yahudi olduklarını, Latince ya da Yunanca değil İbranice (Aramice) konuştuklarını, dolayısıyla İncil'in de İbranice (Aramice) olması gerektiğini,⁴⁰ halbuki İncil'in İbranice (Aramice) hiçbir nüshasının olmadığını yalnızca tercümelerinin bulunduğunu, bu tercümelerinin de V. ile VI. asırlar arasında yapıldığını ve çok sayıda yanlışlıkların bulunduğunu beyan etmektedir.⁴¹ Konuyla ilgili birçok örnek veren Ahmet Mithat Efendi, İnciler'de yer alan çelişkileri şöyle ifade eder: Markos'ta geçen "İsa onlara: 'Davut'un kendisi ve yanındakiler aç ve muhtaç kalınca ne yaptığını okumadınız mı?' diye sordu. Başkahin Abiatar'ın zamanında Davut Tanrı'nın evine girdi, kahinlerden başkasının yemesi yasak olan adaklardan yedi ve yanında bulunanlara da verdi."⁴² Burada Davut'un yanında olanlardan bahsedildiği halde, Samuel kitabında Davut'un yalnız olup yanında hiç kimsenin bulunmadığı belirtildiğine⁴³ göre burada Markos İncili'nde tutarsızlık var demektir. Yine aynı konu Matta ve Luka'da da geçmektedir. Dolayısıyla her üç İncil'in verdiği bilgiler arasında birçok yerde tahrif yapılmıştır. Ahmet Mithat

³⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Müdafa'ya Mukabele*, s. 481.

³⁸ Mesala, Matta İncili'nde Petrus için, kilisenin kendi üzerine kurulacağı, Göklerin egemenliği'nin anahtarı kendisine verileceği belirtilirken, (Matta 16/18, 19) diğer yerlerinde ise kıt imanlık, imanda şüpheli, şeytan, yolda bir engel (Matta, 14/31; 16/23) diye geçmektedir.

³⁹ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 474-475.

⁴⁰ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 483.

⁴¹ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 488-489.

⁴² Markos, 2/25-26.

⁴³ Samuel I, 21/1.

Efendiye göre, böyle büyük yanlışları müstensih hatası olarak göstermek ve kabul etmek mümkün değildir.⁴⁴

Hıristiyanlarında kabul ve itiraf ettiği gibi Hz. İsa yaşamı sürecince bir İncil yazmadığı ve yazdırmadığına göre kendinden sonra yazılan mevcut İnciller doğal olarak onun gözetimi ve denetimi dışında kaleme alınmıştır. Hıristiyan inançlarına göre, İnciller'in gerçekliği benimsedikleri ilham anlayışlarından kaynaklanır. Hıristiyanlıktaki ilham anlayışına göre, İncil yazarları Kutsal Ruh'un gözetimi altında eserlerini yazmışlardır. Kutsal Ruh'un etkisiyle İnciller otantikliğini korumuş ve tüm yanlışlıklardan uzak kalmıştır. İslam inancında ise ne Havarilerin ne de sonra yaşamış kişilerin aldıkları ilham bağlayıcı değildir. İlham ile yazılan herhangi bir kitap kutsallık kazanmaz. Buradan hareketle İnciller, İslam bilginlerine göre gerçek İncil olma özelliklerini kaybetmektedirler.

Araştırmalar Yeni Ahit'i oluşturan İnciller Matta ve Markos da dâhil olmak üzere hiçbir İncil'in Havarilerce yazılmadığını ortaya koymuştur. Dört İncil'in yazarları Havari olmadıkları gibi, Havarileri görüp onlarla konuşan kimselerde değildir. Mevcut İncillerden eskisi olan Markos İncilinin yazarı "İsa-Havariler-Havarileri görenler-Sonraki nesil" sıralamasında son sırada yani İsa'dan sonraki üçüncü halkada yer almaktadır. En eski İncil'in durumu buysa ne bu İncil'in ne de diğerlerinin İsa'ya indirilen İncil olması mümkün görülmemektedir.⁴⁵ İnciller'in oluşum sürecinin açık ve net olmayışı, kesin bir bilgiye dayanmıyor olması, birçok araştırmacı ve yazarda olduğu gibi, Ahmet Mithat Efendiyi de Hıristiyan kutsal kitabında tahrifin meydana geldiği kanaatine götürmüştür.

II- Muhteva Bakımından İnciller

Hıristiyan kutsal kitabı üzerinde tahrifin vukuunu ortaya koymaya çalışan İslam bilginleri, Kur'an ile mevcut İnciller arasındaki ortak konularda esasa ilişkin farklılıkların mevcudiyetini ortaya koymaya çalışmışlardır.

⁴⁴ Bkz. Rahmetullah Efendi, İzharu'l-Hak, trc. Ömer Fehmi Efendi- Nüzhet Efendi, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1972, 193-291. Ahmet Mithat Efendi, a. g. e. 490-492.

⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. Helms, Randel Mc Craw, *Who Wrote the Gospels*, California 1977.

Hıristiyanlık inancının temelini oluşturan teslis akidesi, İsa'nın ulûhiyeti ve Hz. İsa'nın insanların günahlarına kefarete üzere çarpmışta can vermesi İnciller'de yer alan temel Hıristiyan inançları, tevhid'i esas alan Kur'an açısından kabul edilemez hususlardır. Allah tarafından gönderilen bir kitapta yer alması mümkün olmayan bu tür ifadeler ilk dönemlerden itibaren birçok İslam bilgini tarafından tahrifin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Çünkü Müslüman bilginler açısından önceki kitapların sahihliği Kur'an ve tevhit'in ruhuna uygunluğuyla sınırlıdır.⁴⁶

İslam'ın nübüvvet anlayışından hareketle Ahmet Mithat Efendi, Hz. İsa'nın, Yahudiliği ikmale geldiğini söylediği⁴⁷ ve Yahudi şeriatına uyduğu halde⁴⁸ Hıristiyanlığa sonradan birçok putperest unsurun⁴⁹ ve bid'atin sokulduğunu⁵⁰ belirterek bu durumun Allah tarafından gönderilen bir peygamberin mesajı olamayacağını ifade eder. Ahmet Mithat Efendi, Allah tarafından Hz. İsa'ya gönderilen dinin tahrif edildiğini, aslını koruyamadığını söyleyerek⁵¹ görüşlerini şu şekilde ortaya koymaktadır. Hz. İsa'nın ref'inden sonra, onun getirdiği şeriatı ayakta tutacak ne maddi ne de manevi hiçbir kuvvet kalmadığından, yani kendisi gibi kitabı ve şeriatı da Allah'a ref olduğundan, Hz. İsa'nın şeriatı tesis edilmemiştir. Havarilerin verdiği haber ve İncil rivayetleri, Hz. İsa'nın Bir nevi hayat hikayesi olması dolayısıyla, ahkam yönü pek olmayan Hıristiyanlığa, istenilen hükümleri katmak hususunda bir zorluk çekilmemiştir.

Mesihiyet adına ortaya çıkan mezhep, felsefi mezheplerle karıştırıldığından ve felsefi mezhepler tabii olarak Mesihîye'ye üstün geldiğinden, Mesihîye'nin hükmü de bütünüyle yok olmuştur. Yahudi olmayan millet-

⁴⁶ Muhammet Tarakcı, Tevrat ve İncil'in tahrifi ile ilgili Kur'an ayetlerinin anlaşılması sorunu, *Usul*, Sy. 2, 2004, s. 53.

⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Müdafaa*, s. 174-176; *Matta*, 5/17,6/10.

⁴⁸ Ataurrahim, Muhammed, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, trc. Kürşat Demirci, İnsan yayınları İstanbul 1997, s.177.

⁴⁹ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 184, 203, 240.

⁵⁰ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s. 262; Ahmet Mithat Efendi, *Müdafaa III*, İstanbul 1302, s. 194-196; Ahmet Mithat Efendi, *İslam ve Ulum*, Tercüman-ı Hakikat Dersaadet (İstanbul) 1313, c. I, s. 470.

⁵¹ Ahmet Mithat Efendi, *Müdafaa III*, s. 132; *İslam ve Ulum*, c. II, s. 68; c. III, s. 380.

lerden Hz. İsa'nın yeni mezhebine girenler, öteden beri şariat dili olmuş olan İbranice'deki "Baba, Oğul, Rab Allah" gibi ıstılahların hükmünü bilmediklerinden cahilce verdikleri manalarla, Havarilerin Hz. İsa'dan getirdikleri kısmi malumatı da yanlış ve ters anladıkları için Mesihîyet dalalette kalmıştır.⁵²

Teslis doktrininin kaynağı olarak İnciller'de yer alan metinlerin,⁵³ tevhit akidesine aykırı olduğunu⁵⁴ ifade eden Ahmet Mithat Efendi, İnciller'in birçok yerinde Hz. İsa'ya ulûhiyet isnat edildiğini⁵⁵ belirtmektedir.⁵⁶ Asli günah ve kefarete konusuna da değinen Ahmet Mithat Efendi, Hıristiyanların Hz. İsa'nın kendisine hizmet edilmeye değil, ancak hizmet etmeye ve birçokları için canını fidiye vermeye geldiğini⁵⁷ ilke olarak kabul ettiklerini belirtir. Onlara göre İsa'nın kefaretinin temelinde Allah'ın beşeriyete olan sevgisi yatmaktadır. Zira günahlara kefarete olarak, oğlunu göndermiştir.⁵⁸ Beşeriyetin Hz. Âdem'den beri sırtında taşıdığı günahı kendi canıyla ödeyen İsa Mesih çarmıha gerilmiş⁵⁹ görevini tamamlamıştır. Böylece af, Hz. İsa'nın fedakârlığı ile satın alınmış olmaktadır.⁶⁰

Ahmet Mithat Efendi, Hz. İsa'nın getirdiği ve tebliğ ettiği, tevhit inancının temellendiği bir kitabın bu tür tahrifler sonucu, teslis ve çarmıh gibi inançlarla garip bir din haline getirildiğini, adeta tahrif etmenin Hıristiyanların bir âdeti haline geldiğini ifade etmektedir.⁶¹ Hıristiyanlarca

⁵² Ahmet Mithat Efendi, *Müdafaa III*, s. 214-216.

⁵³ "...gidin bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin. Onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin." Matta 28/19; "Başlangıçta söz vardı. Söz Tanrıyla birlikteydi ve söz Tanrı'dı. Başlangıçta o, Tanrı ile birlikteydi. Her şey onun aracılığıyla var oldu. Var olan hiçbir şey onsuz olmadı." Yuhanna, 1/1-3; Söz, insan olup aramızda yaşadı. Biz de onun yüceliğini, Baba'dan gelen lütuf ve gerçeğe dolu olan biricik Oğul'un yüceliğini gördük." Yuhanna, 1/14; "Baba, senin bende olduğun ve benim sende olduğum gibi, onlarda bizde olsunlar." Yuhanna, 17/21.

⁵⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Müdafaa III*, s. 37.

⁵⁵ Matta, 10/40, 11/25, 19/17, 26/67-68

⁵⁶ Ahmet Mithat Efendi, *a. g. e.*, s.137-138.

⁵⁷ Matta,20/28; Markos, 10/45; Yuhanna, 1/29.

⁵⁸ Yuhanna'nın I. Mektubu,4/10.

⁵⁹ Matta, 27/45-50; Markos,16/25; Luka, 23/46; Yuhanna,19/18.

⁶⁰ Ahmet Mithat Efendi, *İslam ve Ulum*, c. III, s. 259.

⁶¹ Ahmet Mithat Efendi, *Müdafaa*, s. 499-500.

muteber kabul edilen İncillerin teşekkül sürecine eğilen Ahmet Mithat Efendi, yapmış olduğu araştırma ve incelemeler sonucunda İnciller'in oluşumu hakkında kesin bir bilginin olmadığı kanaatine varmıştır. İnciller'in muhteva bakımından tevhide aykırılıkları ve içerdiği tutarsızlıklar nedeniyle Allah tarafından Hz. İsa'ya vahyedilen İbranice İncil'den hiçbir eserin kalmadığını belirtmektedir.⁶² Ahmet Mithat Efendi, tahrife konu ve gerekçe yaptığı hususları, içinde yaşadığı toplumun sosyal ve psikolojik şartlarını dikkate alarak erken dönemden başlayıp kendi dönemine kadar oluşan zengin literatürden de yararlanarak tezini ispatlamaya çalışmıştır. Öncekilerden farkı tarafı üslup ve yöntemidir.

Sonuç

Hıristiyan kutsal kitabının tahrifi ile ilgili tartışmalar çok erken dönemde başlamış, tarihi süreç içerisinde birçok Müslüman yazar geniş bir literatür oluşturmuştur. Hareket noktası kendinden önceki İslam bilginleriyle aynı olan Ahmet Mithat Efendi de kendine has üslup ve yöntemlerle kaleme aldığı eserlerinde önemle üzerinde durduğu hususlardan biri olan tahrif hakkında, Hıristiyan kutsal kitabı olarak kabul edilen İncil'in aslından uzak ve sonradan kaleme alınmış olduğunu, istedikleri gibi tahrif ettiklerini, ellerinde mevcut ilk dönemlerden kalma bir İncil nüshasının bulunmadığını belirtir. Elleriinde mevcut olan İncillerde tevhide aykırılıklar ve aynı konu hakkında bile tutarsızlıkların bulunduğunu, böyle bir kitabın Allah tarafından İsa'ya gönderilen kitap olamayacağını ifade etmektedir.

Ahmet Mithat Efendi, Hıristiyan kutsal kitabının tahrif edildiğini kanıtlamak için kendisinden önceki Müslüman yazarların yaptığı gibi doğrudan İnciller'de yer alan çelişkilerle tahrifin vukuunu ispatlamaya çalışmaktan öte Hıristiyan kutsal kitabının teşekkülü sürecinde geçirmiş olduğu evreleri sosyo-politik bir seyir içinde ele almış incelemiştir. Ona göre İnciller'in oluşumu ile ilgili kesin bir bilgi mevcut değildir. Gerçek İncil'in mevcut olmadığını olsa idi elde İbranice bir İncil'in olması gerektiğini,

⁶² Ahmet Mithat Efendi, *Müdafaa'ya Mukabele*, s.452

çünkü İsa'nın ve Havarilerin Yahudi olduklarını İbranice konuştuklarını, dolayısıyla İsa'nın tebliğ ettiği İncil'in de İbranice olması gerektiğini ifade ederek elde mevcut olan İncillerin, tahrifin bir sonucu olduğunu belirtir.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi: *Müdafaa*, İstanbul 1300.
- _____, *Müdafaa III*, İstanbul 1302.
- _____, *Müdafaa'ya Mukabele ve Mukabele'ye Müdafaa*, İstanbul 1300.
- _____, *İslam ve Ulum*, Tercüman-ı Hakikat Dersaadet (İstanbul) 1313.
- _____, *İstibşar*, Dersaadet (İstanbul) 1310.
- Ataurrahim, Muhammed: *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, trc. Kürşat Demirci, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.
- Aydın, Mehmet: *Müslümanların Hıristiyanlara Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989.
- Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, trc. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul 1972, c. II, s. 15.
- Baydar, Mustafa *Ahmet Mithat Efendi*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1954.
- Campel, William: *Quran and the Bible in the light of History and Science*, Pennsylvania 1986.
- Casper, Robert: *Textes De La Tradition Musulmane Concernant le "Tahrif"* Des Ecritures, 62, *İslamo Christiana*, VI, 1980.
- Friedman, Richard Elliot: *Who wrote the Bible*, New York 1987.
- Gaudeul, J.M.-R. Caspar: "Kitab-ı Mukaddes'in Tahrif'i Konusunda Klasik İslami Kaynakların Yaklaşımı", (çev. Ali Erbaş), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.7, Sakarya 2003, s. 131-167.
- Goldziher, Ignaz: "Ehl-i Kitaba Karşı İslam Polemiği I" (çev. Cihat Tunç), *AÜ. İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 4, Ankara 1980, s. 151-170.
- Goldziher, Ignaz: "Ehl-i Kitaba Karşı İslam Polemiği II" (çev. Cihat Tunç), *AÜ. İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 5, Ankara 1982, s. 249-278.
- Göregen, Mustafa: *İslam -Yahudi Polemikleri ve Tartışma Konuları*, Marmara Üniv. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002.

Gökkır, Necmettin: "Kur'an-ı Kerim Açısından İlahi Kitapların Tahrifi Meselesi" *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, İstanbul 2000, s. 221-256.

Harman, Ömer Faruk: "İncil", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, s. 275.

Helms, Randel McCraw: *Who Wrote the Gospels*, California 1977.

Kitab-ı Mukaddes, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1993.

Kudret, Cevdet: *Ahmet Mithat*, T.D.K.Y, 1962.

Kuzgun, Şaban: *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, Ankara 1996.

M. Orhan Okay: "Ahmet Mithat Efendi", *DİA*, İstanbul 1989, c. II. s. 100-101

Rahmetullah Efendi (Dehili): *İzharu'l-Hak*, trc. Ömer Fehmi Efendi-Nüzhet Efendi, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1972.

Tarakcı, Muhammet: Tevrat ve İncil'in tahrifi ile ilgili Kur'an ayetlerinin anlaşılması sorunu, *Usul*, Sy. 2, 2004, s. 33-54.

The Encyclopedia Americana, "Dwight", New York 1968, c. IX, s. 447.

من بلاغة التقييد بالشرط في القرآن الكريم

AHMED İSMAİL HASSAN ALİ

ÖĞR. GÖR. DR., ANKARA Ü., İLAHİYAT F., ARAP DİLİ VE BELAĞATI

Özet

Şüphesiz Kur'an-ı Kerim; Arapça fesahatinin zirvede olduğu, belagatin en önemli ayırt edici vasıf sayıldığı bir zaman diliminde, Peygambere indirilen ebedi bir mu'cizedir. Belagat ustaları, hiçbir nazmun Kur'an ile boy ölçüşemediğini, O'nun ifade gücünü ve kudretini aciz bırakan bir seviyede olduğunu hemen anladılar. Kur'an ile bu konuda yarışa kalkışanlar da hüsrana uğrayıp, ifadesinin güzelliğine boyun eğmekten başka bir çare bulamadılar.

Uzun asırlar boyunca, kuram ve kaideler üzerine yoğunlaşan belagat, en parlak asırlarda dahi sadece şahit getirme ve misallendirmeye önem verir olmuştur. Modern zamandaki araştırmacılar ise beyan üslubuna yönelerek ilk asırlarda oluşan bu kuramları tatbik ettiler. Araştırmacıların, bir konu ile ilgili pek çok âyeti ele alıp derinlemesine bir analize tabi tuttuklarını; veya belagat ile ilgili bir konuyu belirleyip o konunun âyetlerde nasıl ortaya çıktığını gösterdiklerine tanık oluyoruz.

“Şart ile takyid”in, belagatin sınırlarını ortaya çıkarmadaki rolü, konunun ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Biz bu araştırmamızda “Şart ile takyid”e örnek verilebilecek bir grup âyeti ele alarak, gerek mana gerekse metin yönünden inceledik. Şüphesiz ki “takyid” konusunu tüm yönleri ile bir makalede ele almak imkansızdır.

Anahtar Kelimeler

Kur'an, Belagat, takyid, Şart.

Abstract

The Quran is an eternal miracle that revealed to Prophet in a period which fluency in Arabic was at the summit and rhetoric were accepted the most significant distinctive qualification. Masters of rhetoric could not compete with Quran's rhetoric and the understood its expressive power immediately and accepted its extraordinary language.

For centuries Arabic rhetoric focused on the theories and rules and given importance to evidence and examples in its the brightest period. And the rhetoric experts in the modern period practiced the old theories and rules. And they took a verse and research its rhetoric.

'Shart' and 'takyid' are important to uncover the mysteries in style of rhetoric. So in our research we took same verses which appropriate to 'Shart' and 'takyid' and examined their aspects of meaning and text.

Keywords

Quran, rhetoric, takyid, Shart.

مدخل

يأتي تقييد الجملة بالشرط لأغراض وأسرار بلاغية يقتضيها المقام، قال الخطيب: (وأما تقييده - أي الفعل - بالشرط فلا اعتبارات لا تعرف إلا بمعرفة أدواته من التفصيل وقد بُيِّن ذلك في علم النحو)^(١). والمقصود بالفعل المقيّد هنا المسند الواقع في جملة الجزاء؛ قال الدسوقي: (أي الفعل الواقع مسنداً في جملة الجزاء نحو: إن جئني أكرمتك، فالشرط مقيّد لأكرمتك)^(٢).

وهذه الاعتبارات لكون المقام يقتضي التقييد بما يفيدها^(٣) انطلاقاً من الوضع اللغوي للشرط، وهو إفادة (تعليق حصول مضمون جملة بحصول مضمون جملة أخرى،

١ الإيضاح في علوم البلاغة - المعاني، والبيان، والبدع للخطيب القزويني ت ١٧٣٩ هـ مكتبة الآداب - تحقيق الدكتور عبد القادر حسين - ط أولى - ١٤١٦ هـ - ١٩٩٦ م. ٣٥/٢.

٢ حاشية الدسوقي - ضمن شروح التلخيص - دار السرور - بيروت - بدون تاريخ ٣٥/٢.

٣ السابق: ٣٥/٢.

إما في الماضي كما في (لَوْ) وإما في الاستقبال مع الجزم كما في (إذا) أو مع الشك كما في (إن) أو في جميع الزمان كما في (مَهْمَا) أو المكان كما في (أَيْنَ) (٤).
وقد ربط البلاغيون معرفة النكات البلاغية بمعرفة المراد من الأدوات الشرطية وبينوا أن هذه الأدوات معروفة تفصيلاً في علم النحو (٥).

فمعرفة استعمال الأداة وما تفيده من معان هو الداعي إلى استعمالها في المقام الخاص بها ومن ذلك أن «متى» للزمان «وأين» للمكان «ومن» لما يعقل و«ما» لما لا يعقل، وهذه أمور تكفل بشرحها علم النحو، فلم يتعرض لها البلاغيون إلا مساً خفيفاً

وصبوا دراساتهم على أدوات ثلاث هي «إِن ، وَإِذَا ، وَلَوْ» وعللوا ذلك بأن فيها أبحاثاً كثيرة لم يتعرض لها في علم النحو "وهي كلمة موفقة منهم؛ ذلك لأن هذه الأدوات لها دواع ومقتضيات، وقد تخرج عن معناها الأصلي في بعض المقامات فحتاج إلى دراسة عامة لمعرفة هذه الدواعي، كما تحتاج إلى دراسة السياقات المختلفة التي ترد فيها؛ لأن السياقات قد توحى بعطاءات أخرى غير المتفق عليها قاعدة.

وقد بينوا أن (إِن، وَإِذَا) تتفقان في أن الشرط فيهما في الاستقبال ٧. بمعنى «أن فعل الشرط فيها لا بد أن يكون مستقبل المعنى سواء كان ماضي اللفظ أو مضارعه وهذا متفق عليه ٨. لكنهما يفترقان بعد ذلك في أن (إِن) الأصل فيها عدم الجزم بوقوع الشرط، ولذا فهي لا تقع في كلام الله - تعالى - على الأصل لأنه عالم بحقائق الأشياء على ما هي عليه، فيستحيل في حقه - تعالى - الشك والتردد في شيء ما، لكنها

٤ السابق: ٣٥/٢ .

٥ ينظر : شروح التلخيص- دار السرور - بيروت - لبنان ٣٥/٢ .

٦ مختصر السعد- ضمن شروح التلخيص- دار السرور- بيروت- بدون تاريخ ٣٨/٢ .

٧ شروح التلخيص : ٣٨/٢ .

٨ الكشافعن حقائق التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل تأليف / أبي القاسم جار الله محمود بن عمر الزمخشريالخوارزمي

٥٤٦/١ . ٥٥٣٨-٤٦٧

تقع حكاية عن أحد أو على ضرب من التأويل^٩. أما (إذا) فالأصل فيها جزم المتكلم بوقوع الشرط في المستقبل وهذا الجزم بحسب اعتقاد المتكلم؛ لأن الشرط مطلقاً مقدر الوقوع في المستقبل^{١٠}. وإذا كانت «إن، وإذا» للشرط في المستقبل فإن (لو) بخلافهما فهي للشرط في الماضي.

ولذا يقع الماضي غالباً مع (إذا)؛ لأن الحكم فيها مقطوع بوقوعه، ولا يقع مع (إن) إلا نادراً؛ لأن الحكم فيها مشكوك به^{١١}. وقد اجتمع الاستعمالان في قوله - تعالى -: (فَإِذَا جَاءَتْهُمْ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى وَمَنْ مَعَهُ أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ) [الأعراف: ١٣١] أتى في جانب الحسنه بلفظ (إذا) لأن المراد بالحسنه المطلقة التي حصولها مقطوع به، ولذلك عرفت تعريف الجنس وجوز السكاكي أن يكون تعريفها للعهد ... وأتى في جانب السيئة بلفظ (إن) لأن السيئة نادرة بالنسبة إلى الحسنه المطلقة ولذلك نكرها^{١٢}.

وقد اصطفت عدة نماذج لاستعمالات «إن، وإذا، ولو» في القرآن الكريم يتضح من خلالها بعض الأسرار البلاغية لورود التقييد بالشرط في القرآن الكريم .

المبحث الأول : تقييد الشرط بـ «إن»

قوله - تعالى - : (إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخَفُّوهُ أَوْ تُعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا) [النساء: ١٤٩].

^٩ عروس الأفراح في شرح تلخيص المفتاح - بهاء الدين السبكي - ضمن شروح التلخيص ط دار السرور - بيروت - لبنان . : ٣٨/٢

^{١٠} ينظر: شروح التلخيص : ٣٩/٢ ٣٨/٢.

^{١١} السابق: ٣٩/٢ ٣٨/٢.

^{١٢} ينظر : السابق : ٤٠/٢.

بعد أن أباح الله - سبحانه - للمظلوم أن يجهر بالسوء لظالمه في قوله: (لا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ) [النساء: ١٤٨] ندب هنا في هذه الآية إلى ما هو أولى وأفضل، فقال: (إن تبدوا خيراً أو تخفوه أو تعفوا عن سوء) أي: إن تظهروا طاعة وبرا، أو تفعلوه سراً، أو تعفوا عن ظلم وقع عليكم - ولكم المؤاخذة عليه - فالعفو خير لكم وهو أولى بكم^{١٣}.

بدأت الآية الكريمة ب (إن) الشرطية وهي لتعليق حصول الجزاء على حصول الشرط في الاستقبال، وهنا نجد إثارة النظم الكريم الأداة (إن) بالتعبير، فأفاد أن إبداء الخير وإخفائه أمر نادر الوقوع، وليس الأمر على ظاهره، وإنما كان ذلك للترغيب في الخير، وأنه لا يهتدي إليه إلا من وفقه الله لذلك - وهم قليل - قال شيخ زاده: (وإنما حث عليه لكونه أحب وأفضل)^{١٤}.

ومما يقوى هذا الاستخدام؛ المضارع (تبدوا)، و(تخفوه)، و(تعفوا) ولفظ (خيراً) ولفظ (سوء) الذي جاء منكرًا، فأفاد المدح على الفعل حتى وإن كان قليلاً. يقول ابن عاشور: (فإبداء الخير إظهاره، وعطف عليه أو تخفوه لزيادة الترغيب ألا يظنوا أن الثواب على إبداء الخير خاصة)^{١٥}.

وقد استثنى النظم الكريم من الجهر بالسوء المنهي عنه في الآية هذا المعنى الذي جاء في إطار الشرط الذي يجلب ذهن المخاطب؛ لأنه يفيد بوضعه اللغوي ترتب شيء على شيء (ترتب جزاء وجواب على شرط) وهذا راجع إلى ذكر جزاء من يظهر الخير أو يفعله سراً أو يعفو عن سوء، هذا الجزاء الذي لم يصرح به في النظم، وإنما جاء فيه دليل على في أسلوب الجملة المؤكدة بأن والاسمية و(كان) التي تفيد الاستمرار،

١٣ السابق ٤١/٢ ، ٤٢ .

١٤ ينظر: البيضاوي مع حاشية الشهاب المسماة عناية القاضي وكفاية الرازي - أحمد بن محمد عمر الخفاجي ت ١٠٦٩ هـ - دار الكتب العلمية بيروت - لبنان ٣/٣٨٢ ، ٣٨٣ .

١٥ حاشية محي الدين شيخ زاده على تفسير البيضاوي - دار التراث العربي - بيروت - لبنان - بدون تاريخ : ٢ / ٧٩ .

ودلالة هذه الجملة أن العفو ليس فقط على فعلكم الذي جاء في صورة الشرط ولكنه دائم لله - تعالى - .

وذكر هذه الأفعال الثلاثة في أسلوب الشرط (تبدوا خيراً، تخفوه، تعفوا عن سوء) ينتظم الصور التي تلي وقوع الظلم على الإنسان، وفي كل صورة- أو فيها مجتمعة- يكون الجواب واحداً، وهو العفو من الله- تعالى -، ليحث السامع على العفو أيضاً، والأسلوب بهذا الترتيب يرغب في العفو؛ قال البيضاوي: (وهو حث المظلوم على العفو، بعدما رخص له في الانتصار حملاً على مكارم الأخلاق)^{١٦}.

وقال الزمخشري: (ثم حث على العفو، وأن لا يجهر أحد لأحد بسوء- وإن كان على وجه الانتصار- بعد ما أطلق الجهر به وجعله محبوباً حثاً على الأحب إليه، والأفضل عنده، والأدخل في الكرم والتخشع والعبودية، وذكر إبداء الخير وإخفاؤه تشبيهاً للعفو، ثم عطفه عليهما اعتداداً به وتنبهها على منزلته، وأن له مكاناً في باب الخير وسيطاً، والدليل على أن العفو هو الغرض المقصود بذكر إبداء الخير وإخفاؤه قوله: (فإن الله كان عفواً قديراً) أي يعفو عن الجانبين مع قدرته على الانتقام)^{١٧}.

وجاء قوله: (لأكفرنَّ) جواباً للقسم، وذكر هذه النعم في الجواب وهي قوله: (لأكفرنَّ عنهم سيئاتهم ولأدخلنهم جنات تجري من تحتها الأنهار) فيه تقبيح لهؤلاء اليهود لعظم النعمة المكفورة، وتعرض بهم في تركهم إياها.

والقارئ يلمح قوة المعاني التي تضمنتها الآية والتي جاءت في ثوب التوكيد من القسم، واللام، وقد، والفعل الماضي، والفعل المضارع المؤكد بالنون الثقيلة، والتعبير بالميثاق، كل أولئك يدل على قوة المعنى الذي تؤديه الآية، ولذا جاءت الجملة الشرطية على صيغة الماضي.

^{١٦} تفسير التحرير والتنوير - محمد الطاهر بن عاشور - الدار التونسية للنشر - بدون تاريخ: ٧/٦.

^{١٧} البيضاوي بحاشية زاده: ٧٩/٢.

قال الرمخشري: (لأنَّ الكفر إنَّما عظم قبحه، لعظم النعمة المكفورة، فإذا زادت النعمة زاد قبح الكفر وتمادى) ١٨.

قوله - تعالى - : (لَنْ بَسَطَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ) [المائدة : ٢٨].

وردت هذه الآية الكريمة في سياق حديث القرآن الكريم عن قصة ابني آدم - عليه السلام - عندما عدا أحدهما على الآخر، فقتله بغيا عليه وحسداً له فيما وهبه الله من النعمة وتقبل القربان الذي أخلص فيه لله - عز وجل -، فهذه الآية التي نحن بصددنا تذكر بعضاً من القصة، وهو قول المقتول لقاتله عندما عزم على قتله: (لكن بسطت..). أي: لا أقابلك على صنيعك الفاسد بمثله فأكون أنا وأنت سواء في الخطيئة، بل أصبر وأحتسب.

بدأت الآية الكريمة باللام في قوله: (لكن) وهي الموطئة للقسم، ثم جاء بـ (إن) الشرطية المشعرة بعدم تحقق الوقوع، تويخاً له - أي القاتل - وإشعاراً بأن هذا الفعل مما ينبغي ألا يقع منه، خاصة وأنه أخوه، وجاء الفعل ماضياً مع (إن) على عكس الغالب، وذلك للإيحاء بأن قتل أخيه له واقع لا محالة، لأن الماضي مع (إن) لفظاً لا يأتي إلا لغرض بلاغي وهو إبراز غير الحاصل الذي يحدث في المستقبل في معرض الحاصل الذي وقع في الماضي وتحققنا من وقوعه، كما في قوله - تعالى - : (وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَبَقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ) [الزمر: ٦٨] وقوله (وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَاهُمْ) [الكهف: ٤٧] إذ جعل المتوقع الذي لا بد من وقوعه بمنزلة الواقع ١٩.

١٨ الكشاف: ٥٧٦/١.

١٩ السابق: ٦٠٠/١.

كما أن تقييد الفعل (بسطت) بشبه الجملة (إلَى) فيه تويخ للقاتل، بتنيبه إلى أنه سيفعل ذلك بأخيه، كما أن فيه حثاً له على الرجوع عن فعلته.

وجاء قوله: (مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِي إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ) جواباً للقسم المحذوف الموطأ له باللام، وجواب الشرط محذوف دل عليه جواب القسم، لما هو معروف من أنه إذا اجتمع القسم والشرط فالجواب للسابق منهما، لكنها لدلالاتها على جواب الشرط كانت في المعنى جواباً له، ولو كانت جواب الشرط حقيقة لزمته الفاء.

ومن بلاغة النظم الكريم ودقته في هذه الآية مجيء الشرط بلفظ الفعل والجزاء باسم الفاعل، ففيه عدول عن الفعلية إلى الاسمية لسر من أسرار النظم الكريم بينه البيضاوي بقوله: (وإنما قال: (ما أنا بباسط) في جواب: (لئن بسطت) للتبري عن هذا الفعل الشنيع رأساً، والتحرز من أن يوصف به، ويطلق عليه، ولذلك أكد النفي بالباء) ٢٠.

ومعنى ذلك أنه نفي عن نفسه أصلاً صدور هذا الوصف للمبالغة في أنه ليس من شأنه ذلك، ولا ممن يتصف به قال ابن المنير: (وإنما امتاز اسم الفاعل عن الفعل بهذه الخصوصية من حيث إن صيغة الفعل لا تعطي سوى حدوث معناه من مفاعل لا غير وأما اتصاف الذات به فذاك أمر يعطيه اسم الفاعل) ٢١.

وقال الشهاب: (وليفيد أنه لا يفعل ما يكتسب به هذا الوصف الشنيع ولذلك أكدته بالباء لما فيه من معنى المسامحة، ولم يقل: ما أنا بقاتل بل بباسط للتبري عن مقدمات القتل فضلاً عنه) ٢٢.

٢٠ ينظر: بغية الإيضاح ١/١٢٢، وعلم المعاني- بسبوني عبدالفتاح فيود-١/٨٨ - مؤسسة المختار للنشر والتوزيع (١٤١٩ هـ - ١٩٩٨ م).

٢١ ينظر: البيضاوي مع حاشية الشهاب ٣/٤٥٨، والكشاف: ١/٦٠٧.

٢٢ الإنصاف فيما تضمنه الكشاف من الاعتزال - للإمام ناصر الدين أحمد بن محمد بن المنى الإسكندري المالكي حاشية على الكشاف ط دار الفكر- ط ١، ١٣٩٧ هـ- ١٩٧٧ م: ١/٦٠٧.

وتقديم المسند إليه على الخبر الفعلي أو الخبر الذي في معنى الفعل كاسم الفاعل وإيلاؤه حرف النفي أفاد التقوية والتوكيد، فالمقتول ينفي عن نفسه مجرد الإقدام على الدفاع عن نفسه بهذا الأسلوب المؤكد الذي جاءت فيه (ما) النافية وليها المسند إليه المقدم (أنا) ثم (الباء) المزيد في خبر (ما) ثم اسم الفاعل (باسط).

وعن سر اقتضاء النظم الكريم مجيء الشرط فعلاً، وما يدل على الجواب اسماً وبلاغة ذلك يقول ابن المنير: (وإنما امتاز اسم الفاعل عن الفعل بهذه الخصوصية من حيث إن صيغة الفعل لا تعطى سوى حدوث معناه من الفاعل لا غير، وأما اتصاف الذات به فذاك أمر يعطيه اسم الفاعل ومن ثم يقولون قام زيد فهو قائم، فيجعلون اتصافه بالقيام ناشئاً عن صدوره منه، ولهذا المعنى قوله - تعالى - (لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ) [الشعراء: ١١٦] عدولاً عن الفعل الذي هو «لنرجمَنَّك» إلى الاسم تغليظاً: يعنون أنهم يجعلون هذه لثبوتها ووقوعها به كالسمة والعلامة الثابتة ولا يقتصرون على مجرد إيقاعها به) ٢٣.

وهناك فروق بين التركيب الأول (لئن بسطت إلَيَّ يدك) والتركيب الثاني (ما أنا بباسط يدي إليك) تتجلى فيما يأتي:

أولاً: أن الشرط جاء بصيغة الفعل الماضي، وما دل على الجواب جاء بالجملة الاسمية وقد سبق بيان هذا.

ثانياً: أن الجار والمجرور متعلق مادة (ب س ط) قُدِّم في التركيب الأول على المفعول وأُخِّر في التركيب الثاني وهذا يثير سؤالاً مؤداه: لم جاء التركيب الثاني مخالفاً في الترتيب للأول؟

وقد عرض العلامة ابن أبي الإصبع لهذه الآية في صيغ بديعي هو التهذيب قال: (لقائل أن يقول: لو توخى حسن الترتيب في عجز الآية لأتى وزن صدرها!! والجواب أن حسن الترتيب منع منه في صدر الآية مانع قوى- وهو مخافة أن تتوالى ثلاثة أحرف متقاربات

المخارج- فيثقل الكلام بسبب ذلك فإنه لو جاء الكلام فيه مرتبا: لقييل: لغبسطت يدك إليّ، والطاء والتاء والباء متقاربات المخارج؛ فلذلك حسن تقديم المفعول الذي تعدى الفعل إليه بالحرف على المفعول الذي تعدى إليه بنفسه، ولما أمن هذا المحذور في عجز الآية بما اقتضته البلاغة من الإتيان باسم الفاعل موضع الجملة الفعلية لتضمنه معنى الفعل الذي اتضح به المقابلة جاء الكلام على ترتيبه من تقديم المفعول الذي تعدى الفعل إليه بنفسه على المفعول الذي تعدى الفعل إليه بالحرف، وهذا من أحسن شواهد الترتيب والتهذيب)٢٤.

وجاء تذييل الآية مفسرا الجملة الشرطية، ومبينا الحامل للمقتول على أن يقول: (ما أنا بباطل) في الجواب؟ وذلك في قوله: (إني أخاف الله رب العالمين) فكان هذا هو الدافع له إلى الإحجام عن المبادرة أو التفكير في قتل أخيه؟ وهو خوفه من الله -عز وجل-.

المبحث الثاني : تقييد الشرط بـ «إذا»

قوله - تعالى - : (وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِّنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَاللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّنُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا) [النساء : ٨١].

المعنيون بقوله: (ويقولون) هم المنافقون، والمعنى: أنك إذا أمرتهم بشيء أو نهيتهم عن شيء يظهرون الموافقة والطاعة، فإذا خرجوا من عندك وابتعدوا عنك استسروا ليلا فيما بينهم بغير ما أظهروه لك، والله - تعالى - يحصي عليهم ما يدبرونه في الخفاء، فلا تلتفت إليهم، ولا تكشف أمورهم للناس، ولا تخف منهم أيضا، وفوض أمرك لله وداوم على التوكل عليه٢٥.

٢٤ الإنصاف على الكشاف : ٦٠٧/١ ، ٦٠٨ .

٢٥ تحرير التحرير : - ٤٠٦ ، ٤٠٥ - ابن أبي الاصبع المصري تقديم وتحقيق / حنفى محمد شرف - ١٤١٦هـ - ١٩٩٥م - المجلس الأعلى للشؤون الإسلامية.

في هذه الآية قيد النظم الكريم الفعل (برزوا) بأداة الشرط (إذا) التي تستعمل في الشرط المقطوع بوقوعه، أو الذي يظن ظناً قوياً وقوعه، فأفاد التقييد بالشرط هنا أن إظهار المنافقين خلاف ما يظنون أمر محقق مقطوع بوقوعه، وبهذا التقييد افتضح أمرهم، وتبين للرسول - صلى الله عليه وسلم - وللمؤمنين سوء نيتهم، فهم يظهرون الإيمان و الطاعة، ولكن سرعان ما يبتلون الكفر والعصيان.

والذي ينظر في الآية ومعناها يرى أنها منذ المطلع ترشح مجيء التقييد ب (إذا) لأنها في شأن جماعة من الناس أظهروا خلاف ما أبطنوا، وقد انطلقوا يؤكدون موقفهم الظاهري للنبي - صلى الله عليه وسلم - بقولهم الذي يخالف عقيدتهم (ويقولون طاعة) وفي هذه الجملة من الإيجاز الدال ما فيها، حيث جاء التعبير فيها عن القول بالمضارع الذي يفيد تجدد الفعل مع تجدد إرادتهم له، فشأن المضارع وقوع الحدث فترة بعد فترة وهذا مناسب كل المناسبة لتلونهم المتجدد، كما أنهم اقتصروا في القول على كلمة واحدة (طاعة) وهي الخبر الاسمي (المصدر) الذي يدل بحكمه على المسند إليه المحذوف (أمرنا، أو شأننا) ٢٦ على دوام الطاعة واستمرارها منهم وقال الزمخشري: (والرفع يدل على ثبات الطاعة واستقرارها) ٢٧ وقولهم ظاهر الكذب، ومن إرادة تأكيدهم لفعالهم ما نطقوا به على هذه الصورة من حذف المسند إليه وبقاء المسند، وكل هذا يرشح لمجيء الشرط مقيداً ب (إذا) لأنه يطابق إرادة تأكيدهم الطاعة والإذعان وإرادة إخبارهم أنها محققة الوقوع منهم فكان الشرط دالاً على فعالهم الباطني حين يخرجون من عند النبي - صلى الله عليه وسلم - فتغير طائفة منهم ما قالت، لكن الله عليهم بهم يحصي عليهم ما يقولون.

كما أن من دقة النظم القرآني في التعبير عن فكر المنافقين وسوء طبائعهم التعبير بالفعل (برزوا) دون خرجوا - مثلاً - ومعناه: الظهور، وفي ذلك إيماء إلى سرعة

٢٦ ينظر : تفسير القرآن العظيم - للإمام الحافظ عماد الدين أبو الفداء إسماعيل بن كثير القرشالدمشقي ت ٧٧٤ هـ - دار

الحديث - ط ٨ - ١٤١٨ هـ - ١٩٩٨ م / ١ / ٥١٠.

٢٧ الكشاف : ١ / ٥٤٦، ويحتمل أن يكون المسند هو المحذوف (ينظر : الإيضاح مع البغية ١ / ١٣٢).

تحولهم، وشغفهم في إظهار ما انطوت عليه ضمائرهم فيما بينهم ، وذلك لأنهم بمجرد ظهورهم ينشغلون في مكائدهم، ويستسرون ليلاً فيما بينهم بغير ما أظهوره وهذا ما يوحى به جواب الشرط، فقد عبّر بالفعل (بَيَّت) ومعناه : قَدَّرَ أمراً في السر وأضمره؛ لأن أصل البيات هو فعل الشيء في الليل ، والعرب تستعير ذلك إلى معنى الإسرار؛ لأن الليل أكتم للسر^{٢٨}.

كما أن التعبير بقوله: (طائفة منهم) بعد أن ذكر حملتهم في بدء الآية - (يقولون) - لبيان أن الشرط وجوابه إنما جاء في حق من علم الله من حاله أنه يبقى على كفره ونفاقه، ويخرج عنه من علم سبحانه من حاله أنه سيرجع عن ذلك. قال القرطبي : (إنما عبر عن حال من علم أنه بقى على كفره ونفاقه ، وصفح عن علم أنه سيرجع عن ذلك)^{٢٩}.

قوله- تعالى-: (وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ) [المائدة: ٨٣].

هذه الآية الكريمة جاءت في سياق الحديث عن عداوة اليهود والمشركين للذين آمنوا، وعن مودة النصارى للمؤمنين وجاء في سبب نزولها ما أورده السيوطي (أخرج النسائي عن عبد الله بن الزبير قال : نزلت هذه الآية في النجاشي وأصحابه)^{٣٠}. وأورد ابن كثير ما يشبه ذلك؛ إذ جاء بهذه الآية ضمن خمس آيات وأخبر أنها نزلت في النجاشي وأصحابه، الذين حين تلا عليهم جعفر ابن أبي طالب بالحبشة شيئاً من القرآن بكوا حتى أخضلوا لحاهم وهذا القول فيه نظر، لأن هذه الآية مدنية وقصة جعفر

٢٨ السابق: ٥٤٦/١.

٢٩ ينظر : التحرير والتنوير ١٣٦/٥.

٣٠ الجامع لأحكام القرآن لأبى عبدالله محمد بن أحمد الأنصاري القرطبي - راجعه وضبطه وعلق عليه / محمد إبراهيم الحفناوى وخرج أحاديثه / محمود حامد عثمان - دار الحديث - الطبعة الثالثة ١٤١٦ هـ - ١٩٩٦ م : ٢٩٠/٥.

مع النجاشي قبل الهجرة، وقال سعيد بن جبير والسدي وغيرهما نزلت في وفد بعثهم النجاشي إلى النبي - صلى الله عليه وسلم - ليسمعوا كلامه ويروا صفاته فلما رأوه قرأ عليهم القرآن أسلموا وبكوا وخشعوا ثم رجعوا إلى النجاشي فأخبروه) ٣١ .
والقارئ الكريم على ذكر من الآية السابقة التي دُرست في فصل التمييز، واستصحاب الدراسة السابقة مما يعين على جلاء المراد في هذه الآية لأنها بدأت بالواو التي عطفت الآية على خبر (أنهم) الثانية، وهو (لا يستكبرون) وهذا هو الأرجح في توجيه هذه الواو .

قال السمين في إعراب الحملة الأولى من الآية: (وهذه الحملة الشرطية فيها وجهان: أظهرهما: أن محلها الرفع نسقا على خبر (أنهم) الثانية وهو: (لا يستكبرون) أي ذلك بأن منهم كذا أو أنهم غير مستكبرين وأنهم إذا سمعوا فالواو عطفت مفرداً على مثله. والثاني: أن الحملة استثنائية أي أنه - تعالى - أخبر عنهم بذلك) ٣٢ .
ولأن الأظهر هو الوجه الأول كان اختيار العكبري والبيضاوي، وهو الراجح كما سبق ٣٣ .

والجامع بين الحملتين يرجح العطف؛ لأن الثانية بسبب من الأولى؛ فهي تدل على عطف ولين وخشوع، وهي معان مترتبة على عدم الاستكبار الذبأدته الحملة الأولى .
فالواضح أن الآيات تظهر صفات طيبة لطائفة من النصارى نزلت في شأنهم وقد تغلغت في نفوسهم فأظهرت صفحات نقية هي عدم التكبر، والتواضع ، واللين، والخشوع، والرفقة، والاستجابة للحق، وهي صفات إذا اجتمعت في المرء كانت داعية للتأثر بسماع الذكر الحكيم وهو متأثر غير مشكوك فيه بل مقطوع بحدوثه إذا استصحبه

٣١ تفسير ابن كثير: ٨١/٢ .

٣٢ الدر المصون في علوم الكتاب المكنون - للسمين الحلبي تحقيق / الشيخ علي محمد معوض وآخرون - دار الكتب العلمية بيروت - لبنان - بدون تاريخ: ٥٩٢، ٥٩٣/٢ .

٣٣ التبيان في إعراب القرآن - للعكبري ت ٦١٦ هـ - وضع حواشيه محمد حسين شمس الدين - دار الكتب العلمية بيروت - لبنان ط أولى ١٤١٩ هـ - ١٩٩٨ م ٣٦٠/١ ، والبيضاوي مع حاشية زاده ١٢٩/٢ .

ما سبق من صفات ، لأجل ذلك كان الملائم لهذا المقام ورود الشرط مقيداً بـ (إذا) التي تستعمل فيما هو مقطوع به غالباً، ولعل استبصار الآية وما فيها من ألوان بلاغية يدعم هذه المقولة.

فقد احتشد فيها من الألوان ما يرشح استعمال (إذا) فقد بنى الفعل (أنزل) لما لم يسم فاعله، وحذفُ الفاعل هنا مقتضى مقام؛ فقد حذف للعلم به، وليس من نزل في شأنهم هذا القول بمنكرين لذلك، إذا إن من أسباب تأثرهم أنهم يعلمون أنه منزل من عند الله. وعبر عن المضمّر بالظاهر وهو (الرسول) - صلى الله عليه وسلم- وهذا من خروج الكلام على مقتضى الظاهر وكان ظاهر التعبير «وإذا سمعوا ما أنزل إليك» لكن أوتر الظاهر هنا على المضمّر لتعظيم شأن الرسول - صلى الله عليه وسلم- أو كما قال البلاغيون في نظيره (لزيادة التمكين)^{٣٤}.

كما أن التعبير (بالرسول) خاصّة دون غيره من الأسماء أو الصفات ذو دلالة بالغة في هذا السياق؛ لأنه يُعرّض بمن قست قلوبهم، فلا يستجيبون لداعي الحق لأنهم ينكرون كون النبي - صلى الله عليه وسلم- رسولاً من عند الله، وهذه إشارة إلى أن هؤلاء الذين استجابوا دخل في قلوبهم اليقين بأن النبي - صلى الله عليه وسلم- رسول من عند الله.

أما التعبير بالمضارع (ترى) ففيه نقل للصورة واستحضار للمشهد الكائن، وهو خطاب لكل من تتأتى منه الرؤية وليس بقاصر على النبي - صلى الله عليه وسلم- فقط (قد يترك الخطاب مع معين إلى غيره ليعم الخطاب كل مخاطب على سبيل البديل)^{٣٥}.

وتآزر الفعل المضارع (ترى) مع التعبير بالظاهر (الرسول) يؤيد ما نقول، ولو جاء التعبير بالمضمّر لكانت الرؤية والخطاب خاصاً بالنبي - صلى الله عليه وسلم-

^{٣٤} ينظر : بغية الإيضاح : ١٢٢/١ ، ١٢٣ .

^{٣٥} ينظر: المطول في شرح تلخيص المفتاح - سعد الدين التفتازان الهيروى - المكتبة الأزهرية للتراث مصورة عن ط / احمد كامل

بتركيا: ٧١.

فحسب، لكن وضع الظاهر موضع المضمرة نقل دلالة الخطاب في (تري) من الخصوص إلى العموم.

ومما يدعّم ويرشح (إذا) في السياق أيضاً هذا التجوز في الإسناد؛ حيث أسند فيض الدمع إلى الأعين مجازاً عقلياً، قال شيخ زاده: (إسناد الفيض إلى الأعين إسناد مجازي كما في جرى النهر، وسال الميزاب للمبالغة في وصفهم بالبكاء)^{٣٦}.
فإنَّ الأعين لا تفيض؛ أي: تصب إذ(الفيض انصباب عن امتلاء فوضع موضع الامتلاء للمبالغة)^{٣٧}.

وإنما الذي يفيض هو الدمع، لكن أسند الفعل إلى المكان- وهو الأعين- ليدل على المبالغة، وقد انتظم تركيب المحازز الفعلي مجازاً مرسلًا، حيث جاء التعبير عن الامتلاء بالفيض من وضع المسبب موضع السبب للمبالغة في السببية، كما قال شيخ زاده^{٣٨}، ليس كما قال الشهاب: (بإقامة السبب مقام المسبب)^{٣٩} إذ الفيض مسبب عن الامتلاء كما هو معلوم عقلاً.

وعن بلاغة هذا التجوز في الإسناد يقول ابن المنير: (وهذه العبارة- أي قوله: « تفيض أعينهم من الدمع»- من أبلغ العبارات وأنهاها، وهي ثلاث مراتب: فأولى: فاض دمع عينه- وهذا هو الأصل-، والثانية: محولة من هذه، وهي قول القائل فاضت عينه دمعا، حولت الفعل إلى العين مجازاً ومبالغة، ثم نبهت على الأصل والحقيقة بنصب ما كان فاعلاً عن التمييز، والثالثة فيها: هذا التحويل المذكور، وهي الواردة في الآية، إلا أنها أبلغ من الثانية بإطراح المنبهة على الأصل وعدم نصب التمييز، وإبرازه في صورة التعليل)^{٤٠}.

٣٦ حاشية زاده على البيضاوي: ١٢٩/٢.

٣٧ البيضاوي بحاشية زاده: ١٢٩/٢، وينظر: المفردات: ٣٨٧.

٣٨ حاشية زاده على البيضاوي: ١٢٩/٢، وينظر: الكشاف: ٦٣٨/١.

٣٩ حاشية الشهاب على البيضاوي: ٥٢٩/٣.

٤٠ الإنصاف على الكشاف: ٦٣٨/١، وينظر: حاشية الشهاب على البيضاوي: ٥٢٩/٣.

ومعنى من في قوله: (من الدمع مما عرفوا...)

قال الزمخشري: (الأولى لابتداء الغاية على أن فيض الدمع ابتداءً ونشأً من معرفة الحق وكان من أجله وسببه، والثانية لتبيين الموصول الذي هو «ما عرفوا»، وتحتمل معنى التبعية على أنهم عرفوا بعض الحق فأبكاهم وبلغ منهم، فكيف إذا عرفوه كله وقرأوا القرآن وأحاطوا بالسنة)٤١.

وهذه التغيرات البلاغية من اصطفاء ألفاظ وتراكيب تبين - حين التأمل - كيف جاءت (إذا) في مقامها، وكيف أدت الغرض منها.

قوله - تعالى - : (وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ) [المائدة: ١٠٤].

وردت هذه الآية الكريمة في سياق حديث القرآن عن افتراء الكافرين في جعلهم البحيرة والسائبة والوصيلة شرعا لهم وقرية يتقربون بها إلى الله، وليس ذلك بحاصل بل هو وبال عليهم، ورد ذلك في قوله - تعالى - : (مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ) [المائدة : ١٠٣] ثم جاءت هذه الآية التي نحن بصدد الحديث عنها، تبين أنهم كذلك إذا دُعوا إلى دين الله وشرعه وما أوجبه وترك ما حرمه قالوا: يكفيننا ما وجدنا عليه الآباء والأجداد من الطرائق والمسالك)٤٢.

وردت تلك المعاني في هذه الآية في أسلوب الشرط والجزاء فوضّح المعنى، وأدى الغرض، إذ إنه قيد الفعل بأداة الشرط (إذا) التي تستعمل في الشرط المقطوع بوقوعه - غالباً- وهذا ما يوحي بأن دعوتهم إلى الإيمان ثابتة ومحققة، كما أن من دقائق النظم الكريم مجيء الفعل الماضي المبني لما لم يسم فاعله، وبناء الفعل للمفعول بصرف

٤١ الكشاف: ١/٦٣٨، ٦٣٩، وينظر: حاشية الشهاب على البيضاوي: ٣/ ٥٢٩، ٥٣٠.

٤٢ تفسير ابن كثير ١٠٣/٢ يتصرف.

النظر عن الفاعل يجعله منصّباً على الحدث، وهو فعل القول، فليس المراد مَنْ القائل، وإنما المراد أن القول تم وحدث وهذا من دقائق النظم الكريم أن يوجه الذهن إلى الحدث ويركز عليه، كما أن من شأنه أن يوجز بحذف ما لا أهمية له في النظم، وهذا ما أفاده بناء الفعل للمفعول، ففيه عموم وشمول وفيه إيجاز بالحذف.

وبذا كان لأداة الشرط (إذا) وتقييدها للفعل الماضي دور بارز في التعريض بهؤلاء الذين تحققت دعوتهم إلى الإيمان بما أنزل الله ورسوله - صلى الله عليه وسلم - ومع ذلك فهم معرضون وسائرون على طرائق الآباء والأجداد في الكفر والعناد.

كما أن في قوله : (تعالوا) ترغيباً لهم في الترفع عن هذه الدنيا والإيمان بالله - تعالى - كما أن فيه طلب الإقبال، وإصغاء السمع والتفكير ، وحضور مجلس الرسول - صلى الله عليه وسلم - وعدم الصد عنه ، لذلك قال : (إلى ما أنزل الله) وهو القرآن، وأعاد حرف (إلى) فقال: (وإلى الرسول) لأنه يرشدهم إلى فهم القرآن، والإيمان بالواحد الديان وفي إعادة حرف الجر قرينه على إرادة معنيي (تعالوا) الحقيقي وهو حضور مجلس النبي - صلى الله عليه وسلم - والمجازي وهو الترفع عن دنيا الكفر إلى نور الإيمان^{٤٣}.

ومن دقائق النظم كذلك مجيء الجواب مرادفاً للشرط في مادة الفعل فالشرط فعله القول والجواب فعله القول كذلك، لكنه هنا مبني للفاعل ليدل على أن ردهم على الداعي فيه تواطؤ واتفاق على ما في أفئدتهم، فليس أحد منهم بمختلف عنهم في ذلك والكل عليه سواء.

ومما تتضح به معاني الآية والمقاصد السابقة الموازنة بين هذه الآية وآية البقرة وهي قوله - تعالى - : (وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَنْبَغُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئاً وَلَا يَهْتَدُونَ) [البقرة: ١٧٠] والضمير في "لهم" عائد على

الناس في الآية قبل السابقة (١٦٨) ” وعدل بالخطاب عنهم على طريقة الالتفات للنداء على ضلالهم لأنه لا ضال أضل من المقلد“^{٤٤}.

ومما يبرز المقارنة بين الآيتين أن آية البقرة جاءت في سياق الحديث عن النهي عن اتباع ما أمر به الشيطان والأمر باتباع ما أنزل الله والمخاطب بالأمر « اتبعوا ما أنزل الله » يصرون على الرضا واتباع ما وجدوا عليه آباءهم وهذا يدل على عدم العقل وعلى الجهل العضال؛ لذا كان الاستفهام المراد به التعجب «أولو كان آباؤهم لا يعقلون شيئا ولا يهتدون » فالمضارع يعقلون يدل على أن المخاطبين قد جنبوا عقلمهم» فالعقل يقال للقوة المتهيئة لقبول العلم، ويقال للعلم الذي يستفيدة الإنسان بتلك القوة ... وكل موضع ذم الله فيه الكفار بعدم العقل فإشارة إلى الثاني)^{٤٥}.

أما في آية المائدة فكان المضارع « يعلمون » لأنه في سياق الحديث عن تشريع الله - تعالى - الذي يبطل تشريع الجاهلية.

والآيتان متفتتان في البدء بالشرط المقطوع بحصوله المبدوء بـ « إذا » وكتلتهما تبيين أن المعنى واقع لا محالة.

المبحث الثالث : تقييد الشرط بـ «لو»

قوله - تعالى - : (وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ اخْرَجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيثًا* وَإِذًا لَأَتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا أَجْرًا عَظِيمًا* وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا) [النساء: ٦٦-٦٨].

سبب نزول الآية ما أخرجه ابن جرير عن السدي قال: لما نزلت (ولو أنا كتبنا عليهم أن اقتلوا أنفسكم أو اخرجوا من دياركم ما فعلوه إلا قليل منهم) تفاخر ثابت بن قيس بن شماس ورجل من اليهود، فقال اليهودي : والله لقد كتب الله علينا أن اقتلوا أنفسكم

^{٤٤} الكشاف : ٣٢٨/١.

^{٤٥} المفردات : ص ٣٤١، ٣٤٢ ، وعمدة الحفاظ في تفسير أشرف الألفاظ - الشيخ أحمد بن يوسف بن عبد الدايم المعروف بالسمن الحلبي ت ٥٦٧هـ - تحقيق محمد باسل عيون السود ط دار الكتب العلمية ١٤١١هـ - ١٩٩٦م : ٣ / ١٠٧.

فقتلنا أنفسنا، فقال ثابت: والله لو كتب الله علينا أن اقتلوا أنفسكم لقتلنا أنفسنا، فأنزل الله (وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَأَشَدَّ تَثِيْبًا) ٤٦ [النساء: ٦٦].

وجعل ابن كثير الآية عامة ولم يقصرها على سبب النزول، فجعل إخبار الله عز وجل في هذه الآية عن أكثر الناس أنهم لو أمروا بما هم مرتكبونه من المناهي لما فعلوه؛ لأن طباعهم الرديئة مجبولة على مخالفة الأمر، وهذا من علمه تبارك وتعالى ٤٧.

وهنا قيد النظم الكريم الفعل (كتب) بأداة الشرط (لَوْ) وجاءت (أَنَّ) المشددة بعد (لَوْ) التي من حقها أن يليها الفعل لأن (أَنَّ) في اللغة تنوب عن الاسم والخبر - فالمعنى في (أَنَّ) بعد (لَوْ) أنها نابت عن الفعل والاسم - كما تنوب عن الاسم والخبر فيكون المعنى في قوله: (ولو أننا كتبنا عليهم) كالمعنى في لو كتبنا عليهم، أو يكون الفعل مضمرا مع (أَنَّ) فيكون المعنى: ولو وقع وكتبنا عليهم ٤٨.

وقال العكبري في مثل هذا التركيب الذي جاء في (أَنَّ) بعد «لو» وهو قوله - تعالى: (وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ): «أن» وما عملت فيه مصدر في موضع رفع بفعل محذوف؛ لأن «لو» تقتضي الفعل تقديره لو وقع منهم أنهم آمنوا؛ أي إيمانهم ولم يحزم ب (لو) لأنها تعلق الفعل الماضي بالفعل الماضي، والشرط خلاف ذلك ٤٩.

ومن المعلوم أن «لو» حرف امتناع لامتناع أي امتناع الجواب لامتناع الشرط قال الزجاج: («لو» يمنع بها الشيء لامتناع غيره، تقول لو جاءني زيد لجئتته، المعنى أن مجيئي امتنع لامتناع مجيء زيد، فحقها أن يليها الأفعال، إلا أن (أَنَّ) المشددة تقع بعدها، لأن (أَنَّ) في اللغة تنوب عن الاسم والخبر) ٥٠.

٤٦ لباب النقول في أسباب النزول: ٩٠، ابن كثير: ٤٩٤/١.

٤٧ ينظر: السابق ٤٩٤/١.

٤٨ معاني القرآن وإعرابه للزجاج ت ٣١١ هـ - دار الحديث القاهرة ١٤٢٤ هـ - ٢٠٠٤ م ٥٨/٢ بتصرف.

٤٩ التبيان في إعراب القرآن: ٩١/١.

٥٠ معاني القرآن وإعرابه: ٥٨/٢.

أو بعبارة أخرى كما قال ابن هشام: (إن العبارة الجيدة « في لو » قول سيويوه - رحمه الله - حرف لما كان سيقع لوقوع غيره، وقول ابن مالك: حرف يدل على انتفاء تال يلزم لثبوت تاليه) ٥١.

وفي تقييد الفعل بأداة الشرط (لو) الدالة على امتناع الجزاء الناشئ عن امتناع الشرط دليل على رحمة الله بعباده، إذ لو كتب عليهم ذلك لظهرت معصيتهم، لما في التضحية بالنفس من ثقل على الإنسان، إلا من رحم الله وتمكن في قلبه الإيمان - يقول القرطبي: (لم يكتب ذلك علينا رفقا بنا؛ لئلا تظهر معصيتنا فكم من أمر قصرنا عنه مع خفته فكيف بهذا الأمر مع ثقله) ٥٢. ونظرة القرطبي إلى الآية هنا توجيه لها على أنها في شأن جميع الناس، هو أحد رأيين في الآية أوردهما الشيخ زاده قال: (لو كتبنا على هؤلاء المنافقين القتل والخروج عن الوطن ما فعله إلا القليل رياءً وسمعة، حينئذ يصعب عليهم الأمر وينكشف كفرهم، فإذا لم نفعل بهم ذلك بل كلفناهم بالأشياء السهلة فليتركوا النفاق وليقبلوا الإيمان على سبيل الإخلاص... وقيل المعنى: لو كتب الله على الناس ما ذكر لم يفعل إلا القليل منهم، وعلى هذا القول يدخل فيه المؤمن والمنافق، وأما الضمير في قوله: (لو أنهم فعلوا ما يوعظون به) فهو مختص بالمنافقين ولا يبعد أن يكون أول الآية عاماً وأخرها خاصاً، وعلى هذا التقدير يجب أن يكون المراد بالقليل المؤمن) ٥٣. أمّا تخصيص المكتوب هنا بالقتل والخروج فهو المماثل لما كتب على بنى إسرائيل، أي لو أوجبنا عليهم مثل ما أوجبنا على بنى إسرائيل من قتلهم أنفسهم أو خروجهم من ديارهم حين استتيبوا من عبادة العجل ما فعلوه إلا ناس قليل منهم) ٥٤.

وهذا الأمر فيه ثقل على المكلفين به وكان من رحمة الله - تعالى - أن منع كتبه عليهم، وما دام الشرط ممتنعاً فالجزاء المترتب عليه ممتنع أيضاً، انطلاقاً من دلالة (لو)

٥١ مغني اللبيب : ٢٠٧/١ .

٥٢ الجامع لأحكام القرآن : ٢٧١/٥ .

٥٣ حاشية شيخ زاده: ٤٨/٢ .

٥٤ الكشاف: ٥٣٩/١ ، وينظر حاشية زاده: ٤٧/٢ .

الشرطية وتقييد الفعل بها لهذا الغرض، لكن وروده توبيخ للمنافقين، قال الزمخشري: (وهذا توبيخ عظيم) ٥٥.

وعلى نسق القيد الأول جاء القيد الثاني: (وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ تَبِيئًا وَإِذَا لَاتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا أَجْرًا عَظِيمًا وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا) [البقرة: ٦٦-٦٨] وهو امتداد لسياق التوبيخ؛ لأنه جاء في أسلوب امتناعي حيث دل على تمرد المنافقين، لأنهم لم يفعلوا ما يوعظون به من اتباع رسول الله - صلى الله عليه وسلم - وطاعته والانقياد لما يراه ويحكم به؛ لأنه الصادق المصدوق الذي لا ينطق عن الهوى. وترتب على هذا الشرط الممتنع حملتان أو جزاءان وردا في آيتين (وإذا لآتيناهم مثلدنا أجراً عظيماً (٦٧) ولهديناهم صراطاً مستقيماً) [النساء: ٦٧، ٦٨]. ٥٦.

قوله - تعالى - : (وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلْنَاهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ) [المائدة: ٦٥] وقوله - تعالى - : (وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أَنْزَلْنَا إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ) [المائدة: ٦٦].

المعنى: ولو أن أهل الكتاب آمنوا برسول الله - صلى الله عليه وسلم -، وبما جاء به وقرنوا إيمانهم بالتقوى، لغفرنا لهم سيئاتهم، ولم نؤاخذهم بها، ولأدخلناهم جنات النعيم، ولو أنهم أقاموا التوراة، والإنجيل فعملوا بما فيهما، وآمنوا بما أنزل إليهم من كتب سائر الأنبياء، لحملهم إيمانهم بها على الإسلام، ولو أنهم تركوا ذلك الكفر لعمهم الخصب والرخاء ٥٧. في الآية الأولى قيد النظم الكريم إيمان أهل الكتاب

٥٥ الكشاف: ٥٣٩/١.

٥٦ السابق: ٥٣٩/١.

٥٧ ينظر: البيضاوي مع حاشية الشهاب: ٥١١/٣ وما بعدها.

وتقواهم بأداة الشرط (لو) وهذا دليل على امتناع حصوله؛ لأن الجواب ممتنع وبامتناع الجواب امتنع الشرط، كما سبق في دلالة (لو) في النموذج السابق.

وجاء هنا في الجواب بلام التوكيد التي يكثر وقوعها في جواب (لو) إذا كان فعلاً ماضياً مثبتاً؛ وذلك لتأكيد تحقيق التلازم بين الشرط والجواب، فأفاد التقييد بالشرط هنا امتناع المغفرة لأهل الكتاب، مما يؤدي بالطبع إلى عدم دخولهم الجنة، وذلك لامتناع وقوع الإيمان والتقوى منهم، كما أن فيه دليلاً على عنادهم، وتكبرهم وحيادهم عن الحق إلى الضلال، يقول الزمخشري: (وفيه إعلام بعظم معاصي اليهود والنصارى وكثرة سيئاتهم، ودلالة على سعة رحمة الله - تعالى - وفتحه باب التوبة على كل عاص، وإن عظمت معاصيه وبلغت مبالغ سيئات اليهود والنصارى^{٥٨}).

وقول الزمخشري هنا كاشف عن رؤية واسعة للسياق؛ حيث جاءت الآية بعد تعداد معاصي أهل الكتاب وحمودهم وكفرانهم، ومع كل هذه السيئات والآثام جاءت هذه الآية لتبين أنهم لو آمنوا لغفر الله ذنوبهم ولجزاهم عن إيمانهم جنات النعيم.

وواضح أن دلالة (لو) تخدم الغرض المسوقة له الآية، وهو عدم إيمان أهل الكتاب، فالتقييد بها مقتضى مقام؛ حيث جاء المعنى في أسلوب الشرط الامتناعي ليفيد عدم وقوع الجواب والشرط جميعاً.

كما قيد النظم الكريم قوله: (ولو أنهم أقاموا التوراة..) الآية الثانية - بأداة الشرط (لو) وفيه دليل على تحريف اليهود والنصارى للتوراة والإنجيل وكفرهم بما أنزل الله، وهذا ما أوحى به التقييد بأداة الشرط (لو) التي تدل على امتناع الجزاء، وعلى أن امتناعه ناشئ عن امتناع الشرط، لذا كان سبب حرمانهم من هذه الخيرات هو عدم إقامتهم أحكام التوراة والإنجيل وتجاوزهم حدودهما، وكفرانهم بسائر الكتب مع أنهم مكلفون بالإيمان بجميعها. وإقامة التوراة و الإنجيل تعني إقامة أحكامهما وحدودهما وما فيهما من نعت الرسول - صلى الله عليه وسلم -^{٥٩}.

^{٥٨} الكشف: ٦٢٩/١.

^{٥٩} ينظر: الكشف: ٦٢٩ / ١، والبيضاوي مع حاشية الشهاب: ٥١١/٣.

والتعبير بالإقامة فيه دلالة التمام والاستواء المطلوبين في التعامل مع أحكام الله - تعالى - وعدم التهاون والتساهل فيها كما في إقامة الصلاة بمعنى أدائها على الوجه الأمثل. وجاء ختام الآية مؤازراً للشرط الامتناعي (ساء ما يعملون) ”أي بئس ما يعملونه، وفيه معنى التعجب أي: ما أسوأ عملهم وهو المعاندة وتحريف الحق والإعراض عنه أو الإفراط في العداوة“^{٦٠}.

الخاتمة

أولاً: جاء التقييد بالشرط لتعلق المعنى به، ولأنه الغرض المسوق له الكلام. ثانياً: يرتبط فهم القيد بالسياق الذي ورد فيه، والمعنى الذي جاء من أجله. ثالثاً: قد يرد القيد حيث لا غنى عنه في الكلام ويختلف المعنى كلية من دونه وحينئذ يكون كالعمدة أو كالركن في الكلام. رابعاً: قد يرد القيد مقيداً حين يراد تولد القيود في أنفسها لمزيد من الأهمية والاعتناء.

خامساً: أوضح البحث أن النظر في القيد ينبغي أن يتبع بالنظر في مدلوله؛ لأن مدلول الكلمة يساعد في الوقوف على سر التقييد بها. سادساً: قرر البحث أن التقييد بـ (إن) و(إذا) قد يأتي عكس ما عرف عنهما من أن الأولى للشك والثانية للجزم؛ فربما تجيء إحداها في مقام يتطلب الثانية لنكتة بلاغية. هذه بعض النتائج العامة التي ظهرت في ثنايا البحث، وهناك نتائج خاصة ترتبط بسياقاتها ومقاماتها تحتاج في النص عليها إلى إيراد الآيات مفردة آية آية، وهذا عمل فيه إطالة والإيجاز بلاغة.

ANTİK VE İLKEL TOPLUMLARDA İNTİHAR OLGUSU

NECATİ SÜMER

ARŞ. GÖR. NECATİ SÜMER, SIIRT Ü., İLAHİYAT F., DİNLER TARİHİ BÖLÜMÜ

Özet

Ölüm geçmişten günümüze kadar bütün insanları ilgilendiren gizemli bir konu olmuştur. Bu nedenle ölüm üzerine sözlü ve yazılı olarak birçok şey söylenmiştir. Hayatın doğal bir parçası olan ölümün birçok çeşidi vardır. Bunlardan biri de intihardır. Bu kavram kişinin hayatına bilinçli olarak son vermesini ifade etmektedir. Neredeyse bütün kültürlerde farklı şekillerde kendini gösteren bu olgu üzerine birçok bilim insanı fikir ileri sürmüştür. Bu sebeple intihara tarih boyunca sosyolojik, psikolojik, felsefi vb. birçok açıdan yaklaşılmıştır. Ayrıca her toplum bu olgu ile ilgili kendi ilke ve kurallarını ortaya koymuştur. Antik toplumlardan ilkel kabilelere kadar her kültür kendine göre intihar ile ilgili inanışlar ve mitler oluşturmuştur. Bu bağlamda intihar bazı toplumlarda kınanırken bazı toplumlarda ise hoş görülmüştür. Tarih boyunca bireysel veya toplu bir şekilde gerçekleştirilen intiharların temel nedenleri genellikle korku, keder, aşk, hastalık veya onur olmuştur.

Anahtar Sözcükler

Ölüm, İntihar, Günah, Antik Toplum, İlkel Kabile, Mit

Abstract

Death has been a mystery topic which interested all people all along the history. So a lot of things has been said about death via written and oral tradition. There is a lot of varieties of death which is a natural component of life. One of these is suicide. This means to kill oneself willingly. A lot of scientists has been set forth ideas about death which reveals it-self in all cultures. Therefore, suicide has been examined by sociology, psychology, philosophy etc. in history. In addition that every society has been revealed their own principles and rules in relation to this fact. Every culture from ancient societies to primitive tribes have been formed beliefs and myths related with suicide. While suicide is being condemned in some societies, it was accepted in some others. In history, reasons of individual and mass suicides are fear, grief, love, illness and honour.

Key Words

Death, Suicide, Sin, Ancient Society, Primitive Tribe, Mythos

Giriş

1. İntihar Kavramı

İntihar kelimesi Arapça “Nahr” kökünden türemiştir. “Nahr”, sözlükte bir hayvanı kesmek, boğazlamak anlamına gelmektedir. İftial babından “İntihar” ise kendini öldürmek demektir. Arapçada intihar eden kişiye “müntehir” denir.¹

Olumsuz anlamla yüklü olan intihar kavramı, Türkçe’de bir kimsenin toplumsal ve ruhsal sebeplerin etkisiyle hayatına son vermesi² veya kendini yok etmeye yönelik bir eylemde bulunması³ şeklinde tanımlanmaktadır. Batı dillerinde intihar olgusunu tanımlamak için kullanılan kelimelerin kökü Latince “*suicidium*”a dayanır. “Se veya suus” (kendi) ve “*caedere*” (öldürmek) kelimelerinden oluşan *suicidium*, 17. yüzyılın ortalarından itibaren İngilizce’ye, 18. yüzyılda da Fransızca’ya “suicide” şeklinde geçmiştir.⁴ Klasik dillerden Yunanca’da intihar olgusu “kendini kendi eliyle öldür-

¹ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s.867-868.

² *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, 1. cilt, Ankara, 1998, s.1092.

³ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.548.

⁴ <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/suicide?q=suicide> 05.04.2014.

mek” anlamına gelen “*autophonos*” sözcüğü ile karşılanmaktadır. Bunun yanında, Yunanca’da bu olgu, bir başkasının ya da kendisinin katili gibi anlamlara gelen “*authentēs*” kelimesiyle de ifade edilmektedir.⁵

2. İntihar Teorileri

Birçok bilim insanı psikososyal bir olgu olan intihar ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgilenmiş ve bununla ilişkili olarak kendi teorilerini ortaya koymuştur. Konumuz açısından önemli olan belli başlı teorileri sosyolojik, psikolojik ve felsefi olarak üçlü bir sınıflandırmaya ayırabiliriz.

2.1. Sosyolojik İntihar Teorileri

İntihar konusunda genel kabul gören ve kendisinden sonra gelen bilim insanlarını etkileyen temel teori, Fransız sosyolog Emile Durkheim’in sosyolojik intihar teorisidir. Onun teorisine göre ölen kişi tarafından ölümle sonuçlanacağı bilinerek yapılan olumlu ya da olumsuz bir edimin doğrudan ya da dolaylı sonucu olan her ölüm olayı intihardır.⁶ Durkheim kapsamlı yaklaşımıyla bu olguyu sosyal bir gerçeklik olarak ifade etmiş ve intiharların nedenini toplumla bireyin birbiriyle uzlaşamamasına bağlamıştır. Ona göre toplum, bireye karşı görevini iyi yaptığında intihar oranları azalmakta tam tersi durumda ise bu oranlar artmaktadır.⁷ Durkheim, monografik bir çalışmaya dayanan bu teorisinden hareketle intihar olgusunu bencil intihar, elcil intihar ve kuralsızlık intiharı olmak üzere üçe ayırmıştır.

Bencil intihar, bireyin toplumsal çevresiyle bütünleşememesi sonucu meydana gelen intiharlardır. Durkheim’a göre bireyi kendi başının çaresine bakmak durumunda bırakan etkenler ne kadar çoğalırsa bu türden intihar olayları da o kadar artar. Bu tespite göre bencil intiharlar bireyselleşmeyi özendiren toplumlarda sıkça yaşanmaktadır. Bu durum özellikle

⁵ Eric Volant, *İntiharlar Sözlüğü*, Çev: Turhan Ilgaz, Sel Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul, 2005, s.143-144.

⁶ Emile Durkheim, *İntihar*, Çev: Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011, s.25.

⁷ Wu Fei, *Suicide and Justice, A Chinese Perspective*, Routledge Publishing, New York, 2010, s.122.

günümüz modern dünyasında yalnızlığı ve bireyselliği ön planda tutan toplumların en temel sorunudur. Aile bağlarının zayıfladığı, kişinin tek başına ve kendi dünyasında yaşama tutkusunu abarttığı toplumlarda bu tür intiharlar kaçınılmaz olabilmektedir.⁸ Elcil intiharlarda ise tam tersi durum söz konusu olup birey, aşırı toplumsal bütünleşmişliğin etkisiyle intihara yönelmektedir. Durkheim'a göre bazı toplumlarda bireyin yaşamı adetler, gelenekler ve alışkanlıklarla katı bir biçimde sınırlanmıştır. Sert ve aşılmaz kuralların olduğu toplumlarda bireyler, toplumsal kurallar gereği düşünmeden kendilerini öldürebilmektedir. Durkheim'a göre elcil intiharlar bencil intiharların tam tersine baskıcı ve bireyi kurallarla denetlemeye çalışan dinsel veya siyasal toplumlarda yoğun olarak görülmektedir.⁹

Kuralsızlık intiharı, bireyin bir davranışta bulunurken herhangi bir ölçü veya toplumsal kuralı dikkate almamasından kaynaklanmaktadır. Durkheim'a göre bu tür intiharlar ölçüsüz ve başıboş yaşayışın yaygın olduğu toplumlarda sıkça görülür. Özellikle günümüz ekonomi dünyasında maddeye dayalı hayatın sürdüğü toplumlarda bireyler aileyi, toplumsal düzenlemeleri ve standart bir yaşamı kabul etmemektedir. Böyle toplumlarda zorluklarla karşılaşan birey, tutunacağı bir dal veya kendini güvende hissedeceği bir ölçü bulamayınca hayatına son vermeyi kurtuluş olarak görebilmektedir.¹⁰

İntihar üstüne çalışmalar yapan Amerikalı sosyolog Pescosolido “*dini ağlar*” adını verdiği teorisiyle dindarlık ile intihar arasında ters bir ilişki olduğunu savunur. Ona göre kişinin dindarlığı arttıkça intihar etme isteği azalmakta; kişi dinden ve dini hizmetlerden uzaklaştıkça intihar etme isteği artmaktadır. Pescosolido, dindarlar arasındaki ağlar güçlü veya orta derecede olduğunda bireylerin intihardan uzak durduğunu söylemektedir. Ona göre özellikle dini ağlar zayıfladığında ve bireyler arasında birlik ve bütünleşme olmadığında bir kriz ortaya çıktığı için kişiler intihar etme eğilimi göstermektedir. Pescosolido'ya göre bireyler kendi ağlarının dışın-

⁸ Bkz. Durkheim, s.7.

⁹ Bkz. Durkheim, s.8.

¹⁰ Bkz. Durkheim, s.8.

da başka bir ağa yöneldiklerinde de intihar etme oranları artmaktadır. O, bunun sebebini bireyin kendi ağının dışına çıktığında kaderci bir anlayışı benimsemesi ve bu durumun kişilerde intihar etme isteğini kışkırtması şeklinde açıklamaktadır.¹¹

İntihar üzerine çalışmalar yapan Hindu sosyolog Jatava, Amerikalı sosyolog Melvin Seeman'ın teorisinin temelini yabancılaşma olgusunu koyduğunu söylemektedir. Jatava "A Philosophy of Suicide" adlı eserinde Melvin Seeman'ın intihar hakkındaki görüşlerini şöyle ifade etmektedir: "Ona göre değişen modern toplum kopma ya da soğuma anlamına gelen yabancılaşma durumunu ortaya çıkarmıştır. Seeman, bireyin kendini toplumdaki soyutlamasını onun kişiliğinin ve zihninin yalnızlaşması olarak görür. Böyle bireyler herkesten uzaklaştığı için sorunlarını tek başına çözmekte zorlanırlar. Melvin Seeman, yabancılaşma olgusu nedeniyle kapana kısılan bireyin intihar etmeyi bir kurtuluş yolu olarak gördüğünü ifade eder."¹²

Sosyolojik intihar teorileri bireyden çok toplumu merkeze alan bir yaklaşım sergilemektedir. Durkheim, Pescosolido ve Melvin Seeman'ın teorileri de bu bağlamda bireyin toplumla kurduğu ilişki üzerinden intihar olgusunu anlamaya çalışmaktadır. Birey toplumla pozitif bir ilişki kurduğunda onun varlığı daha anlamlı bir hale gelmekte ve o içinde yaşadığı topluma faydalı olabilmektedir. Fakat toplumla bağını koparmış birey sadece kendisine yoğunlaştığı için bu durum o kişide yalnızlaşma sorununu ortaya çıkarmaktadır. Sosyolojik teoriler bu noktada kişinin niçin kendisini toplumdaki yalnızlığını veya toplumun bireye hangi sebeplerden ötürü ilgisiz kaldığını araştırarak kişiyi intihara götüren saikler üstünde fikir yürütmektedir. Sosyolojik intihar teorilerinin araştırmalar neticesinde ortaya koyduğu fotoğraf, intihar olgusunun anlaşılmasında önemli rol oynamakta ve bireylerin sağlıklı bir ruh hali ile toplumda huzurlu bir şekilde yaşaması için onlara ışık tutmaktadır.

¹¹ Bernice A. Pescosolido & Sharon Georgianna, *Durkheim, Suicide and Religion: Toward a Network Theory of Suicide*, American Sociological Review, c. 54, sy. 1, Şubat 1989, s.33-48.

¹² D. R. Jatava, *A Philosophy of Suicide*, ABD Publishers, Jaipur, 2010, s.124.

2.2. Psikolojik İntihar Teorileri

Psikolojik intihar teorileri kişinin geçmiş yaşantıları, yaşadığı çevre, temel ihtiyaçları, ruhsal durumu, tutum ve davranışları gibi birçok psikolojik sebebi göz önüne alarak çeşitli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Kişiyi intihara götüren psikolojik sebepleri anlamada ön plana çıkan önemli teorilerden biri Avusturyalı nöropatolojist ve psikiyatrist Sigmund Freud'a aittir. O, saldırganlık ve cinselliğin bilinçaltı yoluyla insan hayatını derinden etkilediği görüşündedir. Freud'a göre ideal insanlığın tarihi, ahlakı, sanatı, bilimi, hukuku, savaşları, cinayetleri ve intiharları insanın bastırılmış olduğu bu cinsel dürtünün etkisiyle meydana gelmektedir.¹³

Freud, "*Yas ve Melankoli*" adlı makalesinde bireydeki çöküntü halinin etkilerini ortaya çıkararak intiharın psikanalitik açıklamasını yapmaya çalışır. Ona göre bu çöküntü hallerinde birey aşırı bencilliğini (*sadizm*) kendine yönelmektedir. Bu durumda üstben tarafından terk edilen ego, kendini bırakıp ölüme doğru gitmektedir. Makalesinde kişinin egosuyla içine yansıttığı sevgi nesnesinin kaynaşmış olduğunu vurgulayan Freud'a göre bu sevgi nesnesi kaybedilince kişi başka nesnelere yönelmektedir. Fakat kişi yeni nesnelere bulamayınca gerçeklikten uzaklaşmakta ve kaybetmiş olduğu nesneye saldırganlığını yönelterek onu yok etmeye çalışmaktadır. Freud'a göre bu durum melankolik kişilerin intihar etmelerinin en önemli nedenidir.¹⁴

Almanyalı psikanalist Erich Fromm intihar teorisinin merkezine bireyin sosyal güdülerini koyar. Ona göre bireysel ve toplumsal davranışlara bakıldığında açlık ve cinsellik insan güdülerinin küçük bir bölümünü oluşturur. Bunların dışında insanın rasyonel olan veya olmayan birçok güdüsü vardır. Bunlar aşk, şefkat, dayanışma, özgürlük, hakikat gibi pozitif; hırs, kıskançlık, narsizm gibi negatif güdülerdir. Ona göre bu güdüler insanları ileriye taşır ve heyecanlandırır. Aynı şekilde dinler, efsaneler, mitler; resim, müzik, tiyatro gibi sanatlar insan hayatını anlamlı ve değerli

¹³ Bkz. Jatava, s.115.

¹⁴ R. Uslu & O.E. Berksun, *Yas ve Melankoli* (Sigmund Freud, Mourning And Melancholia Çeviri), Kriz Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Ankara, 1992, s.4.

kılmaya çalışır. İnsanlar bu tutkular için hayatlarını riske atarlar. Bazen de bu tutkularına ulaşamadıklarında intihar ederler. Fromm'a göre açlık ve cinsellik gibi temel ihtiyaçlar için intihardan uzak duran bireyler sevgi ve nefret gibi sosyal güdüler söz konusu olduğunda hayatlarına son vermeyi göze alabilmektedir.¹⁵

Amerikalı psikiyatrist Karl Menninger'e göre intihar, kişinin ölüm ve yaşama isteği arasındaki bir çeşit savaştır. Bu düşünceden hareketle Menninger, ölüm arzusunun öldürme, öldürülme ve ölüm isteği şeklinde üç evreden oluştuğunu söyler. Menninger, başkasını öldürmek isteyen kişinin, aslında bilinçaltında kendini öldürme arzusunu gizlediğini belirtir. Ona göre başkasını öldürmeyi başaramayan insan bu isteği kendine çevirmekte ve son aşamada kendini öldürerek amacına ulaşmaktadır.¹⁶

Adler, Jung, Sullivan ve Zilboorg gibi psikolog ve psikiyatrlar güçlü veya zayıf egonun kişinin intihar edip etmemesinde belirleyici bir rol oynadığını ifade etmektedirler. Onlara göre güçlü bir ego intihara karşı koruyucu bir faktör olurken zayıf bir ego intihara yönelimli kişi için zayıflığın işareti olabilmektedir. Bu yaklaşıma göre özellikle egosu zayıf insanlar reddedilme durumuyla karşılaştığında narsistik bir yara alırlar. Bu yaralanma kişinin saldırganlığı kendine yöneltmesine neden olabilmektedir. Travma durumundaki zayıf egolu bu kişiler zihinsel ve duyuşsal olarak bazı problemlerle baş etmekte zorlanırlar.¹⁷ Neticede reddedilmenin getirmiş olduğu bu derin karamsarlık ve kararsızlık hali kişilerin kendilerini öldürmelerine sebep olmaktadır. Bu teoriye göre egosu güçlü insanlarda görüntü çok önemli olduğu için bir statü veya kimlik kaybı bu kişilerde bir tahribat yaratabilmektedir. Özellikle gençlerde bu durum çok belirgindir. Bu kişiler herhangi olası bir statü veya kimlik kaybında hemen intihara yönelmekte sakınca görmemektedirler.¹⁸

¹⁵ Erich Fromm, *The Anatomy of Human Destructiveness*, Holt, Rinehart and Winston Ltd. Publishing, New York, 1973, s.266.

¹⁶ Karl Menninger, *Man Against Himself*, A Harvest Book, New York, 1938, s.16-25.

¹⁷ Frederic T.L. Leong & Mark M. Leach, *Suicide Among Racial and Ethnic Minority Groups: Theory, Research and Practice*, Routledge Press, New York, 2008, s.27.

¹⁸ Glen Evans & Norman L. Farberow, *The Encyclopedia of Suicide*, Facts on File Press, 2. baskı,

Birey üzerinde odaklanan psikolojik intihar teorileri, kişiyi intihara götüren ruhsal sebepler üstünde durmaktadır. Kalıtım, çocukluk dönemindeki sorunlar, yaşanılan çevre, ruhsal ve zihinsel bozukluklar vb. birçok problem de bu teoriye göre kişiyi intihara götüren önemli nedenlerdir. Kişi yaşamı boyunca mutlaka çeşitli sorunlarla yüz yüze gelebilmekte ve böyle durumlarda çeşitli savunma mekanizmaları gösterebilmektedir. Kendisiyle barışık ve mutlu bireyler hayatta kalma konusunda zorlanmaz iken mutsuz ve problemlili insanlar herhangi bir engelle yüz yüze geldiğinde kendini öldürme davranışını bir seçenek olarak göz önünde tutabilmektedir. Psikolojik teoriler bireyin hayata tutunabilmesinde ve onun yaşamda karşılaşacağı çeşitli sorunları çözmesinde önemli rol oynamaktadır. Gelişen bilimin olanakları sayesinde bu teori kişileri çok iyi analiz ederek onlara olası sorunlar karşısında ne yapmaları gerektiği konusunda yardımcı olabilmektedir.

2.3. Felsefi İntihar Teorileri

Sosyolojik ve psikolojik yaklaşımların aksine daha kapsamlı olan felsefi intihar teorileri herhangi bir bilimsel kesinlik amacı gütmeyen ve genellikle düşünürlerin kendi öznel fikirlerinden oluşan yaklaşımlardır. Bunlardan biri Alman filozof İmmanuel Kant'a aittir. Ona göre intihar, doğru olmayan tiksindirici bir davranıştır. Tanrı onu iğrenç olduğu ve insanın manevi onurunu hayvanlık düzeyine indirdiği için yasaklamıştır. Kant, intiharın bu manevi iğrençliğinin tüm ahlakçı ve ilahiyatçılar tarafından ortaya konması gerektiğine inanır. Ona göre intihar etmek isteyenler genellikle mutluluğu çok değerli gören ve bunu herkese kanıtlamaya çalışan kişilerdir. Böyle kişiler eğlencedeki yapay değerın tadına vardığı için tatminsiz bir şekilde sürekli ve yeniden onu elde etmek isterler. Eğer bunu bulamazlar ise keder ve hüzne kapılarak intihar ederler.¹⁹

New York, 2003, s.216-217.

¹⁹ İmmanuel Kant, *Ethica*, Çev: Oğuz Özügül, Pencere Yayınları, İstanbul, 2003, s.168.

Kant'ın aksine intiharı olumlayan Fransız yazar ve filozof Albert Camus'ya göre felsefenin en önemli sorunu intihardır. Ona göre hayatın yaşanmaya değip değmediği konusunda bir yargıya varmak, felsefenin temel sorusuna yanıt vermektir. İnsanın öncelikle hayatta bu soruya bir yanıt bulması gerekir. Eğer buna bir yanıt bulunamıyorsa insan için hayat bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Camus'ya göre kendini öldürmek, içindekini söylemek ve yaşam için çabalamaya değmez demektir. Hayata sürekli karamsar bir pencereden bakan Camus, insanın bir amacının dünyada daha uzun süre kalmak olduğunu ifade eder. Fakat intihar ona göre bu uzun yaşama isteğine vurulan bir kettir.²⁰ Kendini öldürme, Camus açısından planlı olmayan ve sonuçları düşünülmeden yapılan bir eylemdir. İnsanın endişeleri, korkuları ve hırslarının çözümü için intihar etmeyi öneren Camus, bu eylemi gerçekleştirmenin birçok yolu olduğunu söyler. Aşırı dozda ilaç almak, demiryolu raylarında uzanmak, silah ya da tüfekte kendini öldürmek, zehir içmek ve kendini bir ağaca asmak bunlardan bazılarıdır.²¹

Albert Camus gibi hayata pesimist bakan ve intiharı olumlayan Alman yazar ve filozof Schopenhauer, pesimist bir anlayıştan hareketle insanın dünyadaki tüm çabalarının kötülük ve üzüntü ile sonuçlanacağına inanmaktadır. Onun felsefesine göre insanoğlu küçük balığın büyük balık tarafından yutulduğu bir dünyada yaşamaktadır. İnsanın hayatının sefalet ve kötülükten geldiğini belirten Schopenhauer, bu hayatın yaşanmaya değer olmadığını ifade eder. Ona göre gerçek olan, eninde sonunda insanın yutulacağı dalgalarla yüz yüze gelecek olmasıdır. Nihayetinde ölümün herkesi fethedeceğini söyleyen filozofa göre insanlar temelde bencil olduğu için insanlık tarihi cinayet, soygun ve yalanlarla doludur. Ona göre bu durumda intihar, insan için kötülüklerden kurtulmanın önemli bir yoludur.²²

²⁰ Albert Camus, *Sisifos Söyleni*, Çev: Tahsin Yücel, Can Yayınları, 19. baskı, İstanbul, 2012, s.21-23.

²¹ Bkz. Jatava, s 6.

²² Bkz. Jatava, s.2.

İskoç tarihçi ve filozof David Hume da intihar üzerine yazdığı makalesinde bu eyleme insanın mutluluğunu ve güvenliğini sağlayan bir çözüm yolu olarak bakmıştır. O, intiharın Tanrı'ya, komşuya ve insanın kendisine karşı olan görev ve sorumluluklarına ters düşmediğini söylemiştir.²³ Bir insanın intiharının topluma zarar vermediğini belirten Hume, bireyin toplumla olan sözleşmesinin karşılıklı menfaatlere dayandığını ifade etmiştir. Ona göre eğer toplum kişiye hiçbir şey veremiyorsa ve onun için yaşamı daha katlanabilir hale getiremiyorsa kişinin kendini öldürerek sözleşmeyi hükümsüz yapma hakkı vardır. Hume açısından intihar eden bir kimse kendini aşağılamış da değildir. Bu nedenle Hume, sürdürülebilir olduğu müddetçe herkesin yaşamına sahip çıkmasını istemiş; hayatın çekilemez olduğu durumlarda ise intiharı insana bir kurtuluş yolu olarak önermiştir.²⁴

Psikolojik sorunları olan ve çalkantılı bir hayat geçiren Alman şair ve filozof Nietzsche de intiharı olumlayanlardandır. Ona göre insan tek başına hayatta kalacak kadar güçlü değildir. İnsanın güçlü olma tutkusuna rağmen korku, kıskançlık ve kaygı gibi bazı etkenler kişiyi intihara götürebilmektedir. Ona göre güçlü insan bu kaygılardan kurtulmalı ve varoluşunu tamamlamak için kendisi ölümünü seçmelidir.²⁵ Bu nedenle Nietzsche, gururlu bir şekilde yaşamak mümkün olmadığı takdirde insanın gururlu bir şekilde ölme hakkını kullanması gerektiğini söyler. Ona göre insanın kendi isteğiyle seçtiği ölüm, doğru zamanda, çocukların ve şahitlerin yanında; aydınlık ve sevinçle gerçekleştirilen ölümdür. Nietzsche'ye göre en aşağılık koşullarda gerçekleşen ölüm, özgürce olmayan ölümdür. Bu yüzden insan, yaşama olan sevgisi nedeniyle ölümü daha farklı istemelidir. Ona göre kişi tesadüf eseri veya baskıyla değil özgürce, bilinçli ve onurlu bir şekilde ölmeyi göze alabilmelidir.²⁶

²³ David Hume, *Essays on Suicide and the Immortality of the Soul*, 1783 edisyon ve <http://www.Abika.com>, s.4.

²⁴ Bkz. Hume, s.7.

²⁵ Bkz. Jatava, s.3.

²⁶ Friedrich Nietzsche, *Putların Alacakaranlığında ya da Çekiçle Felsefe Yapmak*, Çev: Firuzan Gürbüz, Sis Yayıncılık, 2. baskı, İstanbul, 2013, s.77.

İntihar olgusu üzerine tarih boyunca birçok filozof kendi perspektiflerinden hareketle yorumlar yapmışlardır. Bu yorumların olumlu veya olumsuz olması genellikle filozofların hayata nasıl baktıklarıyla ilgili olmuştur. Hayatı kötümser gören düşünürlerin ölüm ve intihar hakkındaki görüşü de bu doğrultuda olmuştur. Fakat dünyaya pozitif bakanlar çoğunlukla yaşamı önemsemiş ve intiharı olumsuz bir eylem olarak görmüşlerdir. Felsefi yaklaşımlar intihar olgusunun farklı açılardan ortaya konması açısından önemli değerlendirmeler ortaya koyabilmektedir. Çünkü insanlık tarihi benzer acıları çeken veya aynı mutlulukları yaşayan insanlarla doludur. Dolayısıyla herhangi bir zamanda bir filozofun intihar üstüne söyledikleri farklı bir zamanda başka bir insan için önemli bir veri olabilmektedir. Düşünürlerin intihar olgusuna yaklaşımları intiharı önleme noktasında kapsamlı analiz ve değerlendirmeler sağlamak suretiyle insanlara önemli yardımlarda bulunmaktadır.

3. Antik Toplumlarda İntihar

İntihar, insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar varlığını sürdürmüş bir olgudur. Çünkü insanın olduğu her yerde insana dair her şey yaşanabilmektedir. Hayat ve ölümsüzlük duyguları nasıl insanlar için her zaman değerli olmuşsa aynı şekilde ölüm ve intihar da onlar için hep gizemli olmuştur. İntihar neredeyse her toplumda kendine özgü bir formda ortaya çıkmıştır. Bu anlamda bilim insanları tarafından tarihin başlangıcından Ortaçağ'a kadar sürdüğü kabul edilen antik dönemdeki toplumlarda da bu olgu karşımıza çıkmaktadır.

Antik Yunan toplumlarının tarihi, nedenleri çok çeşitli intiharlarla doludur. Antik Yunan'da meydana gelen bu intiharların sebeplerinden hastalık, acılardan kurtulma ve yaşlılık ön plana çıkmaktadır. Daha çok bireysel kararların neticesinde gerçekleşen bu intiharların altında yatan temel düşünce, soylu insanların kendini hastalıklı bir beden içinde görmekten kaçınması ve yaşlılığın getirdiği titreklilik ve bunaklığın hâkimiyetine girmekten kurtulma isteğidir. Bu dönemin soylu insanına göre çaresiz ve hastalıklı bir şekilde yaşamak insan onuru ile bağdaşmayan bir durumdur.

Bu sebeple antik Yunan'da acizce yaşamaktansa kendini öldürmek asil bir davranış olarak görülmekteydi.²⁷

Bu dönemde intihar olgusunu sorgulayan birçok felsefeci onun lehinde fikirler ortaya koymuştur. Örneğin Kyreneciler, Kynikler ve Stoacılar özgürlüğü insanın kendi yaşamı ve ölümü hakkında karar verebilmesi olarak görmüşlerdir. Onlara göre yaşam iyiye insan onuruna uygunsu ve üzüntüden çok sevinç getiriyorsa sürdürülmeyi hak eder. Aksi durumda yaşamak deliliktir. Bireyci olan Kyreneciler yaşam konusunda karamsar bir tablo çizmişlerdir. Hocaları Hegesias, çok sayıda intihara yol açtığı için İskenderiye'den kovulmuştur. Kynikler makul bir yaşam sürülemezse ondan tümüyle vazgeçilmesi gerektiğini öğütlemişlerdir. Filozof Antisthenes, yeterince zeki olmayanların kendilerini asmaları gerektiğine inanmaktaydı. Diogenes, insanın yaşarken ölümden korkmamasını ve iyi bir yaşam sürmediğinde kendini öldürmesi gerektiğini söylemiştir.²⁸

Antik Yunan'da bazı filozoflar intihar olgusunu tasvip etmemiş ve onun aleyhinde fikirler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan biri olan Pythagoras'a göre ölümden sonra ruh yaşamaya devam eder. Dünyevi yaşam, tanrılar tarafından insanlara verilen bir ceza biçimidir. İlahi ölümsüzlüğe ulaşmak için kişi yaşamı boyunca matematik ve felsefe çalışarak kendini arındırmalıdır. Ruh, ancak bu şekilde cennetteki kaynağına ulaşarak özgürlüğüne kavuşabilir. Pythagoras'a göre kişi, Tanrı'yı memnun etmeye çalışmalı ve O'nun kendisine özgürlüğünü bahşetmesini beklemelidir. Kişi bunu yapmak yerine intihar ederse Tanrı'nın buyruklarına karşı çıkmış olur.²⁹ Yine Pythagoras'a göre ilahi ruhun geçici olarak yaşadığı insan bedeni, yüce bir değere sahiptir. İntihar, bu bedeni yok ederek manevi dengeyi bozmaktadır. Buradan hareketle Pythagoras, yaşam hakkındaki felsefesini üç ilkeye dayandırmıştır. Bunlar, Tanrı'nın var olduğu, insanın temel görevinin

²⁷ Henry Romilly Fedden, *Suicide: A Social and Historical Study*, Benjamin Blom İNC Publishers Press, New York, 1972, s.27-29.

²⁸ Georges Minois, *İntiharın Tarihi, İstemi Ölüm Karşısında Batı Toplumunu*, Çev: Nermin Acar, Dost Kitabevi, Ankara, 2008, s.57.

²⁹ James Gutmann, *Death: Western Philosophical Thought, Encyclopedia of Bioethics*, Düzenleyen Warren T. Reich, c. 1, The Free Press, New York, 1978, 236.

daima O'nun emirlerine itaat etmek olduğu ve bu itaatin sonucu olarak kişinin intihar etmemesi gerektiği ilkesidir.³⁰

Antik Yunan filozofu Platon da intiharı ilke olarak tasvip etmemiştir. Ona göre birey, kendi çıkarlarına göre düşünmemeli ve kendine bu hayatta rol veren Tanrı'ya karşı görevlerini yerine getirmelidir. Platon, “*Devlet*” adlı kitabında intihara karşı olduğunu açıkça belirtirken³¹ “*Yasalar*” adlı kitabında kendini öldüren kişinin halk mezarlığına gömülmemesi gerektiğini ifade etmiştir.³² İntihara karşı olumsuz bir duruş sergileyen Platon utanç, aşırı üzüntü, yoksulluk, şansızlık ve dış baskılar altında intihar etmeyi istisnai durumlar olarak görmüştür.³³

Bir diğer antik Yunan filozofu Sokrat'a göre tanrıların mülkü olan insanın canına kıyması onların gazabına sebep olmaktadır. Fakat Sokrat bazı durumlarda intiharın zorunlu bir hal aldığını bu durumu tanrıların izninin bir işareti gibi görmek gerektiğini söylemiştir.³⁴ Yunan filozofu Aristo ise daha katı bir yaklaşımla intiharı hiçbir durumda onaylamamıştır. Ona göre intihar, devlete karşı işlenmiş adil olmayan bir yurttaşlık suçudur.³⁵ Aristo hastalık ve sakatlık nedeniyle üretkenliğini yitirmiş yurttaşların dahi intihar etmelerini doğru bulmamıştır. O, ayrıca acı veren herhangi bir durumdan kaçmak için kendini öldürmeyi korkakça bir davranış olarak görmüştür. Aristo'ya göre cesurca olan davranış bütün olumsuz şartlara rağmen hayatta kalabilmektir.³⁶

Antik Yunan'da mistik ve dini unsurlara önem veren Yeni Plâtoncular da intiharı kınamıştır. Bu akımın öncüsü Plotinos'a göre intihar ölünün

³⁰ Paul Carrick, *Medical Ethics in Antiquity: Philosophical Perspectives on Abortion and Euthanasia*, D. Reidel Pub. Cop., Boston, 1985, s. 134.

³¹ Platon, *Devlet*, Çev: Sabahattin Eyyüpoğlu- M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s.96.

³² Platon, *Yasalar*, Çev: Candan Şentuna- Saffet Babür, Kabalci Yayınları, İstanbul, 1994, s.352.

³³ Margaret Pabst Battin, “*Suicide*”, *Encyclopedia of Bioethics*, Düzenleyen Stephen Garrard Post, Thomson Gale Press, 3. baskı, c. 4, New York, 2004, s. 2477.

³⁴ Hayati Hökelekli, “*İntihar Maddesi*”, *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V Yayınları, 22.Cilt, İstanbul, 2000, s.351.

³⁵ Bkz. Battin, s.2477.

³⁶ Bkz. Carrick, s.143.

ruhunu bozar ve ruhun bedenden ayrılıp gök küreye kavuşmasını engeller. Fakat Plotinos fiziksel acı, yaşlılığın getirdiği hastalıklar ve esaret işken-
celeri gibi durumlarda intihar edilmesini doğru bulmamıştır. Kendisi de
intihara teşebbüs etmiş ve hocasının müdahalesi sonucu kurtarılmış olan
Yeni Plâtoncu düşünür Porphyrios, intiharın her türlüünü kınamıştır.
Benzer şekilde ruhun varlığını ve ölümsüzlüğünü kabul eden dönemin
akımlarından Orpheusçuluk, Tanrısal bir kararla bedenine hapsedil-
miş olan ruhun oradan ancak Tanrısal bir kararla çıkabileceğini söyleyerek
intihara karşı olduğunu belirtmiştir.³⁷

Haz ve sevinci merkeze alan akılcı bir düşünce akımı olan Epiküros-
çuluk daha ılımlı bir yaklaşım sergileyerek intiharı büyük bir suç olarak
görmekten kaçınmıştır. Helenistik felsefenin düşünürlerinden olan Epi-
küros hayatın keyif vermemesi durumunda sonlandırılabilirliğini söyle-
miş fakat son kertede o da intihara karşı çıkmıştır. Çünkü Epikürosçulara
göre yaşam ne olursa olsun değerlidir. Bu düşünce sistemine göre mezarda
çürüyüp gitmek için yaşamını sonlandırmak doğru bir davranış değildir.³⁸

Doğaya uygun yaşamayı felsefe edinen Stoacılığın intihar karşısındaki
tavır, insanın gerektiği zaman canına kıyabileceği şeklindedir. Onlara
göre intihar, önlenemeyen kötülüklerden kaçıştır. İnsan için ölüm kapısı
her zaman açıktır ve intihar bu anlamda önemli bir çıkış yoludur. Bu yak-
laşımından dolayı Stoacılığın kurucusu Zenon, doksan sekiz yaşında yara-
lanan ayağının şiddetli acısı nedeniyle intihar etmiştir. Stoacılığın temsil-
cilerinden Kleantes, diş eti iltihabından sonra kendini aç bırakarak ölümü
beklemiştir.³⁹

İntihar olgusu Antik Yunan'da sadece filozofların değil aynı zamanda
mitolojinin⁴⁰ de ilgi alanına girmiştir. Bu anlamda antik Yunan mitolojisi

³⁷ Bkz. Minois, s.69.

³⁸ Alexander William Mair, *Suicide Greek and Roman, Encyclopedia of Religion and Ethics*, Düzen-
leyen James Hastings, Charles Scribner's Sons Press, c. 12, New York, 1966, s.30.

³⁹ Bkz. Gutmann, s.238.

⁴⁰ Mitoloji dinlerin açıklamaya çalıştığı bazı konular hakkında gizemli ve abartılı bilgi veren bir bilimdir. Onun temel kavramlarından olan mitos eski zamanlarda gerçekleşmiş kutsal öyküleri anlatmaktadır. Mitoslar bu olayları insanların anlayabileceği yalın ve semboller içeren bir dille

keder, bir akrabanın kaybı, terk edilme, hüsrân, korku, utanç, tecavüz, karşılıksız aşk ve ensestin neden olduğu intiharlarla doludur.⁴¹ Örneğin Yunan mitolojisinde Pyramus'la Thisbe birbirini çok seven iki âşıktır. Bir gün ormanda buluşmayı kararlaştırırlar. Ormana daha önce giden Thisbe, bir dişi aslana rastlar. Kız korkup kaçarken başındaki örtüsü düşer. Aslan onu kanlı ağzıyla ısırıp yırtar. Biraz sonra gelen Pyramus, sevgilisinin yırtık ve kanlı örtüsünü görünce Thisbe'yi vahşi hayvanlar paralandı zanneder. O acıyla kılıcını göğsüne saplar. Bu sırada aslandan kurtulup dönen kız, Pyramus'u ölmüş halde bulur. O da hemen sevgilisinin kılıcını yerden alıp göğsüne saplar. Bu olaydan sonra orada dökülen iki aşğın kanıyla o zamana kadar beyaz olan dutlar kıpkırmızı olur.⁴²

Yunan mitolojisinde önemli intiharlardan biri Oidipus ile Iokaste'nin kızı Antigone'nin intiharıdır. Antigone, kardeşi Ismene ile birlikte sürgüne giden kör babasına eşlik ederek Atina yakınındaki Kolonos'a sığınır. Amcası Kreon onu kaçırmak istediğinde Theseus tarafından kurtarılır. O sırada Antigone, babası Oidipus'un 'benden sonra çocuklarım birbirini öldürecek' şeklindeki kehanetini hatırlar. Antigone, kardeşler arasındaki bu teke tek dövüşü önlemek için Thebai'ye geri döner. Fakat uğursuz kehanet durdurulamaz. Antigone'nin kardeşleri Eteokles ve Polynikes birbirlerini öldürürler. Thebai'nin yeni hâkimi, amcası Kreon olur. Antigone, kardeşlerinin cesetlerini gömmek ister. Onların üstüne sembolik olarak bir tutam toprak atar. Bunu yaparken tutuklanır ve amcası Kreon tarafından ölüme mahkûm edilir. Kreon, kızı canlı canlı bir kaya mezarına kapatır. Antigone orada kendini asar. Kreon'un oğlu ve Antigone'nin nişanlısı olan

anlatır. Mecazlı bir üslupla anlatılan bu öyküler yaratılış, ölüm, kahramanlık ve aşk gibi konuları işlemektedir Bkz. Baki Adam & Mehmet Katar, *Dinler Tarihi*, AÖF Yayınları, 6. baskı, Eskişehir, 2005, s.23.

⁴¹ Elise P. Garrison, *Suicide in Classical Mythology: An Essay*, Texas A. & M. University College Station, Texas, 2000, s.2.

⁴² Nüzhet Haşim Sinanoğlu, *Grek ve Romen Mitolojisi*, Kaynak Yayınları, 2. basım, Ankara, 1999, s.52.

Haimon, onun kendini astığını görünce canına kıyar. Oğlunun acısına dayanamayan annesi de kendini öldürür.⁴³

Hile ve entrikaya dayalı ölüm Yunan mitolojisinde sıkça işlenen bir temadır. Bunun en tipik örneği Sisyphos'un intiharıdır. Mitolojiye göre Sisyphos Zeus'un, Asopos'un kızı Aigina'yı kaçırdığını tanrılara ihbar eder. Bunun üzerine Zeus, Sisyphos'u yakalatmak için ölüm tanrısı Thanatos'u görevlendirir. Ancak Sisyphos, ölüm tanrısını kurnazlığıyla yakalar ve zincire vurur. Thanatos esir edildiği için artık bundan sonra kimse ölmemektedir. Bunun üzerine Zeus olaya müdahale eder ve Ölüm'ü serbest bırakır. Böylece Sisyphos ölür. Ancak kurnaz Sisyphos, ikinci bir hileyle karısının vefasızlığını bahane göstererek Hades'ten kendini dünyaya geri göndermesini ister. İsteği kabul edilip ölümler dünyasından yeryüzüne dönen Sisyphos, burada mutlu günler geçirir. Fakat günü gelince Sisyphos yaşlılıktan ölür. Onun ne kadar kurnaz birisi olduğunu unutmamış olan cehennem Tanrıları, Sisyphos'a sonu gelmez bir ceza verirler. Mitolojiye göre o artık sonsuza kadar devasa bir kayayı bir tepenin üzerine çıkaracak ve tam zirveye vardığında yeniden aşağı yuvarlanan kayayı yine yukarıya itmek zorunda kalacaktır.⁴⁴

Bu ceza Yunan mitolojisine göre Sisyphos'un intiharıdır. Çünkü o ölümün kısır döngüsünde sonsuza değin gidip gelmektedir. Sisyphos'un iniş çıkışları bir ilerleme değil sürekli bir tekrardır. Taşı zirveye iten Sisyphos, sürekli bu tekrar içinde boğulup gitmektedir. Onun aldığı bu ölüm cezası aslında Sisyphos'un kendini, kendi eliyle öldürmesidir. O zirveye ulaşır ulaşmaz taşın ağırlığından kolları ve bacakları terden sıırsıklam olmakta ve cezasının bedeli olarak gerisin geri taşla birlikte aşağı yuvarlanmaktadır. Böylece Sisyphos her seferinde o kayayla kendini öldürmüş olmaktadır.⁴⁵

⁴³ Gerhard Fink, *Antik Mitolojilerde Kim Kimdir?*, Çev: Ümit Öztürk, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995, s.46.

⁴⁴ Yves Bonnefoy, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Çev: Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, 2. Cilt, Ankara, 2000, s.877-879.

⁴⁵ Robert Graves, *The Greek Myths*:1, c. 1, Penguin Books, Middlesex, 1964, s.218.

Yunan mitolojisinde intihar ile ilgili diğer bir örnekte Leandros, sevgilisi Hero ile buluşmak için onun tuttuğu meşalenin ışığında her gece Çanakkale Boğazı'nı yüzerek geçer. Fakat bir gece fırtınaya tutulup boğulur. Dalgalar cesedini sevgilisinin onu beklediği sahile kadar götürür. Hero bu acıya dayanamaz ve kendini denize atar.⁴⁶ Bunun yanında Agamemnon ve Klutaimnestra'nın kızları olan İphigeneia'nın intiharı da bilinen mitolojik bir olaydır. Yunan donanmasının Troya'ya kadar gitmesi için Tanrıça Artemis'e bir kurban verilmesi gerekmektedir. Babası ona bu durumu anlatınca İphigeneia kendini kurban eder.⁴⁷

Yunan mitolojisinde intiharla özdeşleştirilen önemli figürlerden biri de İokaste'dir. O, Oidipus'un hem annesi hem de karısıdır. Mitolojide adı Epikaste olarak geçen İokaste, Thebai'li Menoikos'un kızı ve Kreon'un kız kardeşidir. Thebai kralı Laios'la evlenir ve Oidipus adlı bir oğlu olur. Laios'un öldürülmesinden sonra oğlu olduğunu bilmediği Oidipus, Thebai tahtına çıkınca İokaste onunla evlenir. Uzun yıllar birlikte yaşayan Oidipus ve İokaste'nin Eteokles ve Polynikes adlı iki erkek çocuğu, Antigone ve İsmene adlı iki kız çocuğu olur. Fakat sonunda gerçek anlaşılır ve İokaste Oidipus'un öz oğlu olduğunu anlar. İokaste işlediği bu doğadışı suç sebebiyle kendini asar.⁴⁸

Antik dönemde Yunanlılarda olduğu gibi Romalılar arasında da intihar yaygın bir olgu olmuştur. Birçok Romalı düşünür intiharın lehinde veya aleyhinde fikir ileri sürmüştür. Örneğin Roma Stoacıları kendini öldürmeyi bir sorumluluk olarak görüp onu akıllı bir adamın yapacağı uygun bir eylem olarak ifade etmişlerdir. Roma Stoacıları, kendini bilinçli olarak öldüren genç Cato⁴⁹'yu örnek gösterip insanlara bu eylemi yapmayı

⁴⁶ Bkz. Sinanoğlu, s.53.

⁴⁷ Kathleen N. Daly, *Greek and Roman Mythology A to Z*, Revised: Marian Rengel, Facts on File, New York, 2004, s.71.

⁴⁸ Herbert Jennings Rose, *A Handbook of Greek Mythology*, Routledge Publishing, Londra, 2005, s.156.

⁴⁹ M.Ö. 95-46 yılları arasında yaşamış olan Marcus Porcius, genç Cato adıyla ve Stoa'cı görüşleriyle bilinen Romalı bir senatördür. O topluma ve Site'ye sadık olduğunu kanıtlamak ve Sezar'a muhalefet etmek için kendini genç yaşta kılıç darbesiyle öldürmeye çalışmış fakat ölmeyince elleriyle yarasını açarak kendini öldürmüştür. Cato, kamusal özgürlükler adına yaşamayı kendine prensip edinen bir politikacıdır. Bkz. Volant, s. 60-61.

tavsiye etmişlerdir.⁵⁰ Bu yüzden Pliny⁵¹, Epictetos⁵² ve Marcus Aurelius⁵³ gibi Roma entelektüelleri intihar konusunda Cato'ya benzer tavırlar sergilenmesini önermişlerdir.⁵⁴ Cato gibi Seneca⁵⁵ da, Neron⁵⁶'un kendini ihanet suçlamasıyla idama mahkûm edeceğini düşündüğü için zehir içerek ve bileklerini keserek intihar etmiştir⁵⁷

Antik Roma uygarlığında intiharı destekleyenler olduğu gibi ona karşı çıkanlar da olmuştur. Örneğin, MÖ 106-43 yılları arasında yaşamış Romalı devlet adamı ve hatip Cicero dinsel ve sosyal gerekçelerle intiharın meşruluğunu reddetmiştir. İntiharı özünde ne iyi ne de kötü bir eylem olarak ifade eden Cicero onu daha çok kişinin karakterine ve sosyal konumuna bağlamıştır. Aynı koşullar altında kimi insanların kendini öldürmeyi tercih ederken kimilerinin de yaşamayı seçtiğini söylemiştir. Ona göre her insan karakteri ile uyumlu bir ölümü seçmek zorundadır. Cicero ve onun gibi yönetici ve bilginlerin intihara karşı olumsuz bakışı Roma yönetimine

⁵⁰ Bkz. Battin, s.2478.

⁵¹ 61-120 yılları arasında yaşamış hem hukukçu hem de edebiyatçı olan Romalı bir entelektüeldir. Onursuzca ve ıstıraplı bir şekilde ölüm korkusu yaşamaktansa intihar etmenin meşru olduğunu söyleyen bu düşünürü göre intihar tutkunun değil aklın işidir. Bkz. Volant, s.230-231.

⁵² 50- 125 yılları arasında Roma'da köle olarak satın alınıp yaşamış Stoacı filozoftur. Ona göre hayat dilediğimiz zaman durdurabileceğimiz nedensiz bir oyundur. İntihar konusunda çocuklardan daha korkak olmamak gerektiğini belirten filozof, yaşam denen oyundan hoşlanılmadığı takdirde çocukların oyundan çekildiği gibi hayattan çekilip gitmek gerektiğini belirtmiştir. Bkz. Volant, s.88-89.

⁵³ 121-180 yılları arasında yaşamış Roma imparatoru ve Stoacı filozoftur. "Kendim İçin Düşünceler" adlı kitabın sahibi filozof, yaşlı ve hasta haldeyken kaygılarını ve kişisel düşüncelerini burada açıklamıştır. Önemli olanın ahlaki yaşam, iyilik ve dürüstlük olduğunu belirten Marcus, bu güzel durumların azalması halinde dünyayı terk etmek gerektiğini söylemiştir. Bkz. Volant, s.190-191.

⁵⁴ Bkz. Hökelekli, s.351.

⁵⁵ M.Ö. 4- M.S. 65 yılları arasında yaşamış Romalı düşünür ve drama yazarıdır. Aynı zamanda İmparator Neron'un danışmanı olan Seneca, bir komploya kurban gitmiş ve bunun sonucunda intihar etmiştir. Yaşam ve ölüm üstüne birçok felsefe kitabı yazan düşünür kendisi de yaşamı boyunca astımdan muzdarip olduğu için hayatına son verme düşüncesiyle meşgul olmuştur. Önemli olan uzun yaşamak değil iyi yaşamak olduğunu belirten Seneca, en iyi ölümün ise insanın hoşuna giden ölüm olduğunu dile getirmiştir. Bkz. Volant, s.252-254.

⁵⁶ 37-68 yılları arasında yaşamış Roma İmparatorudur. Cladius Nero olarak bilinen bu imparator döneminde Hıristiyanlar çok şiddet görmüşlerdir. Zalimliğiyle bilinen bu imparatorun döneminde Peter ve Pavlus'un da öldürüldüğü düşünülmektedir. Bkz. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, 1. basım, Ankara, 1998, s.283.

⁵⁷ Bkz. Gutmann, s.238.

de yansımıştır. 5. Roma Kralı Tarquinius döneminde onun zorba yönetimini protesto etmek için intihar edenlerin cesetleri çarımha gerilmiştir. Amaç, ölülerin ruhlarının kraldan intikam almasını engellemektir.⁵⁸ Bu inanıştan hareketle Roma'da çarımhtan indirilen kurbanların cesetleri geleneksel cenaze töreni yapılmadan ve gömülmeden öylece şehrin dışına atılmaktaydı.⁵⁹

Antik Roma mitolojisinde intihar ile ilgili birçok mitos bulunmaktadır. Örneğin Aeneas ve Dido arasında geçen ve intiharla sonuçlanan aşk mitolojisi dikkat çekici bir örnektir. Bu mitoloji bir aşk ikilemiyle başlayıp Dido'nun intiharıyla son bulmaktadır. Dido'nun intihara giden yolu Kuzey Afrika'da bugünkü Tunus kıyılarında bir kale inşa etmekle başlar. Ülkenin kralı İarbas, onunla evlenmek ister fakat o bir daha evlenmemeye ant içtiği için buna yanaşmaz. Mitolojinin sonunda Dido bu evlilikten kurtarmak için kendini ateşe atarak intihar eder.⁶⁰

Aeneas ile Dido arasındaki bu aşk ilişkisinin farklı ve detaylı bir anlatımı daha bulunmaktadır. Burada olay Aeneas'ın Kartaca topraklarına ayak basmasıyla başlar. Kraliçe Aeneas, Troyalı kahraman Dido'yu görür görmez çarpılır ve aşkı ona her şeyi unutturur. Bir av sırasında fırtına ve doludan kaçan Troyalı kahramanla Kartacalı kraliçe bir mağaraya sığınır. Orada Eros'un oklarına dayanamazlar ve büyük bir aşkla birbirlerine sahip olurlar. Bu sırada Fama adında bir tanrıça ortaya çıkar. Dedikoduyu simgeleyen Fama, dünyanın dört bir yanına gidip Dido'nun Aeneas'la birlikte olduğu haberini yayar. Bunu duyan Kral İarbas, Dido'nun bir yabancıyla birlikte olmasını rezalet sayarak onu sıkıştırır. Bu sırada tanrılar araya girer ve Aeneas'a haberci gönderirler. Aeneas, Dido'nun yanında yaşayamayacağını anlar. İtalya'ya gidip yeni bir kent kurmak ister. Aeneas gizlice kaçmaya hazırlanırken Dido bunun farkına varır ve aralarında büyük bir kavga başlar. Dido, sevgilisini kalmaya ikna edemeyince bir odun yığını

⁵⁸ Ambitiosa Mors, *Suicide and Self in Roman Thought and Literature*, Routledge Press, New York, 2004, s.71.

⁵⁹ Bkz. Rose, s.23.

⁶⁰ Evelyn Wolfson, *Roman Mythology*, Enslow Publishers, Berkeley, 2002, s.71.

hazırlatıp aralarındaki aşkı anlatan ne varsa hepsini oraya yığar. Gece yarısı tanrıların isteği üzerine Troyalılar yelken açtıklarında Dido, Aeneas'ın gidişini gözler. Sonra kılıcının üstüne atlayarak kendini öldürür. Dido'nun cesedi yakılan ateşin içine atılır. Uzaklaşan Aeneas ufukta sevgilisinin yanan bedeninin yükselen dumanlarını görür.⁶¹

Afrika kıtasında yaşayan antikçağın önemli medeniyetlerinden olan antik Mısır'da insanların yaşama olan güçlü sevgisi onların intihar davranışında bulunmasında caydırıcı bir rol oynamıştır. Fakat buna rağmen kendini öldürme antik Mısır'da başvurulan bir ölüm metodudur. Örneğin Mısır tarihinin yirminci hanedanı III. Ramses (MÖ 1198-1167) bir suikast sonucu öldürülür. Bu dönemde Ramses'in katillerini bulmak için bir komisyon oluşturulur. Araştırma komisyonu önce 70 sonra da 18 kişiyi suikaste karıştıkları gerekçesiyle suçlu bulur. Onlara kendilerini öldürme cezası verilir. Bunun üzerine oradakilerin hepsi intihar etmek zorunda kalır. Antik Mısır tarihinde bu olay zorunlu intihar kategorisine konulmaktadır. Mısır'da bir ceza olarak kendini öldürme normal ölümden çok daha aşağılayıcı bir yöntem olarak kabul edilmiş ve bu gelenek uzun yıllar devam ettirilmiştir.⁶²

Antik Mısır'da intihar olgusu hem resimlere hem de manzum eserlere konu olmuştur. Bu dönemde özellikle resimlerde ölüm ve intihar cesetlerle dolu bir nehrin akan iki kolu şeklinde tasvir edilmiştir.⁶³ Yine intihar ile ilgili yapılan araştırmalar M.Ö. 2100-1800 tarihleri arasında antik Mısır'da orta krallık adı verilen dönemde bir Mısırlı tarafından yazılan "*Ruhumla Diyaloglar*" adlı şiirde bu olgunun işlendiğini ortaya çıkarmıştır. Bu şiir bir adamın kendi ruhuyla konuşarak hayatını sorgulamasıyla ilgilidir. Şiirde geçen adam, o zamanki toplumun çürümüşlük, riyakârlık, adaletsizlik ve inançsızlığından dem vurmuş ve bu nedenle intihar dü-

⁶¹ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 6. basım, İstanbul, 1996, s.84.

⁶² George A. Barton, "Suicide", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Düzenleyen James Hasting, Charles Scribner's Sons Press, c. 12, New York, 1951, s.39.

⁶³ Margaret Oldroyd Hyde & Elizabeth Held Forsyth, *Suicide, The Hidden Epidemic*, Franklin Watts Press, New York, 1978, s.30.

şüncesiyle meşgul olduğunu ifade etmiştir. Bu adam şiiirde ruhunun güzel bir hayat yolculuğu için kendini nasıl kışkırttığını ve bütün düşüncesinin nasıl kendini öldürmeye odaklandığını anlatmıştır.⁶⁴

MÖ 2000’li yıllarda bugünkü Avrupa topraklarında yaşayan Keltler çok tanrılı inanç sistemine sahip antik bir uygarlığa sahiptiler. Keltlerin mitolojisi de oldukça zengindi. Bu mitolojilerde intihar olgularına sıkça rastlanmaktadır. Tristan ve İsolde’un hüsrarla biten hikâyesinin anlatıldığı mitoloji intihar mitolojilerine iyi bir örnektir.⁶⁵ Günümüze kadar ulaşan bu mitoloji bugünkü İngiltere’de Cornouailles denilen yerde geçmektedir. Anlatılanlara göre tahta yeni çıkan Kral Marc’ın kız kardeşi ve dük Morgan, eski kralı bir kumpasla öldürmüşlerdir. Eski kralın ölümünden sonra dul kalan eşi Blanchefleur, Tristan adlı bir çocuk doğurur. Kral Marc yedi yaşına gelen öksüz çocuğu sarayına alır. Birkaç yıl sonra kral, bir kuşun altın saç telini getirdiği kadını araması için Tristan’ı görevlendirir. Bu kadın, İsolde’dur. Tristan, İrlanda kıyılarında kendisini iki kez ölümcül bir yaradan kurtaran İsolde’u teknesiyle Marc’ın topraklarına getirmektedir. Açık denizde seyrederken susayan Tristan ve İsolde yanlışlıkla İsolde’un annesi tarafından hazırlanan büyülü şarabı içerler. Bu şarap zifaf gecesi yeni evlilerin içmesi için hazırlanan büyülü bir iksirdir. Bunu içer içmez ikisi birbirine aşık olur. Fakat yolculuk esnasında Tristan ölümcül bir yara alır ve bu kez ölür. Onun bu durumuna dayanamayan İsolde, Tristan’a sarılıp hayatına son verir.⁶⁶

Ne zaman tarih sahnesine çıktıkları bilinmeyen ve bugünkü Meksika’nın güneydoğusunda hüküm sürmüş antik uygarlıklardan biri olan Mayalar’da intiharla ilgili birçok mitos vardır. Bu uygarlıktaki en önemli intihar sembolü *Ixtab*’dır. Mayalar’da intihar tanrıçası olarak bilinen Ixtab, boynunun etrafına geçirilmiş bir organla tasvir edilir. Bu tanrıça cennete kolay

⁶⁴ Donna Holland Barnes, *The Truth About Suicide*, Facts on File Publishing, New York, 2010, s.2.

⁶⁵ Patricia Monaghan, *The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore*, Facts on File, New York, 2004, s.454.

⁶⁶ Bkz. Volant, s.280.

yoldan gitmenin simgesi olarak kabul edilmektedir. Mayalar arasındaki bir diğer söyleneceye göre Ixtab, gözleri kapalı ve vücudu çürümüş olarak tasvir edilen mitolojik bir figürdür. Onun tecavüz sonucu doğduğu ve intiharı temsilen boynundailmek olduğu söylenir. Bu tanrıça ile ilgili farklı efsaneler olsa da onun temel iki önemli özelliği Mayalar arasında çok yaygın olarak kabul edilmektedir. Birincisi onun kendini asarak öldürmenin sembolü olduğu diğeri ise onun cennete doğrudan gitmeye yardım eden bir figür olduğudur.⁶⁷

Maya halk inanışında ölüm korkusu ön planda olmakla birlikte dini kurallara uygun olarak yaşayanların cennete gideceğine inanılır. Mayalar kendini kurban olarak sunanların, intihar edenlerin, doğum esnasında ölenlerin ve ölen savaşçıların sonsuza kadar yaşayacağına inanırlar. Bu inanç doğrultusunda Maya mitolojisinde kahraman ikizler olarak bilinen “*Hunahpu*” ve “*Xbalanqu*”nin intiharları dikkat çekicidir. Mitolojiye göre ölümün lortları bu ikizleri büyük bir teste tabi tutar. Kardeşler bir zaman boyunca içinde sürekli ateş yanan bir fırın yaparlar. İkizler tam dört kez dikkatlice bu fırının üstünden atlarlar. Fakat daha sonra *Hunahpu* ve *Xbalanque*, bilinçli bir şekilde aceleyle ateşin içine atlayıp kendilerini yakarak öldürürler. Bunu yaparak kendilerini ölüm lortlarının testine tabi tutmuş olurlar. Bir süre sonra mitolojik kahramanlar “*Xibalbanlar*”, ikizlerin kemiklerini ateşten çıkarıp bir zemin üzerine koyarlar. Toz haline gelmiş kemikleri nehre doğru savurup dağıtırlar. Fakat tozlar havada savrulmak yerine nehirde batır. Beş gün içinde o kemikler yayın balığı olarak hayata geri döner. Kahraman ikizlerin kemikleri altıncı günün sonunda daha önceki insan formuna dönüşür.⁶⁸

İntihar ile ilgili mitoslar MÖ 211’lerde Doğu Asya’da ortaya çıkan antik Çin kültüründe de yer almaktadır. Bir Çin mitosuna göre *Zhong-Kui*, kötü ruh ve şeytana karşı koruyucu bir tanrıdır. Onun mitolojideki diğer adı *Gui Xian*’dır. O, amacını gerçekleştirme konusunda başarısız kalınca

⁶⁷ Bkz. Evans & Farberow, s.136.

⁶⁸ Michael A. Schuman, *Mayan and Aztec Mythology*, Enslow Publishers, Berkeley, 2001, s.67-68.

intiharı seçen mitolojik bir tanrıdır. Çin mitolojisinde ayrıca insanların kötü ruhlarından oluşan ve *Gui* olarak adlandırılan hayali şeytanlar vardır. Bunlar dünyaya sık sık uğrayıp başıboş dolaşmaktadırlar. Batıdaki hayaletlere benzeyen bu yaratıklar korkutucu ve başkalarına zarar verici nitelikte olmasına rağmen bazıları da yardımsever özelliktedir. *Gui*, reenkarnasyona maruz kalmayan insan ruhunu temsil etmektedir. Buna göre suda boğularak ölen biri kendine benzer başka boğulan bir ruh bulduğunda reenkarnasyona katılabilirken intihar edenlerin ruhu tekrar reenkarnasyona katılamamaktadır. Çünkü *Gui* mitosuna göre intihar eden kişinin ruhu kırsırdöngüde kaldığı için o, dünyaya geri dönememektedir⁶⁹

Yaklaşık 2000 yıl önce bugünkü Finlandiya'ya yerleşen Finler ölüm ve intiharla ilgili çeşitli mitoslara sahiptir. Fin halk inanışında intihar genellikle olumsuz bir olgu olarak görülmektedir. İntiharın aniden gerçekleştiğini düşünen Finliler bu eylemin yaşayanlarla ölümler arasındaki bağı kopardığını ve onların barışmasına engel olduğunu düşünmektedirler. Finliler arasında intihar eden kişilerin ruhlarının huzursuz ve ürkütücü olduğuna dair yaygın bir inanış da vardır. Yine Fin halk inancına göre intihar eden kişinin ruhu başkalarına zarar vermesin diye cesedi hemen gömülmektedir.⁷⁰

İntihar olgusuyla ilgili mitolojik unsurlar ve çeşitli inanışlar eski Türk ve Moğol halkları arasında da vardır. Bu kültürlerde "*Abası, Abahı, Abaz ve Alban*" şeklinde adlandırılan bazı kötü ruhlar intihar olgusu ile ilişkilendirilmişlerdir. Bunlar yeraltında yaşayan, insanlara zarar veren tek ayaklı, tek gözlü ve kel olarak betimlenen ruhlardır. Leş yiyerek beslenen bu kötü ruhlar insanları yoldan çıkartıp delirtirler. Arka arkaya sıra halinde yürüyerek yeryüzünde görünmez olan bu ruhları ancak şamanlar görebilmektedir. Bunlardan "*Alban*" adındaki kötü ruh, insanları genellikle yalnız, çaresiz ve sıkıntılı dönemlerde yakalamaktadır. Çirkin bir yüzle tasvir edilen *Alban* intihar etmiş kişilerin ruhlarından meydana gelmiştir. *Alban* gibi

⁶⁹ Jeremy Roberts, *Chinese Mythology A to Z*, Facts on File Press, New York, 2004, s.51.

⁷⁰ Kay Redfield Jamison, *Erken Çöken Karanlık, İntiharı Anlamak*, Çev: Emine Bademci, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s.28.

ters dönmüş gözleri ve yukarıya doğru uzayan saçlarıyla intiharı temsil eden bu kötü ruhlar, Türk kültüründe korkulan mitolojik öğelerdir.⁷¹

Türk mitolojisinde ayrıca Fesat Tanrıçası olarak bilinen “*Satılay Hanım*” motifi vardır. Satmak fiiliyle aynı köke sahip olan bu isim olumsuzluğu çağrıştırmaktadır. Ruh hastalıkları ve intihara sebebiyet veren Satılay Hanım, özellikle çaresiz ve umutsuz insanları intihar etmeleri için kandırmaktadır. Uzun dağınık saçlı, ürpertici bir görünümüne sahip olan ve çıplak ayaklarıyla sessizce gezen Satılay Hanım kötülükler için neden olmaktadır. Onun göndermiş olduğu kötü ruhların musallat olduğu kişiler akıllarını kullanamaz hale gelir ve sonunda intihar ederler.⁷²

Geçmiş antik döneme uzanmasa da Japon kültüründe 800 yıllık bir geçmişe sahip olan ve bir sanat olarak görülen Japon rituel intihar töreni *Seppuku* vardır. Bu pratik düşmanın eline düşmekten kendini kurtarmak için Japon feodal savaşçıları tarafından yapılmaktadır. Karnın yarılması ve kesilmiş göbek anlamına gelen *Seppuku*, savaşçı samuray sınıfının intihar uygulamasıdır. Japon geleneğinde karın; erdemlerin kaynağı, cesaret, açık yüreklilik ve cömertlik gibi duyguların dile geldiği yer olarak görüldüğü için bu eyleme *seppuku* adı verilmiştir. Bu intihar pratiği tarihte Japonlar arasında bir felaketten sonra ölmüş efendisine sadakatsizlik ya da yaşayan efendisini protesto etmek gibi nedenlerle de gerçekleştirilmiştir.⁷³

4. İkel Toplumlarda İntihar

İntihar, eskiden yaşamış veya günümüzde hala yaşamakta olan medeniyetle tanışmamış bazı ilkel kabilelerde bilinen bir olgudur. Bazı kabilelerde ender olarak bazı kabilelerde ise nispeten sıkça meydana gelen intiharlar, bazen kınanmış bazen de onurlu bir ölüm olarak görülmüştür.⁷⁴ Genellikle sözlü kültürün baskın olduğu ilkel toplumlarda intiharla ilgili birçok

⁷¹ Deniz Karabulut, *Türk Söylence Sözlüğü*, e-Kitap, 2. baskı, Türkiye, 2011, s.8-9.

⁷² Bkz. Karabulut, s.177.

⁷³ Bkz. Volant, s.255.

⁷⁴ Bessie Bunzel, “*Suicide*”, *Encyclopedia of the Social Sciences*, Düzenleyen Edwin R.A Seligman, c. 13, The Macmillian Company, New York, 1937, s.456.

halk inancı veya mitos bulunmaktadır. Örneğin bazı ilkel kabilelerde intihar eden kişinin dünyada nasıl bir bedenle yaşayacağı öte tarafta da aynı bedenle yaşayacağı şeklindeki yaygın bir inanış vardır. Bu inanç nedeniyle kabile üyeleri, hasta ya da sakat olarak öte tarafa gitmektense intihar etmeyi daha doğru bir eylem olarak görmektedirler. Kendini öldürenler bu inanç sayesinde öte dünyada yardıma muhtaç bir duruma düşmekten kurtulmuş olmaktadırlar.⁷⁵

Bazı ilkel kabilelerde kendini öldürmek onurlu bir davranış olarak kabul edilmektedir. Kişi bu eylemi yapmakla sadece nahoş bir durumdan kurtulmakla kalmamakta aynı zamanda diğer dünyada huzurlu bir hayatı garantilemiş olmaktadır. Bu inanış çerçevesinde bazı ilkel kabilelerde efendisine sadık eş, hizmetçi veya köle efendiyle olan bağlarının ölümle sona ermemesi için onunla birlikte gömülmektedir.⁷⁶ Fedakârlığın gözetildiği bu tür ilkel kabilelerde kocaları öldükten sonra eşlerinden hangisinin onun uğrunda ilk olarak öleceğiyle ilgili kendi aralarında rekabete varan intiharlar olmaktadır. Bu sayede kişilerin öte tarafta efendisine hizmet etmesi beklenmektedir. İlkel kabilelerde bu tür intiharlar sadakatli ölüm kategorisinde kabul edilmektedir.⁷⁷

Bazı ilkel kabilelerde intihar eden kişiden korkulması gerektiği şeklinde yaygın bir inanış vardır. Özellikle intihar eden kişinin hayaletinin gazabının geri geleceği inancı çok baskın bir korkudur. Bu inanışa göre intihar eden kişi muhtemelen bir suç işlemiş veya yasak olan bir şey yaparak başına bela almıştır. Bu sebeple ruh intikam arzusu içindedir. Bu durumda intihar edenin ruhu geri gelmesin diye o kişinin ya bir düşmanı öldürülür ya da ruhu sunularla sakinleştirilir. İlkel kabilelerde ruhu sakinleştirme bedeni sakatlama veya parçalama, sağ eli kullanılmaz hale getirme, bedene kazık saplama ve bedeni yakma şeklidir.⁷⁸

⁷⁵ Bkz. Barnes, s.2.

⁷⁶ Herbert Jennings Rose, "Suicide", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Düzenleyen James Hastings, Charles Scribner's Sons Press, c. 12, New York, 1951, s.23.

⁷⁷ Norman L. Farberow, "Suicide", *Encyclopedia of Death and Dying*, Düzenleyen Robert Kastenbaum, Macmillian c. I, New York, 2003, s.796.

⁷⁸ Bkz. Rose, s.23.

İlkel kabilelerde intiharın kötü ruhlarla, intikamla, utançla ve bastırılmış öfke ile ilişkili olduğunu gösteren birçok inanış vardır. Batıl inanç formunda olan bu tür inanışlar kabileden kabileye farklılık gösterebilmektedir. İlkel kabilelerdeki intiharla ilgili bu inanış birçok kültüre olduğu gibi geçmiştir. Bu inanış doğrultusunda örneğin Gotlar ve Keltler, normal olarak ölmenin utanç verici olduğuna inanırken Vikingler kendilerini savaşta kılıçla öldürmeyi veya bir uçurumdan atlamayı şansız bir ölüm olarak görmüşlerdir.⁷⁹

İntihar olgusu Yeni Gine'deki Trobriand Adaları'nda yaşayan yerliler arasında neredeyse yasal bir uygulama haline gelmiştir. Burada kendini öldürme iki yöntemle yapılmaktadır. İlki "*Lou*" yöntemi denen Palmiye Ağacı'nın tepesinden atlamak, diğeri kirpi balığının (soka) safra kesesinden çıkan ve etkisi asla yok edilemeyen zehiri yutmak şeklindedir. Trobriand yerlileri bu yöntemlerle yapılan intiharları onurlu bir davranış olarak görmektedirler. Bu adaların eski yerlilerinden kabile reisi Liluta'lı Mwakenuwa iyi bir statüye ve gizemli güçlere sahip olan birisidir. Birçok eşe sahip olan bu kabile reisi İswai adlı karısına çok bağlıdır. İkisi bir gün kendi aralarında tartışırken Mwakenuwa, çok ağır sövgülerden biri olan "*kwoy lumuta*"yı kullanarak karısına hakaret eder. Trobriand yerlileri arasında bu sözcük, koca tarafından karısına söylendiğinde dayanılmaz bir hakaret olarak kabul edilirdi. İswai, geleneksel onur anlayışının gereğini yerine getirerek, hemen o anda *Lou* yöntemiyle ağaçtan atlayarak canına kıyar. Ertesi gün İswai için yas tutulurken, Mwakenuwa da aynı şekilde intihar ederek onun peşinden ölüme gider. Cesedi karısının yanına gömüldükten sonra her ikisi için ağlanır ve yas tutulur. Bu olay Trobriand yerlilerinde intihar geleneğinin ve onur anlayışının küçük bir aşırılığı kaldıramayacak kadar güçlü olduğunu göstermektedir.⁸⁰ Bunun yanında Trobriand yerlileri arasında balıkları sersemletmek için kullanılan "*tuwa*" diye bilinen sebze zehirinin yutulması şeklinde daha hafif bir intihar yöntemi de var-

⁷⁹ Bkz. Farberow, s.796.

⁸⁰ Bronislaw Malinowski, *Yabanıl Toplumda Suç ve Gelenek*, Çev: Şemsa Yeğin, Epsilon Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 2003, s.79.

dır. Yerliler, baş edemedikleri sorunlardan kaçmak için bu ölümcül intihar yöntemini kullanırlar. Trobriand yerlilerinin kendini öldürme nedenleri ise kendini cezalandırma arzusu, öç alma, eski saygınlığını kazanma ve acı verici karmaşık durumlardan kaçma isteğidir.⁸¹

Bazı ilkel kabilelerde intiharın bulaşıcı olduğuna dair yaygın bir inanış vardır. Bu geleneksel inanışa göre intiharın gerçekleştiği yere kötü ruhlar sık sık uğradığı için kendini öldüren kişinin temas ettiği nesne ve eşyalar yok edilmelidir. Ayrıca intihar fiziksel temasla başkasına geçebilen bir hastalık olduğu için kişinin kendini astığı ağaç kesilmeli veya yakılmalıdır. Bu bağlamda Uganda Gisuları arasında intihardan sonra ritüel temizliği yapma geleneği vardır. Bu uygulamanın amacı intihar edenlerin yakın akrabalarını korumak, intiharın onlara bulaşmasını engellemek ve başkalarının intiharına neden olmamaktır. Ayrıca Gisular'da intiharı gizlemek bir suç olarak görülmektedir. Bu yüzden intihar edenler için gerekli ritüeller gizlilik içinde değil toplum önünde açıkça yapılmaktadır.⁸²

Birçok ilkel toplumda intihar açıkça yasaklanabilmektedir. Örneğin Batı Pasifik'te küçük bir ada olan Tikopya'da intihara vahşice ve kınanacak bir eylem olarak bakılmaktadır. Tikopya yerlileri inancında, Tanrı'nın eceliyle ölenlerin ruhunu geri vereceğine intihar edenlerin ruhlarını ise alıkoyacağına inanılır.⁸³ Aynı şekilde Maori yerlilerinde intihar ayıplanacak bir davranış olarak görülmektedir. Maoriler, intihara "*Whakamomori*" adını verirler. Bu kültürde intihar vakaları çok ender olarak görülür. Gerçekleşen az sayıdaki intihar vakası ise aileler tarafından gizlenmeye çalışılır. Maori kültüründe intihar utanç ve onursuzluk olarak görüldüğü için ondan pek bahsedilmez ve meydana gelen intiharlar da örtbas edilir.⁸⁴

Bazı ilkel Eskimo kabileleri arasında yaşadıkları bu dünyadan daha iyi yerler olduğu şeklinde bir inanç vardır. Bu inanış sebebiyle çoğu kabile

⁸¹ Bkz. Malinowski, s.78-79.

⁸² Bkz. Evans & Farberow, s.106-107.

⁸³ Bkz. Evans & Farberow, s. 197.

⁸⁴ Colin Tatz, *Aboriginal Suicide is Different, A Portrait of Life and Self-Destruction*, Aboriginal Studies Press, Canberra, 2005, s.21.

üyeleri dünyada zayıf ve çaresiz bir şekilde yaşamaktansa kendini öldürmeyi tercih etmektedir. Öte tarafın daha iyi olduğu inancı, Eskimo kabileleri gibi Alaska yerlileri arasında intihar oranlarının artmasına sebep olmuştur. Buradaki yerliler kendini boğma, asma ve ateşle yakma gibi yöntemlerle hayatlarına son vermektedirler. Bazı Eskimo kabileleri de grup dayanışması gibi sosyal kaygılar nedeniyle intihar etmektedirler. Bunlar genellikle yiyecek kaynakları sınırlı olan bölgelerde yaşayan kabilelerdir. Genç neslin yaşaması için yiyecek tasarrufu yapan grubun yaşlı üyeleri evlerini terk ederek kendilerini açlıktan ölüme mahkûm ederler.⁸⁵

İntihar, günümüzde yaşayan Kızılderili yerliler arasında da başvurulan bir ölüm biçimidir. Örneğin Amerika kıtasında yaşayan Yuit kızılderilileri, kendilerine ruhsal olarak yakın hissettikleri birinin hayatını kurtarmak ve toplumda saygınlık kazanmak için kabile üyelerine onurlu bir şekilde intihar etmelerini öğütlemektedirler. Burada onurlu intihar eden kişiye geleneksel halk seremonisi yapılmakta ve kural olarak kurbanın kendini arındırmış en yakın akrabası onun gömülme ritüelini gerçekleştirmektedir. Çünkü Yuitler'in inancına göre intihar eden için sorumluluk almak ölen kişiye bir yarar sağlamaktadır.⁸⁶ Yine Amerikan yerlilerinden olan Mandan kızılderilileri arasında grubun genç üyelerinin bıçak ya da testere aracılığıyla dizlerini, kalçalarını, bileklerini, göğsünü ve omuzlarını parçalama geleneği vardır. Bedenlerinde açtıkları bu yaralara bir odun parçası yerleştiren yerliler acı içinde ölmeyi beklemektedir. Bu intihar geleneğinin amacı bu dünyadaki ölümü küçümsemek ve yeniden doğuşta daha güçlü bir bedenle tekrar dünyaya gelmektir.⁸⁷

Kızılderili yerlilerin genellikle intihar davranışında bulunmasının belli başlı nedenleri kişinin dış evlilik kurallarını çiğnemesi, zina yapması ve yükümlülüklerinden kaçmasıdır. Bu gerekçelerin kökeninde günah çıkarmak, işlenen suçun cezasını çekmek ve tutkunun neden olduğu bir bedeli ödeme vardır. Yerlilerin kendini öldürmesinin bir diğer nedeni de yapı-

⁸⁵ Bkz. Evans & Farberow, s.87.

⁸⁶ Bkz. Evans & Farberow, s.247.

⁸⁷ Bkz. Menninger, s.226.

lan yanlış veya işlenen günahtan dolayı o kişiye herkesin önünde hakaret edilmesidir. Bu durum karşısında onuru zedelenen birey karşı isyan duyguları geliştirmekte ve hayatına son vermek zorunda kalmaktadır. Ayrıca herkesin önünde suçlanan birey, suçunu itiraf etmekte bunun sonuçlarına katlanmakta ve kendi cezasını kendi eliyle vermektedir. Yerlilerin bu inancı sayesinde kişi intihar etmekle ayrıca kendine haksızlık yapıldığını ilan etmektedir. Onu intihara sürükleyen kişiler dostları ya da akrabalarıysa bu yolla onların duygularına seslenmekte bu kişiler düşmanlarıysa kendi akrabalarını dayanışmaya çağırıp onlardan kendi öcünü almalarını istemektedir.⁸⁸

Sonuç

Ölüm, insanoğlunun yaratılışından beri üstüne kafa yorduğu ve hakkında onlarca soru sorduğu esrarengiz bir konudur. Dünyaya gözünü açan her insan bir gün öleceğinin bilincinde olarak bu dünya hayatını yaşamaya çalışmaktadır. İnsanoğlu, kendi hayatını yaşarken kendine özgü bir ölümle de nihai sona varacağına farkındadır. Çünkü yaşamın bütünleyicisi olan ölüm herkese farklı bir yüzle kendini ifşa etmektedir. İntihar bu anlamda bazı insanların öte tarafa giderken kendi istekleriyle seçmiş olduğu bir ölüm şeklidir. Bu eylem çoğu zaman bilinçlice ve birtakım gerekçeler öne sürülerek gerçekleştirilmektedir.

İntihar psikososyal bir olgu olduğu için nedenleri çok çeşitlidir. Aşk, keder, onur, zihinsel veya bedensel hastalık, aşağılanma ve kendini ifade etme intiharın belli başlı nedenleridir. Bu gerekçelerle insanlar çeşitli yöntemler kullanarak hayatlarına son verebilmektedir. Kendini öldüren insanların yaptığı bu eylem onların yaşadıkları aile, çevre veya toplumda yankı bulmaktadır. Zamanla bu durumla ilgili çeşitli dinsel veya töresel yaptırımlar ortaya çıkmaktadır. Birçok kültürde intiharın niçin gerçekleştiği sorgulanmakta ve buna karşı çeşitli önlemler alınabilmektedir.

⁸⁸ Bkz. Malinowski, s.80.

İntiharın yaygın bir olgu olması nedeniyle onunla ilgili olarak birçok bilim insanı farklı açılardan kendi kişisel teorilerini ortaya koymuştur. Sosyolojik teoriler toplumu temele alarak bireyin intihar davranışını sorgularken psikolojik teoriler bireyden hareketle onu intihara götüren nedenler üzerinde kafa yormaktadır. Filozoflar ise daha çok kişisel kanaatlerini ifade ederek intiharı irdelemeye ve anlamaya çalışmışlardır. Tüm araştırma ve sorgulamalara rağmen birey veya grupların niçin kendilerini öldürdükleri hala bir soru işareti olarak insanlığın önünde durmaktadır. Nitekim intiharın gizemli çekiciliği nedeniyle tarihte birçok toplum bu sorunla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bazı toplumlar baskı ve zorlama ile bu konuyu örtbas ederken bazı toplumlar ise bu eylemi ifşa ederek anlamaya çalışmıştır.

Antik toplumlarda intihar bilinen bir uygulamadır. Yunan, Roma, Mısır, Çin, Maya, Kelt, Fin vb. birçok uygarlıkta intihar çeşitli gerekçelerle başvurulmuş bir ölüm biçimi olmuştur. Örneğin Antik Yunan'da intihar filozoflar tarafından genellikle kınanıp yasaklanan bir eylem olarak kabul edilmiştir. Antik Roma gibi eski Mısır da kendini öldürmeyi yasaklamasına rağmen bazı intiharın gerçekleşmesine de engel olamamıştır. Bu ölüm biçimi Maya ve Kelt gibi birçok uygarlığın halk inanışında kendine yer bulmuştur. Bu kültürlerde çoğu zaman korkulan ve şeytani bir durum olarak görülen intihar başka kültürlerin mitoslarında aşk ve keder gibi duyguların neticesinde ortaya çıkmıştır.

İlkel kabilelerde de var olan intihar daha çok kendisinden korkulan bir ölüm şekli olarak yaygınlık kazanmıştır. Birçok ilkel kabilede bu eylem bulaşıcı olarak görülmüş ve intiharın gerçekleştiği ağaç veya eşyalar yok edilmeye çalışılmıştır. Bazı kabilelerde bir aşağılanma veya hakaret sonrası başvurulmuş bir kendini veya başkasını cezalandırma biçimi olan intihar bazı kabilelerde ise ender olarak gerçekleşen ve ayıplanan bir davranış olarak kabul edilmiştir. İlkel toplumlarda kendini ifade etme veya sorunlarını yansıtmaya aracı olarak başvurulmuş intihar bazı toplumlarda hoş görülürken bazı toplumlarda ise şiddetli bir şekilde cezalandırılmıştır.

Hem antik hem de ilkel toplumlarda ölüm varlığı kabullenen bir hakikat olarak görülmesine rağmen onun bir türü olan intihara temkinli yaklaşılmıştır. Fakat kendini öldürme bu toplumlarda genellikle ayıplanan ve yasaklanan bir davranış biçimi olarak kabul edilmiştir. Gerek bireysel gerekse de toplu intihar örnekleri tarihte birçok antik kültürde meydana gelmişse de bu türden eylemler kınanmış veya hoş karşılanmamıştır. Tanrı'nın verdiği hayatın yaratılmış olan insan eliyle alınması birçok antik toplumda günah olarak nitelendirilmiştir. İntihara dinsel değil de hukuki normlar açısından yaklaşan antik toplumlar ise bu eylemi yasak ve zararlı bir davranış olarak nitelendirmişlerdir.

Kaynakça

- ADAM, Baki & KATAR, Mehmet, *Dinler Tarihi*, AÖF Yayınları, Eskişehir, 2005.
- BARNES, Donna Holland, *The Truth About Suicide*, Facts on File Publishing, New York, 2010.
- BARTON, George A., *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Charles Scribner's Sons Press, New York, 1951.
- BATTİN, Margaret Pabst, *Encyclopedia of Bioethics*, Thomson Gale Press, New York, 2004.
- BONNEFOY, Yves, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Çev: Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, 2000.
- BUNZEL, Bessie, *Encyclopedia of the Social Sciences*, The Macmillian Company, New York, 1937.
- CAMUS, Albert Sisifos Söyleni, Çev: Tahsin Yücel, Can Yayınları, İstanbul, 2012.
- CARRİCK, Paul, *Medical Ethics in Antiquity: Philosophical Perspectives on Abortion and Euthanasia*, D. Reidel Pub. Cop., Boston, 1985.
- DALY, Kathleen N., *Greek and Roman Mythology A to Z*, Facts on File, New York, 2004.
- DOĞAN, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.

- DURKHEİM, Emile, İntihar, Çev: Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011.
- ERHAT, Azra, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.
- FARBEROW, Norman L., Encyclopedia of Death and Dying, Macmillan Press, New York, 2003.
- FEİ, Wu, Suicide and Justice, A Chinese Perspective, Routledge Publishing, New York, 2010.
- FROMM, Erich, The Anatomy of Human Destructiveness, Holt, Rinehart and Winston Ltd. Publishing, New York, 1973.
- FEDDEN, Henry Romilly, Suicide: A Social and Historical Study, Benjamin Blom İNC Publishers Press, New York, 1972.
- FİNK, Gerhard, Antik Mitolojilerde Kim Kimdir?, Çev: Ümit Öztürk, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995.
- HÖKELEKLİ, Hayati, İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2000.
<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/suicide?q=suicide>
05.04.2014.
- GARRİSON, Elise P., Suicide in Classical Mythology: An Essay, Texas A. & M. University College Station, Texas, 2000.
- GRAVES, Robert, The Greek Myths:1, Penguin Books, Middlesex, 1964.
- GUTMANN, James, Death: Western Philosophical Thought, Encyclopedia of Bioethics, The Free Press, New York.
- GÜNDÜZ, Şinasi, Din ve İnanç Sözlüğü, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.
- HUME David, Essays on Suicide and the Immortality of the Soul, 1783 edisyon ve <http://www.Abika.com>.
- HYDE, Margaret Oldroyd & FORSYTH, Elizabeth Held, Suicide, The Hidden Epidemic, Franklin Watts Press, New York, 1978.
- JAMİSON, Kay Redfield, Erken Çöken Karanlık, İntiharı Anlamak, Çev: Emine Bademci, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.
- JATAVA, D. R., A Philosophy of Suicide, ABD Publisher, Jaipur, 2010.
- KANT, İmmanuel, Ethica, Çev: Oğuz Özügül, Pencere Yayınları, İstanbul, 2003.
- KARABULUT, Deniz, Türk Söylence Sözlüğü, e-Kitap, Türkiye, 2011.

- LEONG, Frederic T.L. & LEACH, Mark M., *Suicide Among Racial and Ethnic Minority Groups: Theory, Research and Practice*, Routledge Press, New York, 2008.
- MAİR, Alexander William, *Suicide Greek and Roman*, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Düzenleyen James Hastings, Charles Scribner's Sons Press, New York, 1966.
- MALİNOWSKİ, Bronislaw, *Yabancı Toplumda Suç ve Gelenek*, Çev: Şemsa Yeğin, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2003.
- MENNİNGER, Karl, *Man Against Himself*, A Harvest Book, New York, 1938.
- MİNOİS, Georges, *İntiharın Tarihi, İstemli Ölüm Karşısında Batı Toplumu*, Çev: Nermin Acar, Dost Kitabevi, Ankara, 2008.
- MONAGHAN, Patricia, *The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore*, Facts on File, New York, 2004.
- MORS, Ambrosia, *Suicide and Self in Roman Thought and Literature*, Routledge Press, New York, 2004.
- MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995.
- NİETZSCHE, Friedrich, *Putların Alacakaranlığında ya da Çekiçle Felsefe Yapmak*, Çev: Firuzan Gürbüz, Sis Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- PESCOSOLİDO, Bernice A. & GEORGIANNA, Sharon, *Durkheim, Suicide and Religion: Toward a Network Theory of Suicide*, *American Sociological Review*, c. 54, sy. 1, February 1989, s.33-48.
- PLATON, Devlet, Çev: Sabahattin Eyyüpoğlu-M. Ali Cimcoz, *Remzi Kitabevi*, İstanbul, 1992.
- PLATON, Yasalar, Çev: Candan Şentuna-Saffet Babür, *Kabalcı Yayınları*, İstanbul, 1994.
- ROBERTS, Jeremy *Chinese Mythology A to Z*, Facts on File, New York, 2004.
- ROSE, Herbert Jennings, *A Handbook of Greek Mythology*, Routledge Publishing, Londra, 2005.

- ROSE, Herbert Jennings, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Charles Scribner's Sons Press, New York, 1951.
- SCHUMAN, Michael A., *Mayan and Aztec Mythology*, Enslow Publishers, Berkeley, 2001.
- SİNANOĞLU, Nüzhet Haşim, *Grek ve Romen Mitolojisi*, Kaynak Yayınları, Ankara, 1999.
- TATZ, Colin, *Aboriginal Suicide is Different, A Portrait of Life and Self-Destruction*, Aboriginal Studies Press, Canberra, 2005.
- TÜRKÇE SÖZLÜK, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1998.
- USLU, R. & BERKSUN, O.E., *Yas ve Melankoli (Sigmund Freud, Mourning And Melancholia Çeviri)*, Kriz Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Ankara, 1992.
- VOLANT, Eric, *İntiharlar Sözlüğü*, Çev: Turhan Ilgaz, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- WOLFSON, Evelyn, *Roman Mythology*, Enslow Publishers, Berkeley, 2002.

KİTAP TANITIMI

*Ekber S. Ahmed, İslâm ve Antropoloji, İnsan Yayınları,
Çev: Bedri Gencer, İstanbul, 1995, ss. 140.*

CENGİZ KANIK

ARŞ. GÖR., SIİRT Ü., İLAHİYAT F., FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ B.

Özgün adı 'Towards İslâmic Anthropology' olan kitap Yıldız Üniversitesi Öğretim üyelerinden Bedri Gencer'in akıcı üslubuyla 1995 yılında İnsan Yayınları tarafından basılmıştır. Kitabı İngilizceden Türkçeye çeviren Bedri Gencer, özet mahiyetinde bir yazıyla konunun önemini okuyucuya ifade etmeye çalışmıştır. Amerika'da 1986 yılında şehit edilen aktivist ve siyaset bilimci İsmail Raci Faruki'nin önsözü de kitabın önemini yeterince izah etmiştir. Kitap, iki temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm dört kısma ayrılmıştır. İlk kısımda Giriş ve onun alt başlıkları 'Antropoloji Bilimi',

‘Antropoloji ve Diğer İnsan Bilimleri’ ‘Antropoloji ve Sömürgeci Mücadele’ yer almaktadır. İkinci kısımda ‘Antropolojik Alan Araştırması’, üçüncü kısımda ‘Batılı Antropolojide Teorik Çerçevesel’ ve onun alt bölümleri, ‘Sosyal Yapı’, ‘Akrabalık ve Politik Örgüt’, ‘İnançlar, Büyü ve Din’, ‘Ekonomik Antropoloji’, ‘Sosyal Değişme Süreçleri’, dördüncü kısımda ‘Oryantalist Antropoloji’ yer almaktadır. İkinci Bölüm ise iki kısma ayrılmıştır. ‘İslamî Antropoloji’ ve onun alt başlıkları ‘Tanım Sorunu’ ‘Müslüman Toplamlar’, ‘Hz. Peygamber’in Zamanında Toplum’ konuları son bölümde ise ‘Sonuç’ ve ‘Tavsiyeler’ yer almaktadır.

Ekber Ahmed gibi dünyaca bilinen bir Müslüman Antropolog tarafından yazılan bu eser, Uluslararası İslam Düşüncesi Enstitüsü’nün ‘*Bilginin İslamileştirilmesi*’ noktasında yayınladığı birçok çalışmanın ilki olması yönüyle önemlidir. “*Bilginin İslamileştirilmesi*” projesinin mimarı siyaset bilimci İsmail Raci Faruki ‘*Bilginin İslamileştirilmesi: Genel İlkeler ve Çalışma Planı*’ adlı eserinde bu çalışmanın amacını, bütün disiplinlerde en üst aşamaya gelmek, her bir disiplini İslamî temeller üzerinde yeniden kurmak ve bunun hazırlığını yapmak olarak ifade etmektedir. Bir bakıma ‘İslamileştirme’den amaçlarının, mevcut bilginin eksikliklerini, metodunu düzeltmek, dogmatik ve ideolojik bir yapıdan kurtarmaktır. Bu çerçevede Faruki, Ekber’in bu kitabını antropoloji alanında İslamî bir bakışla eleştirel ve sistematik olarak yazılmış ilk çalışma olarak takdim etmektedir.

Faruki, Batılı antropologların antropolojinin ana konusu olan ırk/etnisiteyi ırk merkezliliğe dönüştürmesini eleştirmektedir. İslam’a göre ırklar mukaddestir. Buradan hareketle Faruki, Müslüman bir perspektifle antropoloji ile ilgili yapılan çalışma ve incelemelere daha fazla önem verilmesini arzulamaktadır.

Antropoloji Bilimi başlığı altında Ekber, antropolojiyi, kişinin başkalarını anlamaya çalışırken kendisini tanımasına imkân sunan bir bilim dalı olarak görmektedir. Ekber, empatiye kapı aralaması yönü ve işleviyle antropolojiyi önemseyerek şu tarifi yapar. “ Antropoloji, bizi insanın özündeki birliğinden haberdar eder ve dolayısıyla herkesin bir diğerini fark etmesine imkân verir.” Eski kavimlerin -Kuzeybatı Uganda’daki Lugbara kabilesinden tutun eski Yunanlıların- başkalarının kendilerine zarar verecek yabancı olduğunu düşündüklerini dile getiren Ekber buradan hare-

ketle aynı anlayışın, Batı felsefesinden etkilenen Batılılar için de geçerli olduğunu söyler.

Antropolojinin tarihsel çalışmalarına değinen Ekber'e göre, 18 ve 19. asırlarda Batı Antropolojisi'nin ilk bilgi kaynakları misyoner ve gezginlerin gözlemlerinden elde edilmiştir. Daha sonra antropoloji alanıyla ilgili yazılan eserler alan araştırması yerine masa başında yazılan eserlerden oluşmuştur ki; bu tür eserlerin yazarları arasında David Hume, Adam Smith ve Ferguson ve Montesquieu, Condorcet gibi meşhur kişiler de bulunmaktadır. Bu çerçevede Ekber Ahmed, ilkel kurumlar hakkındaki eserlerin herhangi bir saha araştırmasına dayanmayan, etnosentrik çalışmalar olduğunu zikretmektedir. Ayrıca O, 19. yüzyılın sonlarında ilkel insanlarla ilgili birçok eser yazan Sir James Frazer'ın hayatında hiçbir ilkel insanı görmemesini çarpıcı bir örnek olarak verir. Fakat ilginçtir ki, bu tür çalışmalar nesnellik ve bilimsellik noktasında zaaflar, eksiklikler içermesine rağmen hem aydınlar hem de genel okuyucu kitlesinin ilgisini çekmeyi başarmıştır.

Ekber, Batılılar tarafından yapılan antropolojik çalışmaların çoğunu eleştirse de İngilizli antropologların Melanesia, Radcliffe-Brown'un Andaman Adalarına dair incelemesini, Malinowski'nin Pasifik'teki Trobriand Adaları'nda gerçekleştirdiği çalışmalarını modern sosyoloji açısından değerli bulmaktadır.

Antropoloji ve Sömürgeci Mücadele bölümünde Ekber, Modern Antropolojiyi sömürgeciliğin bir ürünü olmakla eleştiren Marksistlere kısmen katılmaktadır. Özellikle Ona göre etnografik araştırmalar sömürgecilğe imkân sağlamıştır. Örnek olarak Napolyon'un Mısır seferi esnasında bilim adamlarının içinde etnografaların da bulundurmasını gösterir. Yerel giysiler giyinen ve araştırma yaptıkları toplumların dillerini konuşmaya başlayan oryantalistler ve antropologların sağladığı çalışmalarla batılı devletler sömürgelerini daha etkin yönetmişlerdir. Onların raporları doğrultusunda şefler, krallar atanıyor ve azlediliyordu. Buradan hareketle Ekber'e göre sömürgecilik ile akademik antropoloji arasındaki ilişki Müslüman ülkelerin sömürgecilikten kurtulduğu İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Ekber, ideolojik ve politik içeriklere sahip olmasına rağmen bütün etnografik çalışmaları toptan yoksaymamaktadır. Özellikle Fransız sö-

mürge yöneticisi Robert Montagne'nin Fas 'taki Berberiler üzerine yapmış olduğu çalışmayı iyi çalışmalar arasında zikreder.

Antropolojik Alan Araştırması adlı bölümde Ekber Ahmed, antropolojinin zorluğundan ve bir antropologda olması gereken özelliklerden bahseder. Antropoloji biliminin konusunun 'insan' olması Ekber'e göre, fen bilimlerinde olduğu gibi hipotezlerin laboratuvar ortamında test edilmesine imkân vermemektedir. Dolayısıyla tabii bilimlerdeki gibi deney ortamını hazırlamak neredeyse imkânsızdır. Çünkü insanın her bir davranışı biriciktir. Bundan dolayı antropologların araçları deneyden çok gözlem, yorumlama ve karşılaştırmadır. Fakat sözkonusu bu durum antropolojinin teoriden bağımsız olduğu anlamına gelmemektedir.

Ekber, modern sosyal antropoloji alanında araştırma yapacakların mutlaka toplumların sosyal ve kültürel karşılaştırmasını yapabilmesi için alanla alakalı özel bir eğitimden geçmesi gerektiğine değinmektedir. Böyle bir eğitimden geçen araştırmacı, çalıştığı konuyla alakalı en doğru soruları sorabilme, en iyi teknikleri kullanabilme özelliği kazanır. Ayrıca, bu eğitim sonucunda araştırmacı farklı kültür ve topluluklarda yaşayabilme cesareti ve direnci kazanabilmektedir.

Ekber Ahmed, sosyal antropologda olması gereken özellikler olarak, uyumlu, anlayışlı, görgülü, perspektif duygusu, güler yüzlülük ve konuk olduğu yerde ev sahibine karşı nezaket ve saygı gösterme olarak ifade eder. Ve bununla birlikte antropolog Ona göre, incelediği topluluğun mümkün olduğunca gündelik yaşantısına katılmalıdır.

İnançlar, Büyü ve Din bölümünde Ekber'e göre, sosyal antropologlar araştırma yaptıkları insanların inanç ve değerlerini kısmen dikkate almışlardır. Ona göre, insanların değerleri, beklentileri dikkate alınmadan sosyal kurumlar yeterince anlaşılabilir. Bundan dolayı, Ekber, Emile Durkheim'in 'Année Sociologique' adında bir kurum kurmasına karşın burada görev yapan antropologların alan araştırmasından yoksun seyyahların yazdıklarıyla yetinmelerini eleştirmektedir. Çok fazla efor sarfedilmesine rağmen bu kurumda üretilen çalışmalar gerçeklikten uzaktır. Fakat Ahmed, Evans-Pritchard'ın "Azandeler Arasında Büyücülük, Kehanet ve Büyü" eserini sağlam bir çalışma olarak zikreder.

Ekber Ahmed, Durkheim'in 'totemizm'i toplumun kendisinde bulunan teorisine karşı çıkmaktadır. Ayrıca Freud'un totemizmi "Oedipus kompleksi'ne bağlamasını eleştirmekle yetinmeyip bilimsellikten uzak olduğunu söyler.

Ayrıca Ekber, kitabın bu bölümünde antropologlar için önemli bir yeri olan 'ritüel' kavramına değinmektedir. Ekber, ritüeli, bilimsel terimlerle ifade edilemeyen şeyleri söylemeye yarayan bir dil olarak tarif etmektedir. Ayrıca O, dini sembollerin insan ürünü olduğunu dile getirmenin dine zarar vermediğini, çünkü ritüellerin bir şey hakkındaki ifade araçları oluşları onları bu tehlikeden kurtardığını sözlerine ekler.

Kitabın *sosyal değişme ve süreçleri* bölümünde Ekber Ahmed, değişimin her toplumda geçerli olduğunu söyler. Fakat değişimin hızı toplumdaki topluma farklılık gösterebilmektedir. Bundan dolayı Ona göre, araştırmacı, sosyal değişimin varisi olan sosyal, kültürel kurumların zaman içerisindeki değişimlerini sosyal, kültürel ve ekolojik faktörler bağlamında incelemek zorundadır.

Ekber, iki tür sosyal çatışmadan bahsetmekte ve keza sosyal değişmeyi bunlardan ayırt etmektedir. Birinci değişim doğal bir süreçtir ve insanın yaşaması, ölmesi ve yerine başkalarının gelmesi gibi değişiklikler ki; sosyal roller sosyal sistemin yapısında ciddi bir değişime yol açmaz. İkinci tür değişim ise radikaldir. Bu değişimde bazı kurumlar yer değiştirir. Ona göre radikal değişimin baskısı altında kalan toplumlar çoğunlukla dönüşmektedir.

Ekber Ahmed, *oryantalizm ve antropoloji* bölümünde Edward Said'in 'Orientalism' çalışmasını oryantalistlerin niyetlerini ifşa etmesinden dolayı önem atfetmektedir. Buna rağmen, çalışmanın duygusal bir öfkenin eseri olması ve oryantalizmin bazı basit zaafalarını içermemesinden dolayı da eleştirmektedir. Bunun yanında önemli bir oryantalist olan Lewis'i İslam öncesi Arabistan'ın sosyal yapısını açıklarken kullandığı 'krallar' ve 'feodallar' gibi ortaçağ kavramlarından dolayı eleştirmektedir. Ayrıca, Ekber, Gibb ve Grunebaum gibi oryantalistlerin ise hâlen İslam için 'Muhammedanism' sözünü kullanmalarını, Watt'ın kendi çağlarını barış olarak nitelemesi ve Peygamber'in dönemini 'şiddet' ve 'barbarlık' olarak tasvir etmesini, 'Haceriye: İslam Dünyasının Kıyamı' kitabın yazarları Cro-

ne ve Cook'un peygamberliğinin Ömer'e ait olduğunu, Muhammed'in onun peygamberliğini tebliğ etmekle görevliyken makamı kendine tahsis ettiği gibi ileri sürdüğü iddiaları ve Müslüman kadınlar üzerine yapılan olumsuz tasvirleri eleştirmektedir. Buna rağmen Oxford'lu Antropolog Singer ve Harvard'lı Amerikalı Profesör Fischer'in çalışmalarını kayda değer bulmaktadır.

İslami Antropoloji bölümünde Ekber, sosyolojinin ve antropolojinin Ibn Haldun'dan sonra gelişim sürecini ele alır. Ekber, Ibn Haldun'un, Weber'in *liderlik tipolojisi*, Pareto'nun *elitlerin dolaşımı*, Gellner'in *sarkaç hareketi* kavramları üzerindeki etkisine değinir. Ayrıca Ibn Haldun'un gölgesinde kalan ve ondan yaklaşık 3 asır önce yaşayan el- Biruni (973-1048) ve Hindistan hakkındaki çalışması olan '*Kitabu'l Hind*' eserinden bahseder. Bu çalışmasından hareketle Biruni'yi 'antropolojinin babası' olarak zikreder.

Ekber Ahmed, İslamî Antropolojiyi; "İslam'ın insanlık, bilgi ve hoşgörü gibi evrensel ilkelerine bağlı âlimler tarafından Müslüman cemaatlerin incelenmesi" olarak tanımlamaktadır. Müslüman antropoloğun görevi ise Allah'ın rızasına uygun toplumun inşasına çalışmak olduğunu belirtir. Değindiği önemli tespitlerden biri de antropolojinin sağlıklı ve nesnel sonuçlara ulaşmasının ancak fenomenolojik yöntemle olabileceğidir. O, antropoloğun gözünde incelediği toplumun erdemleri noktasında belli bir anlayışa varmasını zorunlu görmektedir. Bu bölümde değindiği diğer bir nokta ise, Müslüman antropologlardır. Ekber, Müslüman antropolog sayısının az olduğunu söylemekle birlikte dünyada saygınlık kazanmış antropologlara Türkiyeli Nur Yalman ve Hindistanlı İmtiyaz Ahmed'i örnek gösterir Ekber'in dikkat çektiği önemli noktalardan biri de herkesin anlayacağı, faydalanacağı eserlerin yazılmasının gerekliliğidir.

Sonuç olarak, yaklaşık yirmi yıl önce Türkçeye kazandırılan kitap, üzerinden uzun bir süre geçmiş olsa bile okunmayı hak etmektedir. Ayrıca Ekber Ahmed'in dünyada bilinen, saygın bir bilim adamı oluşu da kitabın önemine dair bir bilgi vermektedir. Bu açıdan kitap, alana giriş yapan araştırmacılara önemli tespitler içermektedir.

SIİRT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi hakemli bir dergidir. Yılda iki kez yayınlanır.
2. Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde, telif ve tercüme makale, araştırma notu, makale ve kitap değerlendirmesi, bilimsel toplantı değerlendirmesi, edisyon kritik tarzındaki çalışmalar yayınlanır.
3. Dergi'nin yayın dili Türkçe olmakla birlikte diğer dillerde de çalışmalar yayınlanabilir.
4. Tercümelere ayrılan yer, derginin toplam sayfa sayısının 1/2'sini geçmez. Orijinal metnin telif hakkını elinde bulunduran kişi veya kurumdan tercüme ve yayın için izin alınmış olması gerekir. İzni olmayan tercüme-ler değerlendirmeye alınmaz.
5. SİÜİF Dergisi'nde aynı yazara ait birden fazla araştırma makalesi yayınlanmaz. Diğer bölümlerde yer alabilecek aynı yazara ait birden fazla yazının yayınlanması mümkündür ve bu hususta Yayın Kurulu'nun kararı geçerlidir.
6. Dergi'ye gönderilen yazılar başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
7. Yayınlanması talebiyle SİÜİF Dergisi'ne gönderilen makalelerin yayın hakkı SİÜİF Dergisi'ne aittir.
8. Teslim edilen makalelerin yayına kabulüne yönelik değerlendirmelerde şu kriterler dikkate alınır:
 - a. Çalışmanın bilimsel ve özgün olması; alana katkıda bulunması
 - b. Çalışmanın, ele aldığı konunun temel kaynaklarına dayanması
 - c. Konu ile ilgili daha önce yapılmış çalışmaların taranmış olması
 - d. Çalışmada kullanılan dil ve üslubun akademik teamüllere uygun olması
 - e. Alanla ilgili terminolojinin yerinde ve doğru kullanılması
 - f. Makalenin amaç ve içeriğine bağlı olarak, makalede bir tez ve bu tezi destekleyen argümanların olması